

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

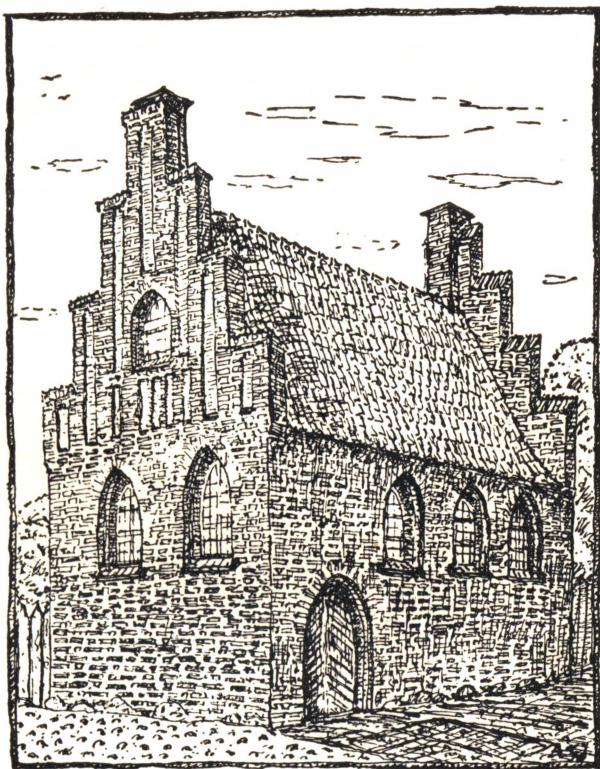
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GEORG BRUUN

DRONNING DOROTHEAS SKOLEHUS

BIDRAG TIL KOLDING LÆRDE SKOLES HISTORIE
1537—1725

V. SCHÆFFERS FORLAG
KOLDING - MCMXXVIII

**DRONNING DOROTHEAS
SKOLEHUS**

GEORG BRUUN

DRONNING DOROTHEAS
SKOLEHUS

BIDRAG TIL
KOLDING LÆRDE SKOLES HISTORIE

1537—1725

V. SCHEFFERS FORLAG - KOLDING
MCMXXVIII

V. SCHLÆFFERS BOGTRYKKERI - KOLDING

Kolding lærde Skoles Historie til 1725 er tidligere — ud fra Thuras Oplysninger og med Hovedvægten paa 1725 — behandlet af Tauber, Ingerslev, Fyhn og Theisen. Med Benyttelse af det efter 1882 fremkomne ny Stof har Hr. Lektor Tang Petersen i sin »Kolding lærde Skoles Historie« dels berigtiget nogle af Thuras Fejl, dels samlet og ordnet et rigt personalhistorisk Stof, foruden at han ved sine Meddelelser om de lærde Skolers Undervisning har givet et fyldigere Billede af Skolen end sine Forgængere. Til nu foreligger ikke en samlet Skildring, der belyser alle de historiske Forhold, den økonomiske Udvikling, Skolens indre Liv, dens sociale og kulturelle Stilling, Undervisning og Disciplin. En saadan Skildring, med en i Enkeltheder nøjagtig Redegørelse, er umulig, og selv i store Træk vanskelig, paa Grund af Materialets Knaphed. Thuras økonomiske Oplysninger angaar væsenligt kun Tiden efter 1700. Hans historiske Meddelelser bygger paa Traditionen og maa benyttes med Varsomhed. Det personalhistoriske Stof om Skolens Rektorer giver for de flestes Vedkommende intet til Karakteristik af dem selv og til Vurdering af deres Evner som Skoleledere. Vi kender Navnene paa omtrent 100 Hørere, men næsten intet ud over Navnene. Om Disciplene, Undervisningen og Skoletugten findes kun spredte Oplysninger, mest efter 1700. Værdifuldt, endnu ikke tilstrækkeligt udnyttet

Materiale er — foruden Thuras Skolebog — Universitetsmatriklerne, Kancelliets Brevbøger, Kongebrevene, Skolens Love fra 1593, Caspar Markdaners Majfestanordning, den ældste Protokol fra 1639, Rektor Lundes Regnskaber og Korrespondance, Rektor Ørstedes Samling af Indskrifter i Kolding Kirke 1730 og Kirkens Regnskaber. Nyere Undersøgelser af Holger Rørdam og Redaktør Eliassen har skabt Klarhed paa enkelte Omraader, og den sidstes Bog om Kolding har, foruden talrige Detailoplysninger, givet et fyldigt Billede af Byens Velstandsperiode før 1627 og Nedgang i det 17de Aarhundrede, der ogsaa kaster Strejflys over Skolen. En historisk anlagt Undersøgelse af det økonomiske Materiale med 1536 som Udgangspunkt vil lade meget træde klarere frem, end naar man lægger Synspunktet ved 1725. De for alle Skoler fælles Undervisningslove og den strenge Uniformitet, hvormed de gennemførtes, muliggør et paalideligt, om end almindeligt Billede af Undervisningen, Skoletugten, Rektorernes, Hørernes og Disciplenes Forhold. Anvendt med Forsigtighed vil ogsaa Paralleler fra andre Skoler kunne klargøre et og andet Punkt. Hertil kommer endelig Tidens Præg, Sæder og Skikke, Levevis og Moral, der yder den nødvendige Baggrund til Forstaaelse af Skolens sociale og kulturelle Stilling. Naar man drager dette Stof ind i Fremstillingen, vil der kunne gives Skildringer, der vel er almene, men ogsaa gyldige for den enkelte Skole.

Men selvfølgelig bliver et lokalt set spinkelt Stof ikke mindre spinkelt, fordi det suppleres med et rigt fælles eller parallelt Stof. Det vil ved adskillige af Bogens Skildringer føles som en Mangel, at de er for lidt underbyggede med Fakta fra selve Kolding Skole. Det er lidet sandsynligt, at der i Fremtiden

vil blive raadet væsenlig Bod paa denne Mangel ved ny Arkivfund.

Med dette Forbehold fremkommer »Dronning Dorotheas Skolehus« som et Bidrag til Kolding lærde Skoles Historie 1537—1725.

Jeg takker hjerteligt d'Hrr. Kæmner Brandorff, Redaktør Eliassen, Adjunkt Jørgensen, Arkitekt Jørgensen, Stadsingeniør Lassen, Arkivar Marquard og Arkivar Saxild, der paa forskellig Maade har ydet mig velvillig og værdifuld Hjælp.

Kolding, December 1927.

GEORG BRUUN.

I.

DRONNING DOROTHEA PAA KOLDINGHUS. AFSÆTTER
EN SKOLEMESTER. BYGGER ET NYT SKOLEHUS. DORO-
THEAS STORE NAVN.

1.

» **S**kæbnen har handlet ublidt med denne Dronning, bleg og glemt næsten til Navnet som hun staar i Folkets Bevidsthed. Og dog har Danmark næppe ejet en mere kraftfuld Kvinde paa sin Trone. Hendes sidste Leveaar har en vis tragisk Karakter, idet de udfyldes af en rastløs Tumlen med Planer, som brast itu, Tilløb paa Tilløb til Bedrifter, som ikke blev gjort, og fejlslagne Forsøg plejer jo at være en sikker Vej til Glemsel. Men alle de Kræfter, som lagdes i Spand for de strandede Planer, Viljen, som intet Nederlag kunde kue, de bærer Vidne om en fastsluttet Personlighed, som nok er et Minde værd. Og som saadan turde det kan hænde være, at Dronning Dorothea har sat sine dybeste Spor, ikke i Politik og praktiske Værker, men i en Skare af Samtidens Mennesker, som tog hende til Mønster og Forbillede.«

Denne ærefulde Dom er Indledningen til en lang Afhandling af Hugo Mathiessen i »Vejle Amts Aarbøger« 1908. Med Benyttelse af et rigt Materiale, særligt hendes mange Breve, har han skildret Dron-

ning Dorothea som Menneske, Ægtefælle, Moder, som den politisk interesserede Dronning og den myndige Slotsfrue, som Opdrager af sine Børnebørn og mange adelige Jomfruer, som de fattiges og lidendes, Enkers og forældreløses Ven og Beskytter, som Velgører for den Kreds, i hvilken hun levede og virkede.

Dorothea, Datter af Hertug Magnus I. af Sachsen-Lauenborg, angives at være født 1511, saa at hun kun var 14 Aar gammel, da hun i Efteraaret 1525 ægtede Hertug Christian af Holsten-Gottorp, senere Christian III. Som Dronning har hun sikkert i det skjulte haft stor Indflydelse i Politik. Den gik tabt ved Kongens Død paa Koldinghus 1. Januar 1559, og hendes Enketid blev een fortsat haardnakket Kamp for at vinde den tilbage. Hun døde paa Sønderborg Slot 7. Oktober 1571 og blev i 1581 bisat i Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke ved sin Ægtefælles Side.

Paa Billedet Side 11 ses Dronningen staaende, klædt i et pragtfuldt Skrud, højre Haand fri, venstre knyttet om et Hængesmykke i Renaissancestil, værdig og bydende i sin stive Fornemhed, en kongelig Fremtoning. Blikket er skarpt og vaagent. Munden og det kraftigt formede Underansigt giver hendes Aasyn Styrke og Karakter, Træk, som træder endnu stærkere frem i de eksisterende Portrætmedailloner. Hun skal som ung have været sjælden smuk, hvad ogsaa Billeder fra hendes ældre Dage bærer Spor af. Og den unge Dronning, den ivrige Jægerske og den forvovne Rytterske, der tumlende sin Hest nær havde sat Livet til, hende genkender man let i den hæftige og lidenskabelige Kvinde, der aabenbarer sig i hendes fængslende Breve, baarne af en Stem-

Dronning Dorothea.

ningsstyrke og en Menneskelighed, der giver hendes Billede Liv og Fylde.

Hendes Enkesæde var Koldinghus, og til hendes Underhold var henlagt rige jyske Godser, særligt Kolding Len med adskillige omliggende Herreder. Hun havde store Indtægter til Raadighed, og hun var rastløst optaget af Byggeforetagender, Haveanlæg og lignende Arbejder. De bedst kendte er Skole-

Medaillon af Dronning Dorothea.

huset i Kolding, den ny Slotsmølle, *Dronningens Have* langs Slottets Sydfløj, *Dyrehaven*, Vandledning og Saltværket i Harthe.

Hun var en god Hustru, en øm Moder, en driftig Husfrue, en fredelskende Dronning. Troende og gudhengiven, som hun

selv var, optugtede hun sine Børn og Børnebørn til streng luthersk Gudsfrugt. Bibelen var daglig Læsning, og hendes ældste Datter, Anna, maatte staaende læse Bordbønnen. Kongedatteren blev holdt til Huslighed og Spinderokken. Dronning Dorothea nøjedes ikke med at opdrage sine egne Børn og Børnebørnene, som hun ved sine Besøg hos Døtrene førte tilbage med sig, ogsaa andre smaa Frænder blev overdraget til hendes Omhu, saa at Koldinghus i en Aarrække var en fyrstelig Opdragelsesanstalt. Desuden flokkedes om Dronningen en Skare unge adelige Jomfruer for ved hendes Hof at lære Dyd og gode Sæder, fornem

Anstand og kunstfærdige Haandarbejder. En Ansettelse som Hofjomfru ved hendes Hof regnedes for en Ære, og de unge Damer nød ogsaa adskillige Hædersbevisninger. De gik ved alle festlige Lejligheder forud for Landets øvrige Adelsdamer, de spiste af Sølvfade med Dronningens Vaaben, og havde, saa længe de levede hos hende, Eneret til at bære Sølv- og Gyldenstykker.

Stormfuldt var Forholdet til Sønnen, Kong Frederik II. Lignende Moderen i meget, sin ængstelige Rettroenhed, sit hæftige og opbrusende Sind, sin hurtigt tændte Energi, manglede han hendes støtte Udholdenhed og hendes alvorlige Livssyn. Dronningens Forsøg paa at faa politisk Magt og vejlede Sønnen indledede Kampen. Hæftige Naturer som de begge var, blev denne Kamp ofte ført med skæmmende Bitterhed, særligt fra Kongens Side, idet Moderens Breve altid er prægede af en dyb Understrøm af Kærlighed.

Haardest tørnede de sammen i Anledning af Syvaarskrigen, som Dronningen for enhver Pris vilde have endt. Da hun mærkede, at Sønnen rystede hende af sig, tog hun sig for, paa egen Haand og bag hans Ryg, at forhandle med den svenske Konge, Erik XIV, hendes Søstersøn. Dette bragte Bægeret til at flyde over. Kongen lod Moderens Breve og Bud opsnappe, og hendes Hof i Kolding holdtes næsten i Blokadetilstand. Men stejl og stædig, følede sin Mæglerrolle som en religiøs Pligt og stolende paa sin Klogskab, fortsatte Dronningen sine Bestræbelser.

Hun besad en stærk Ansvarsfølelse over for det Folk, hvis kronede Dronning hun var, og da hun som Enke mistede sin politiske Magt, vedblev hun, ikke kuert af de stadige Nederlag, atter og atter at

tale den menige Almues Sag. Stærkest og varmest kom denne Følelse frem under Syvaarskrigen, da hun kækt tog Kampen op for at gøre en Ende paa al den Jammer, som Soldaterudskrivninger, ny Skatter, slet Mønt, Næringslivets Forfald, Død, Sygdom og Armod bragte over Landet. Snart i blide og rørende Udtryk, snart i hvasse Ord, rammende med en velrettet ironisk Snært, førte hun Folkets Sag, alt imens Krigen sled sig hen med sine voksende Byrder.

Ganske naturligt blev det især hendes egne Bønder og Borgere, og fortrinsvis Kolding Lens Beboere, som kom til at nyde godt af hendes Arbejde for at hindre Krigens Ulykker. Hendes Virksomhed paa dette Omraade har sikkert sat dybere Spor, end det fremgaar af de bevarede Kilder. Naar hun ved sin Død, trods al sin Stræben og Flid, næsten intet efterlod sig i Penge, saa var, som hun selv siger i sit Testamente, en af Grundene, at hun havde brugt sine Midler til at gøre godt mod de fattige, efter Guds Befaling. Hvad hun har virket i Kolding i Stilhed, mildnende og hjælpende i de smaa Hjem, hvor Nød og Ulykker sad for Borde, alle de Kærlighedsgerninger, som øves i det skjulte, om dem tier de gamle Breve og Dokumenter. Dem aner vi kun gennem en samtidig Digters Ord, naar han synger til Dronningens Ære:

»O, hvor stort et Tal ulykkelige, o, hvor stor en Hob modtager ikke kære Gaver fra dit Bord.«¹⁾

2.

I Kolding er Dronning Dorotheas Navn, næst efter Koldinghus, særligt knyttet til den lærde Skole. To

Gange traf hun Afgørelser af stor Betydning for denne. Første Gang, da hun i 1554 forlangte en fordrucken Skolemester afsat, anden Gang, da hun i 1566 byggede et nyt Skolehus.

Den 15. December 1554 sendte hun følgende Brev til Hans Tausen, Superintendent i Ribe:

Dorothea meff Guds Naade Danmarcks, Morgis, Wendis oc Gottis Drotting.

D.

Wor Gunst tilforne: Wider, att then Skolmester her udj Büen Agter skolen oc siff kall: for ingen deell: oc er en reff Dranker: oc Büen oc Børne ille meff ham bewarid: Wille thesfor ingnlonde længer haffue ham her: Thi bede wi ether oc begerer i theff Superaffendentis Embid ether besalid er, oc bør haffue en god opfun: paa saadant: attj strax sender oss en anden god lærd person aff Ribe hid: igien, som kand være Dussuelig oc bequem til samme Embid: Ther will tage well ware paa Skolen, af Büen oc Børne thes meff molte bedre bliffue forsørgitt: her fill wi oss wisfeligen wille forlade.

Befalind ether Gud. Dathum Holdingshus løssuedagen efter nuptionis Mariæ.

D^o Dorothea.

Under worff Signet. 2)

Efter Kirkeordinansen af 1537 var den øverste Ledelse af de lærde Skoler hos Stiftets Superintendent. Foruden at føre Tilsyn med Skolerne skulde denne, efter Forhandling med Sognepræsten og Magistraten, ansætte Skolemesteren. Det var derfor et egenmægtigt Skridt af Dronningen at forlange den daværende Skolemester afsat og en ny ansat.

Selvbevidst som hun var og i Tillid til Kongens Samtykke, har hun sikkert ofte overskredet Grænserne for sin Myndighed og udstedt Ordre, der laa ud over hendes Ret.

Det er ikke udelukket, at Dronningen før Ordrens Udstedelse har forhandlet Sagen med Sognepræsten og Magistraten og faaet disses Tilslutning. Byens Borgmester i 1554 var Søren Kjær, den samme, som i 1566 bevægede Dronningen til at bygge et nyt Skolehus, og som ogsaa ellers vides at have næret megen Interesse for Skolen³). Han kan som Borgmester paa første Haand have givet Dronningen paalidelige Oplysninger om Skolemesterens Drikfældighed. Skolemestres og Høreres Fuldskab var almindelig i det 16de Aarhundrede og bevidnes for Kolding Skoles Vedkommende ved, at der i 1593 maatte fastsættes Bøder for de Hørere, der mødte fulde i Skolen, til Maaltiderne og i Kirken.

Dronningen befaler Hans Tausen at sende »en anden god lærd person aff Ribe«. Der ligger ikke i disse Ord, at den Skolemester, som skulde afsættes, var god og lærd, men kun et Forlangende om, at den ny skulde være i Besiddelse af disse Egenskaber. Der stilles intet Krav om, at den ny Mand skulde have en akademisk Grad. Kolding lærde Skole hørte i 1554 til de mindre Skoler, der efter Kirkeordinansen skulde styres af en »Baccalaureus promotus⁴). Men denne Bestemmelse blev i Begyndelsen ikke overholdt. Det er lidet rimeligt, at Hans Tausen har haft en Baccalaureus til Raadighed. Han har sandsynligvis maattet nøjes med at sende en ældre Mesterlektianer, der i Ribe havde godtgjort sin Undervisningsdygtighed ved at undervise i de lavere Klasser kort efter eller samtidig med, at han

selv modtog Undervisning i øverste Klasse. Et saadant Forhold var den Gang ret almindeligt og bevidnes f. Eks. af og om en senere Skolemester i Kolding, Jon Jensen, i hans af ham selv forfattede Gravskrift ⁵).

3.

Vi kender ikke Navnet paa den mislykkede Skolemester saa lidt som paa hans Efterfølger, og vi ved intet om, hvor i Byen de har holdt Skole. Man kan formode, at der efter Graabrødrenes Udvisning i 1529 har været en protestantisk Skole i en af Munkebygningerne. Man kan med Sikkerhed antage, at der i Henhold til Kirkeordinansen er oprettet en lærd kongelig Skole kort efter Reformationen. Et lykkeligt Tilfælde har bevaret Dronning Dorotheas Brev fra 1554 og givet os et lille Indblik i denne Skole. To Kongebreve om Skolemesterens Løn i 1542 og 1552 bevidner Skolens Tilstedeværelse i disse Aar. Ellers ved vi intet om Skolens første tyve Aar, og kun lidt om de næste tyve.

Vi ved kun lidt. Man har omkring 1700 vidst endnu mindre. Krigene 1627—1660 havde ødelagt næsten alle skriftlige Oplysninger paa Stedet, og nyt Stof var endnu ikke hentet frem fra Gehejmearkivet. Men, hvor Tidens Viden slap op, tog en frodig Tradition fat og skabte en Opfattelse, der i det væsenlige holdt sig til efter 1900. Denne Opfattelse gik ud paa, at Dronning Dorothea stiftede Skolen i 1552 og samtidig byggede et Skolehus. Det kan nu med Sikkerhed siges, at Skolehuset blev rejst i 1566, at Skolen ikke blev stiftet i 1552, og at Dronning Dorothea ikke var Skolens Stifter ⁶).

Intet af de samtidige Vidnesbyrd siger, at Dronningen *stiftede* Skolen, men kun at hun *lod opføre* en Bygning. Den urigtige Antagelse, at Skolen blev stiftet i 1552, og at den blev stiftet af Dronning Dorothea, findes først hos Albert Thura, Skolens Rektor 1723—1726, Digter, Litterat og Historiker.

Thura er Hovedkilden til vor Viden om Skolen før 1725. Desværre maa hans Oplysninger om Tiden til 1660 benyttes med megen Varsomhed, da de væsenligt beror paa Tradition. Thura lægger ikke Skjul herpaa. »Hvad Skæbne,« siger han et Sted, »Skolen siden (∴ i Krigene) har havd, *naar* og *hvor ofte* . . . dend Tid efter anden kan være helbredet fra sin Brøstfeldighed, derom kan jeg ikke noget melde,« hvorefter han nøjes med at oplyse, hvad der vides i »Mande-Minde«, ∴: *efter mundtlig Overlevering*. Det vil i senere Afsnit blive vist, at vi ved mere om Skolens gentagne Ødelæggelser i Krigene, at Thuras Viden om Skolens Rektorer er mindre end vor, og at han *paa intet Omraade har haft nu tabt historisk Materiale til Raadighed*.

I 1724 gav Thura det første Rids af Skolens Historie i »Skolebogen«. 1732 udkom hans »Lykønskningstale« med en fyldigere Skildring. Som Rektor omredigerede han den gamle Rektortavle og indledede denne med en Bemærkning om, at den indeholdt Navnene paa alle Rektorer »lige fra Skolens Stiftelse« i 1552 ⁷). I 1732 forfattede han Indskriften paa den Stentavle, som ved Indvielsen indsattes i den ny Bygning, og som nu hænger i Almenskolens Korridor. I denne Indskrift spørger »Vandreren«, hvem »den laurkronede Mø« er, som ses fremstillet øverst paa Tavlen, med en Fakkell i den ene Haand og en Bog i den anden, og der svares, at hun er den

kongelige Skole i Kolding, nyfødt i 1552, og lige fra den Tid, hun laa i Vuggen, opammet af den allernaadigste Dronning Dorothea. Medens altsaa Thura i disse to Udtalelser med Sikkerhed angiver 1552 som Stiftelsesaaret og i Indskriften Dronning Dorothea som Skolens Stifter, viser hans historiske Undersøgelser i »Lykønskningstalen«, at Sagen efter hans egen Opfattelse er tvivlsom. Han siger nemlig blandt andet, at der maaske før 1552 har været en lærd Skole i Kolding, og at denne, før den fik sin ny Bygning, »har havd sit Læsestæd paa et andet beqvæmt Stæd i Byen«, og at det »formodentligt maa kunne tænkes, at der Aar 1552 har været baade Lærere og Discipler paa Stæden.« Udtrykkene viser, at *Historikeren* Thura har været i Tvivl, og at det er *Digteren* Thura, som vi skylder den meget poetiske, men historisk set ganske ubegrundede Meddelelse paa Stentavlen.

Foruden at skabe den Misforstaaelse, at Dronning Dorothea stiftede Skolen i 1552, har Indskriften paa Stentavlen ogsaa fejlagtigt fastslaaet 1552 som Skolehusets Byggeaar. Herom siger Thura i »Lykønskningstalen«, at den latinske Skole »er af Grund-Muur først opbygget og forfærdiget *omtrænt* Aar 1552, fra hvilken Tid af indtil Aar 1570 den berømmelige og høylærde Mand Mag. Jo. Coldingensis var den første Rektor i Skolen, som mand veed af at sige«. Skønt Thura kender Rantzaus Kort, der angiver 1566 som Byggeaaret, mener han at man maa tillægge det større Vægt, at Jonas Coldingensis (Jon Jensen) i 1552 blev ansat som Skolens første Rektor⁸).

Thura ender altsaa sine historiske Overvejelser med at henlægge baade Stiftelsesaar og Byggeaar til 1552 ud fra den, efter hans Mening, sikre For-

udsætning, at Jon Jensen det Aar blev ansat som Skolens første Rektor. Forudsætningen er lige saa urigtig som de to Slutninger.

Jon Jensen kan umuligt være blevet ansat i 1552, da han i saa Fald vilde være den i 1554 afsatte Skolemester. Det vil i en anden Forbindelse blive paavist, at hans Skolemestervirksomhed skal sættes til Aarene 1576—78.

Hvad dernæst Byggeaaret angaar, er det ret ejendommeligt, at et af Hovedbeviserne mod 1552 stammer fra Jon Jensen. I sin i 1594 udgivne Danmarksbeskrivelse meddeler han, at Dronning Dorothea som Enke — altsaa efter 1558 —, paa indtrængende Opfordring af Borgmester Søren Kjær, lod opføre et nyt Skolehus. I fuldstændig Overensstemmelse med Jon Jensen, til Dels med Anvendelse af de samme Ord, gives den samme Meddelelse i en Jyllandsbeskrivelse af Henrik Rantzau og paa Bagsiden af Rantzaus Perspektiv over Kolding, det sidste Sted med Tilføjelse af Aarstallet 1566: *Efter sin Ægtefælle Christians Død lod Dorothea, Danmarks Dronning, til Ungdommens gode Oplæring bygge en Skole i Kolding i det Herrens Aar 1566*«. Meddelelsens Rigtighed er i den nyeste Tid afgørende bevist af Hr. Redaktør Eliassen ved en bevaret Optegnelse af den samtidige Byskriver Mads Nielsen Røjbjerg, der synes at have været til Stede ved Grundstenens Nedlæggelse:

Anno 1566 fhend 7 augusti som var paa en offhenssdag thaa lagde morthenn Guendtzzen som thaa var lenssmænd paa kollinghus Ohend første sfienn y grundvollen y fhend synder och øfter hørne paa fhend scholle som min frues naade lod bygge och mure op aff grund paa kolling kierregordf.

Den 15de Sept. 7de augusti som var paa en stensdag
 efter gode mottagning og endthen som her var lens-
 mand paa Koldinghus. Her end første stene og grund-
 vollen og end sinder og efter disse var end
 skole som min fars waade ved bygge og mine
 op off grund paa Koldingkerregordt
 (Falkenhiile of den Kolding By skive Mads
 Nielsens Koldinghus samt dets By skive (Ny Kgl.
 Land. 4de 1366).

Mads Nielsen Røjbjergs Optegnelse.

At den 7. August 1566 var en Onsdag, ses af astronomiske Tabeller ⁹⁾).

Det kan altsaa med Sikkerhed siges, at Thuras

Morten Svendsen.

Meddelelse om 1552 som Byggeaaret er urigtig. Ligesaa urigtig er Meddelelsen om, at Skolen blev stiftet i 1552. Pontoppidan (Danske Atlas V. 900) har den rigtige Oplysning, at Christian III. stiftede Skolen kort efter Reformationen og i 1542 lagde Kongetienden af Almind Sogn til Skolemesterens Underholdning. Denne Oplysning er bestridt af Ingerslev med den intetsigende Begrundelse, at Alminde Sogns Tiende ikke findes opført blandt Skolens Indtægter i Thuras »Skolebog«, og af Holger Rørdam, fordi Kongetienden fra Almind i 1552 gaves til Kolding BykirkesKapelan, samme Dag som Kongetienden fra Herslev Sogn til Skolemesteren. Paa Grundlag heraf antager Rørdam, at Pontoppidan har for-

vekslet 1542 med 1552. Sagen er imidlertid lige til. I »Tegnelser over alle Lande« bekræftes Pontoppidans Meddelelse ved et Kongebrev af 7. Juni 1542 af følgende Indhold:

Kolling skolle skulle haffue bress paa Almindeig sognen uden for Kolling, att haffue tienden aff samme sognen, som ko: mff.: filkommer, fill skollemesterens vnderkolling.

Denne Ordning ændredes i 1552, fordi Almind Sogn dette Aar blev henlagt „til evig Tid” som Anneks til Kolding Bykirke, at betjene af Kapellannen i Kolding, en Forbindelse, der varede til 1857. Denne kirkelige Forbindelse medførte en økonomisk Omlægning af Sognets Kongetiende, og det er betegnende, at de to Kongebreve fra 1552 er udstedt samme Dag, saa at Skolemesteren straks fik Erstatning i Herslev Sogn for Tabet af Almind Sogn.¹⁰⁾

De foregaaende Undersøgelser har altsaa bragt de sikre Resultater, at Skolen har haft en fastlønnet Skolemester i 1542, at Jon Jensen ikke har været Skolemester i 1552, og at Dronning Dorothea har bygget sit Skolehus i 1566. Tilbage af Thuras Bevismateriale bliver kun Aarstallet 1552. Dette Aarstal har han fra Christian III.s Kongebrev, hvoraf han giver et Uddrag i »Skolebogen« med den Tilføjelse, at Originalen findes i »Riber-Stiffts-Kiste paa Pergament, med Hans Majts. Kong Christians Haand og Zigneet under«. Thura har sikkert set Originalen, da hans Far var Biskop i Ribe. Aarstallet 1552 er blevet det efter hans Mening paalidelige Udgangspunkt for hans Overvejelser, det centrale, hvorom han samler alle sikre Beretninger og usikre Tradi-

tioner. Kongebrevet af 1542 og Dronning Dorotheas Brev fra 1554 har han aabenbart ikke kendt.

Thuras sidste Paastand, at Dronning Dorothea *stiftede* Skolen strider afgjort mod de historiske Forudsætninger. Det var efter Reformationen Kongemagtens Opgave at stifte ny Skoler, og Forholdet har i Kolding været det samme som i alle andre Byer. Gavebrevene fra 1542, 1552 og 1558 om Løn til Skolemesteren og en Hører var Regeringshandling, Gavebrevet fra 1558 angaar ogsaa Skolerne i Vejle, Varde og Holstebro. Der foreligger, som tidligere paavist, heller ikke før Thura en eneste Antydning af, at det var Dronning Dorothea, og ikke Christian III., der *stiftede* Skolen. Derimod er det sandsynligt, at Traditionen i Kolding før Thura har givet Dronningen Æren for Skolens Stiftelse, ligesom den med Urette gav hende og ikke Kongen Æren for Oprettelsen af St. Jørgens Hospital. At der meget hurtigt i Kolding er skabt Tradition til Forherligelse af Dronningen, ses af, at Jon Jensen, der har levet i Kolding 1572, i sin Danmarksbeskrivelse meddeler, at det var hende, der oprettede Hospitalet, skønt der i 1572 kun var gaaet 14 Aar, siden Kong Christian III. — efter Samraad med Hans Tausen og andre Bisper — i 1558 grundede denne Stiftelse. For Skolens Vedkommende har Thura fastslaaet Traditionen, saa at den — trods det ganske usandsynlige, at Kolding i 16 Aar efter Reformationen skulde have været uden en lærd Skole — betog næsten alle, som i de følgende Aarhundreder skrev, talte eller digtede om Kolding lærde Skole. I sin Translokationstale 1811 udtalte Thorlacius, at det var Dronning Dorothea, der havde bygget den *daværende* Skolebygning. I 1845 meddeler Ingers-

lev, at der endnu var nogle, som havde samme urigtige Mening. Tauber antyder ganske fejlagtigt, at Dronning Dorothea skaffede Lærerne bedre Lønninger. Fyhn og Theisen kalder hende Skolens Stifterinde. Det samme Udtryk bruges 1904 i Programmets Meddelelse om Skolens ny Segl, præget med Dronning Dorotheas Billede og Aarstallet 1552. I Oversættelsen af Rantzaus Digt i Redaktør Eliasens Koldingbog Aar 1910 staar der om Latinskolen: »Dorothea den *stifted*«, medens den latinske Original har *struxit* (byggede)¹¹⁾.

4.

Fraset Indvielsestavlens blomstrende Omtale af Dronning Dorotheas moderlige Omhu for Skolen i dens første Aar findes der ingen Meddelelser om, at hun materielt har støttet den, ingen Meddelelser om, at hun har givet den Penge eller Jordegods. Vi kan endda af Jon Jensens Tavshed baade i hans Prosa og hans Digt sikkert slutte, at dette ikke har været Tilfældet. Derimod er det vel sandsynligt, at hun — baade før og efter 1566 — i det stille har hjulpet dygtige og trængende Disciple i deres Skoletid og senere under deres Ophold ved Universitetet. Det vides, at hun har skaffet adskillige fattige Studenter fri Kost paa Helligaandshuset i København og paa Københavns Slot¹²⁾, og det ligger da nær at antage, at hun særligt har sørget for dem, der kom fra hendes egen By og hendes egen Skole. Det lyder troværdigt, at den fromme Dronning med Interesse har omfattet Skolens Sangundervisning, der lededes med Henblik paa Kirkesangen. Et Kor af Skolens Disciple har gjort Sangopvartning i Slotskapellet, og Christen Lauridsen Lintved, der blev Præst i

Norge i Slutningen af det 16de Aarhundrede, siges at have været en af hendes Sangere. »Som en anden Luther«, formoder Tauber, »har han maaske ved sine rørende Psalmetoner bidraget til at stemme det qvindelige Hjerte til Medlidenhed mod de fattige Peblinger«. ¹³⁾

Skønt altsaa Dronning Dorotheas økonomiske Støtte af Skolen som Institution har indskrænket sig til Opførelsen af Skolehuset, blev det hende, der i Eftertiden kom til at staa som Skolens Stifter, Beskytter og Velgører, til sidst som dens Symbol, ikke Christian III., der stiftede den, ej heller Frederik II., der omfattede den med den varmeste Interesse og med kongelig Gavmildhed sikrede den økonomisk. At hun stillede baade sin Ægtefælle og sin Søn i Skygge, skyldtes dels hendes store private Velgørenhed, der lagde en Glorie om hendes Person, dels at hun havde givet Skolen et Hjem, hvor Jon Jensens Hyldestdigt dagligt mindede om hendes Navn og skabte en Tradition. Endelig bevirkede, efter at hendes eget Skolehus i 1728 var nedrevet, selve Indvielsen af den ny Bygning og Thuras pompøse Lovprisning af hendes Fortjenester, at Traditionen om hende som Skolens Stifter blev fastslaaet som en uomtvistelig Sandhed.

Sit første digteriske Æresminde fik Dronning Dorothea af Jon Jensen, som, da han styrede Skolen, priste Dronningens Gavmildhed i et Digt, med gyldne Bogstaver indhugget i en Sten ved Siden af Indgangsdøren ud mod Kirkegaarden.

Dorotheæ impensis domus hæc exstructa renidet:
 Quæ Danum conjunx regia regis erat.
 Illius æternum florebit nomen in orbe:
 Qvod musas larga foverit ipsa manu.

Nogenlunde ordret kan det gengives saaledes:

Dorotheâ, der var kongelig Viv til Danernes Konge,
Bygged og kostede selv dette straalende Hus.
Blomstre i Verden skal Navnet paa hende til evige Tider,
At hun med rundelig Haand hæged om Muserne ømt ¹⁴).

Da Kirken og Magistraten i Kolding i 1728, efter at Dronning Dorotheas Bygning var sunket i Grus, stod foran Opførelsen af en ny Skole, forfattede Lauritz Thura, Biskop i Ribe, Rektor Thuras Fader, et versificeret Bønskrift om Pengehjælp til »Stoorm. Allern. Arvedronning, Kong Frederik den 4des Dronning, vor fromme og Kjært-elskte Landsens Moder«. Digtet findes endnu i Skolens Arkiv. Aabenbart for at gøre Indtryk paa Dronningen ved at fremvise et straalende Eksempel til Efterfølgelse indleder Thura sit Digt med at meddele, at der paa den nedrevne Bygning fandtes en Indskrift, hvis »meening paa Danske oversat, var dende«:

En Kongelig Gemahl, de Armes Trøst og Skygge,
Lood denne skjønne Huus paa sin Bekostning bygge.
Thi staar i Evig floor Dortheæ Store Navn,
Som med saa rund en Haand har fremmed Skolens Gavn.

Det vides ikke, om den poetiske Ansøgning blev indsendt, den hjalp i hvert Fald ikke. Baade Jon Jensens latinske Digt og Biskop Thuras meget fri Oversættelse blev senere optegnet paa en trekantet Trætavle over anden Lekties Kateder, saa at sikkert alle Disciplene har kunnet begge udenad.¹⁵⁾

Formodentlig er Henrik Rantzau Forfatter af det næste latinske Digt til Dronning Dorotheas Ære paa Bagsiden af Kortet over Kolding. Digtet, som maa være skrevet efter 1580 og før 1588, lyder saaledes:

In qva desudet studiis addicta juvenus
 Ac informetur nec schola pulchra deest.
 Dorothea hanc struxit mater dignissima Regis
 Incllyta Danorum, qvi modo sceptra tenet.

I Dr. phil. Moths Gengivelse:

Heller ej mangler en Skole saa skøn, hvor til Studier viet
 Ungdommen stræber med Flid, medens den danner sin Aand.
 Dôrotheâ den stifted, den værdige Moder til Kongen,
 Som over Danmarks Land hersker berømmeligt nu¹⁶).

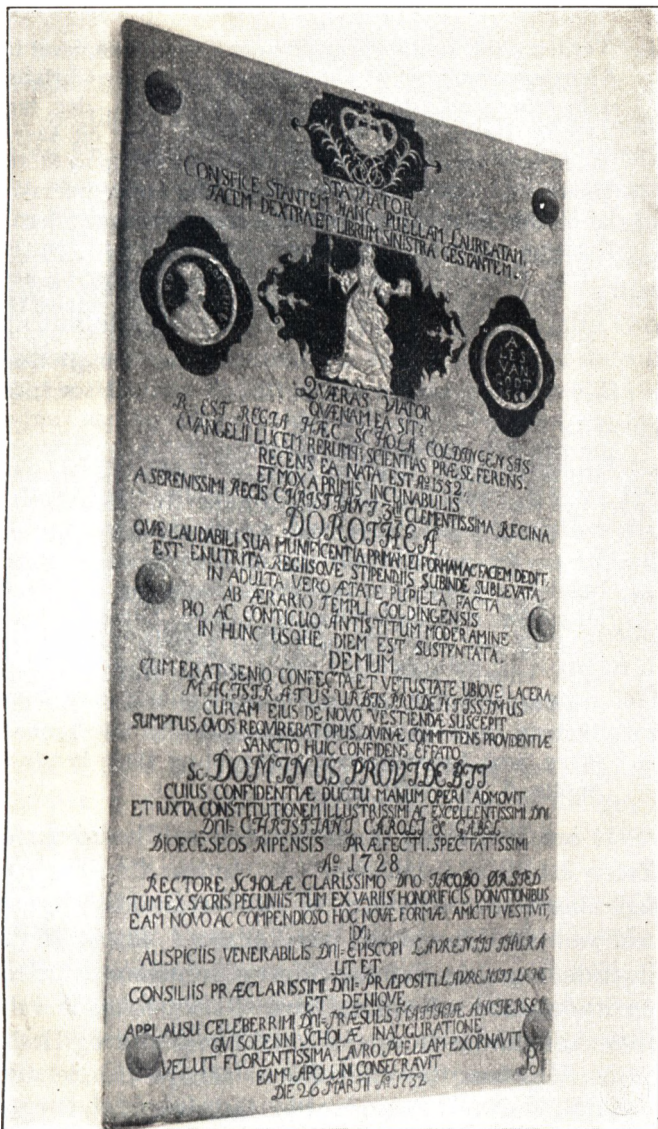
Ved den ny Skolebygning Indvielse holdt Albert
 Thura en lang versificeret Tale, i hvilken han ogsaa
 berømmede Dronning Dorotheas Fortjenester:

Jeg burde tale til Dend Dronnings Priis og Ære,
 Som først til dette Huus lod Kalk og Stene bære,
 Vi veed, Kong Christian Dend Tredies Gemahl
 Har baade Skolen bygt og Byens Hospital.
 Thi staar *Dortheæ* Navn i ævigt Ære-Minde,
 Saa længe der er Vand i Colding-Aa at finde,
 Ja (om ey denne Tid til hendes Roos forslaar,
 Jeg legger dette til) saa længe Verden staar¹⁷).

Samtidig med eller kort efter Indvielsen blev der
 over den ny Skoles Indgangsdør anbragt en Stentavle
 med en af Albert Thura forfattet latinsk Indskrift.
 Thura var større som Litterat end som Digter, og
 der er baade højere Stil og mere Poesi i hans latinske
 Prosa med den fyndige Optakt: *Sta Viator* end i hans
 udtværede og selvbehagelige Jubeltale paa Vers.

Indskriften lyder i Oversættelse¹⁸):

»Stat stille, Vandringsmand! og vend dit Blik mod
 den laurkronede Mø, som her staar med Faklen i
 højre og Bogen i venstre Haand! Du spørger Van-
 dringsmand! *Hvem det kan være? Det er vor konge-
 lige Skole her i Kolding, som bærer Guds Ords Lys
 og grundig Lærdom til Skue. Oprindeligt kom hun til*

Mindetavlen for Indvielsen 1732.

Verden 1552, og blev lige fra den Stund hun først laa i Vuggen opammet af den allerhøjeste Konge Christian III.s allernaadigste Dronning DOROTHEA, der med priselig Gavmildhed først gav hende Ydre og Aasyn, siden blev hun holdt oppe ved kongelig Hjælp og Støtte, men i sin voksne Alder kom hun under Formynderskab af Kolding Kirkes Skatkiste og er under Sognepræsternes fromme og uafbrudte Styrelse holdt i Live til den Dag i Dag. Omsider da hun var affældig af Alder og hendes Klædning helt sønderrevet, har Byens velvise Øvrighed draget Omsorg for at klæde hende af ny, og de Udgifter, Arbejdet krævede, overlod den til Guds Forsyn i Tro paa det hellige Ord: Herren vil sørge for os. Ledet af denne Tro lagde den Haand paa Værket, og paa den højædle og velbaarne Herre, velbetroede Stiftamtmand i Ribe *Hr. Christian Carl v. Gabels* Bud, i det Aar 1728, da den højagtbare *Hr. Jakob Ørsted* var Skolens Rektor, gav den hende, dels ud af Kirkens Midler, dels ved Hjælp af adskillige ærede Gaver, denne hendes nye og fordelagtige Skikkelse og Klædebon, alt under den højærværdige Biskop *Laurids Thuras* Øjne og paa den velædle Provst *Laurids Lehes* Raad, samt endelig med den velfornemme Biskop *Mathias Ankersens* Bifald, det var ham, der ved at foretage Skolens højtidelige Indvielse, billedlig talt kronede Pigen med Laurens skønne Blomst og viede hende til Apollo d. 26. Marts 1732.

Selv om Dronning Dorotheas Gavmildhed over for Skolen baade i Jubeltalen og i Indskriften omtales med stærk Overdrivelse, er det vel sandsynligt, at hun ved sit Eksempel har bidraget til, at de to følgende Konger, hendes Søn og Sønnesøn, støttede den økonomisk. Kolding lærde Skole voksede i det første Aarhundrede op i Ly af Kongerne og Hoffet paa Koldinghus, og naar Farer senere truede den, henviste dens Talsmænd altid indtrængende til tidligere kongelig Bevaagenhed som et Argument for fortsat Velvilje og Støtte. Der er Grund til at tro,

at denne Betragtningmaade een Gang har frelst Skolen fra Nedlæggelse. I Tiden 1790—1816 var det gentagne Gange under Overvejelse at nedlægge enten Fredericias eller Koldings lærde Skole. Adskillige Hensyn — Beliggenhed og større Folkemængde — talte for Bevarelsen af Fredericias Skole. Herimod gjordes fra Koldings Side med Styrke gældende, at andre Hensyn, blandt disse Skolens Alder og nære Forbindelse med Kongehuset, afgørende talte mod Nedlæggelsen af denne Bys Skole. I 1805 indsendte Rektor Mathias Beck et Forsvarsskrift for Kolding Skole, i hvilket han stærkt fremhæver »den ubehagelige Erindring, som daglig vilde indtrænge sig paa Fyrsten, saa længe han opholdt sig her. At det Træ, som en af hans store Forfædre, 3die Christian med sin Dorothea, havde her sat, vandet og med Omhu opelsket, var nu med Magt oprykket og aldrig herefter skulde bære Frugter«. De samme Toner anslaaes i et Bønsskrift, som i 1812 indsendtes til Kongen fra en større Kreds af Borgere og Embedsmænd i By og Omegn om Opretholdelsen af den Skole, »som Byen i flere Aarhundreder har været saa lykkelig at have i sin Midte«, hvorefter alle virkelige og formentlige Naadesbevisninger fra Christian III. til Christian VI. opregnes. Naar det i 1817 blev Fredericia og ikke Kolding, der mistede sin lærde Skole, skyldtes dette i nogen Grad Hensynet til Overvejelser af den Art. Det hedder herom i den kongelige Direktion's Afgørelse, at »noget Hensyn burde dog formentligen tages til Vedligeholdelsen af en Skole, som er stiftet af Christian den 3die, hvis Dronning Dorothea bekostede Skolehuset, og som siden havde nydt megen Opmærksomhed og Gavnildhed af det kongelige Hus ved dets Ophold paa Coldinghus«¹⁹).

Kolding højere Almenskole er Arvtager efter den Skole, som Dronning Dorothea gav dens første Hjemsted. I Skolens Korridor er hendes Tavle det ærværdigste Minde om den gamle Skole, og den nuværende Skoles Ærbødighed for dette Minde har i den nyeste Tid faaet et smukt Udtryk ved Anvendelsen af hendes Billede paa Medaillonen til Almenskolens ny Segl. Det var Hr. Kæmner Brandorff, som stillede Forslag herom. Signetet med Dronning Dorotheas karakteristiske Træk blev skaa-

Almenskolens Segl.

ret af Hr. Guldsmed Holger Kyster efter en omhyggelig Afstøbning. Senere er Dronning Dorotheas Billede brugt til de Smykker, som Guldsmed Kyster har givet til Skolens Majfest, og i den Silkefane, som Skolen i 1925 fik overrakt af Eleverne. Man kan da sige, at endnu gælder i Kolding højere Almenskole Biskop Thuras Ord i hans Digt 1728:

Thi staar i Evig floor Dorthæe Store Navn.

II.

KORT RIDS AF KOLDING I DET 16de og 17de
AARHUNDREDE. KIRKEGAARDEN.

1.

Rantzaus Kort fra ca. 1580 og Resens fra 1667, af hvilke særligt det første viser en tæt Bebyggelse i den gamle, indre Bydel med spredte Huse i Yder-

kanten, giver et ret klart Billede af Byens Udstrækning, Gaderne og Husene i det 16de og 17de Aarhundrede.

Hovedgaderne var *Vestergade*, *Østergade* (ogsaa kaldt *Adelgade*), *Rendebanen*, *Helligkorsgade*. Nuværende *Slotsgade* hed *Gade bag Slottet* og havde kun *Bebyggelse* paa vestre Side. Mod Øst optoges hele *Grunden* af *Slottets Urtehave*. Parallelt med *Helligkorsgade* og dennes *Fortsættelse*, der med *Fællesnavn* kaldtes *Klosteret*, laa *Bøddelstræde* (nu *Brostræde*).

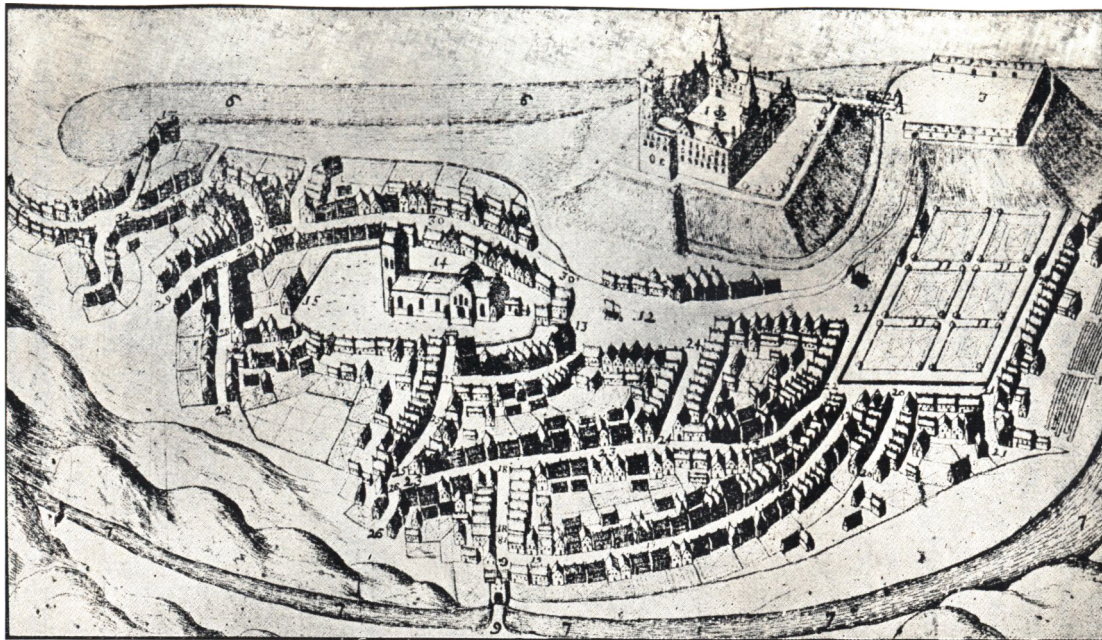

Gavl til Gade. Fra Helligkorsgade ca. 1580.

Brogade eller *Portgade* var Navnet paa nuværende *Søndergade*. Nuværende *Adelgade* hed i det 17de Aarhundrede *Nørregade* eller *Ved Torvet* og var ved fem *Kirkeboder* adskilt fra *Kirkegaarden*. Fra *Sviegade* (nu *Skolegade*) førte *Studiumsstræde* (nu *Kirkestræde*) forbi den lærde *Skole* til *Kirkegaarden*. *Hyrdestræde* fandtes, selv om Navnet ikke anføres. Omtrent hvor nu *Bleggaardsstræde* støder til *Vestergade*, krydsedes denne af et lille *Vandløb*, der førte i Retning af *Østergade*. Baade ved *Vestergade* og *Østergade* var der *Fjællebroer* over *Renden*, paa begge Sider af *Vandløbet* *Gangstier* og *Huse*. *Strædets* Navn var *Katsundet* af usikker *Betydning*. Fra *Vestergade*

Rantzaus Kort over Kolding ca. 1580.

Resens Kort over Kolding, 1667.

førte i det 17de Aarhundrede en Vej ned til Aaen, med det uhyggelige Navn *Divelshul* (Djævehullet), hvor de af Djævelen besatte Kvinder skulde bestaa Vandprøven. *Laasbygade* afsluttedes af *Nørreport*. De andre Porte var *Hospitalsport*, *Klosterport* og *Sønderport* paa Aaens nordlige Side.

Bulhus i Torvegade, nedrevet 1905.

De to Kort viser, at Husene næsten alle var byggede med *Gavlen ud til Gaden*. Foroven dannede Gavlenes Tagspidser et Zigzag, forneden brødes den lige Linie, dels ved at Husene skød sig frem eller trak sig tilbage, dels ved de mange *Bislag*, Udbygninger foran Gadedørene, hvor Borgerne efter endt Dagværk kunde slaa sig ned og drøfte Dagens Spørgsmaal med Naboer og Genboer. Kun faa af Husene

var *Stenhuse*, de fleste *Bindingsværkshuse*. I de ældste Bindingsværkshuse var Tavlene i Bindingsværket lukkede med Planker. Saadanne Bygninger kaldtes *Bulhuse*. I det 16de Aarhundrede var Bulhusene de almindeligste, men blev ved Aarhundredets Slutning forbudt, dels paa Grund af Brandfare, dels fordi det tærede haardt paa Skovene, at der medgik saa meget Tømmer til dem. Husene var næsten altid straatækkede, Tagsten var en Undtagelse. I 1580 paabød Kong Frederik II. Tegltage inden to Aar, og en stor Ildebrand i 1583 fremmede Gennemførelsen af Ordren.

De fleste Huse var forsynede med Indskrifter over Porte og Døre, der, oftest paa Dansk, undertiden paa Latin, Tysk eller Plattysk, meddelte, hvem der havde bygget Huset, Byggeaaret og sluttede med en from Formaning. Saaledes forevige Raadmand, Kæmner Mogens Ericksøn, der 1632 genopførte et i Kejserkrigen ødelagt Hus, denne Daad i følgende Linjer, der endnu kan læses i Husets ombyggede Gavl Helligkorsgade Nr. 20:

RIGENS FIENDER MIG RVINERET
MOGENS ERICKSØN MIG RENOVERET
HVOR MED MIG HEREFTER SKAL GAA
GUD ENE DERFOR RAADE MAA.

Brolægning, der tidligst omtales 1564, var vist ret almindelig i det 17de Aarhundrede. Men da *Brolægningen paahvilede Husejerne*, voldte det megen Besvær, at hver Husejer ønskede at lægge sin Stenbro højere end Naboens, for at alle Uhumskheder kunde løbe ned til denne. Det blev derfor i 1632 nødvendigt at udstede et Paabud om, *at ingen maatte forhøje deres Stenbro, deres Naboer til Fortræd og Skade*. Af Hensyn til Dystløbene har Rendebanen ikke været brolagt før ind i det 17de Aarhundrede, mærkeligt nok heller ikke Torvet, der rensedes af Skarpretteren eller en Kone for en aarlig Betaling af to Sletdaler²⁰). Man faar en Forestilling om Pladsens Tilstand, naar man hører, at en Vognmand i 1639 agede 12 Læs Skarn af Torvet, og at Rensningen skete med Grebe. Efter Svenskekrigen blev i Juli 1660 en større Renselsesfest paabudt med den Tilføjelse, *at Skarnet skulde føres ud af Byen i Stedet for at henlægges ved Sønderbro*. Der blev samtidig udstedt Forbud mod at lade Byens Svin oprode *Grave, Rendestene og andre skidne Steder*.

Torvet var Byens Midtpunkt. Her laa Raadhuset, hvor Magistraten samledes til Raadslagning, og hvor de fineste Bryllups- og Begravelsesgilder fejredes i den store Raadhussal, hvorfor der ogsaa maatte sørges for en Indgang fra Kirkegaarden. Af Hensyn til Gildelagene var det en praktisk Ordning, at der i Raadhusets Kælder var en Vinstue — *Raadhuskælder*²¹) —, og at der ligeledes i Kælder

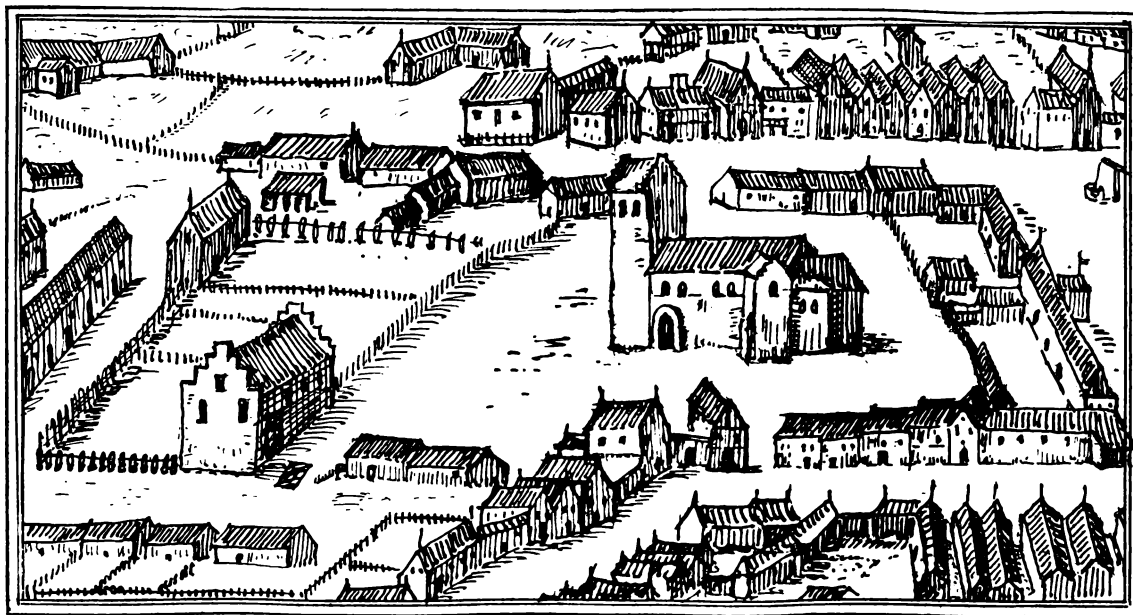
en var et Fængsel, hvor berusede Spektakelmagere kunde anbringes. Paa Torvet samledes Borgervæbningen under Fanen, der plejede Byfogden Ret hver Onsdag, der samledes de nærboende Kvinder ved *Vandposten*, der var *Gabestokken* og *Kagen* paa en muret Fod,

saa at den Landstryger eller Tyvekvind, der var dømt til at miste sin Hud, kunde staa højt nok til, at Folk kunde se, hvorledes Stakkelen vaandede sig under Bøddelens Pisk. Paa Torvet blev endelig de mere ansete Forbrydere henrettede. At blive henrettet paa Torvet var at dø paa *et ærligt Sted*. Simple Misdædere befordredes ind i Evigheden paa *Galgebjerger* ved Hængning i Galgen, der ses paa Resens Kort, medens Heksene blev brændt i den nærliggende *Troldgrue* ²²).

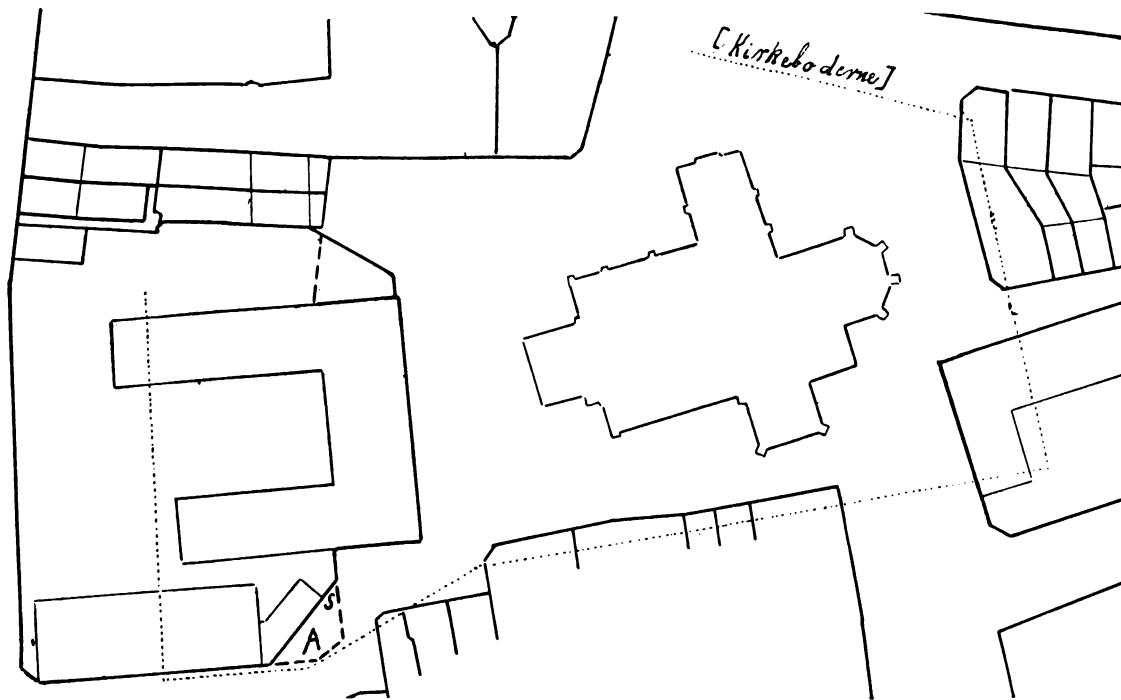
2.

Dronning Dorotheas Skolehus laa paa Kirkegaarden, paa Kirkebakkens sydøstlige Skraaning. Paa Skolens Grund stod tidligere Beboelseshuset for Vicarius (o: Alterpræst) ved St. Annas Alter ²³). I Kolding som i andre danske Byer samledes Kirkens Bebyggelse om Kirken. Baade før og efter Reformationen anbragtes af praktiske Hensyn — Kortjeneste og anden Kirketjeneste — Skolen tæt ved Kirken, og det ligger nær at antage, at der allerede i den katolske Tid har ligget en Munkeskole paa dette Sted. Men herom ved vi intet.

Kirkegaarden har i det 16de Aarhundrede været større end nu, idet Byggelinien er rykket ud paa Pladsen. Dette gælder særligt Latinskolen og Raadhuset. Mod Øst har Kirkegaarden strakt sig noget længere end den nuværende Indgang til Kæmnerkontoret, omtrent i Linje med Bebyggelsen Nord for Raadhusgyden. Mod Syd mindst 2 Meter inden for den nuværende Byggelinje. Mod Vest til Midten af Studiumsstræde og derfra en Linje midt gennem Almenskolens Legeplads. Mod Nord er Grænsen usikker ²⁴).

Kirken og Skolen ca. 1580. Tegning af Arkitekt Jørgensen.

Kirkepladsen, Kirken og Almenskolen nu . . . Kirkegaardens Grænser.
A. Det i 1881 afstaaede Areal. S. Stedet for Skolehusets Hjørne 1566.

Til Kirkegaarden var Adgang over fire *Kirkerister* ²⁵⁾, ved Vestergade, Raadhusgyden, Nørregade og Studiumsstrædet. Disse Rister var ikke Laager, men Tremmebroer, saa at Mennesker kunde gaa uhindret over, medens Svin og andre omstrefjende Dyr vilde stikke Fødderne imellem, hvis de søgte at liste sig ind til det frodige Græs, der dækkede Gravtuerne. Græsset paa Kirkegaarden var fristende, og i det 16de Aarhundrede skete det, at Borgerne selv slap Kreaturerne der ind, hvorfor det i 1595 blev forbudt at have Græsning paa Kirkegaarden, naar man da ikke havde den »i Kirkens Værgers eller Øvrigheds Minde«. Naar, som det vel oftest var Tilfældet, Risterne var helt fyldt med Snavs, svarede de ikke længere til Hensigten, men aabnede Kreaturerne og Svinene en Mulighed, som disse ikke lod unyttet. Saa sent som i 1660 hedder det, at Svinene oprodede Gravene, og i 1666 blev det forkyndt paa Bytinget, at Borgerne skulde holde deres Svin fra Kirkegaarden, da de ellers vilde blive indfangede og givne til St. Jørgens Hospital.

Kirkegaarden havde ikke megen Lighed med en Kirkegaard i vor Tid. De rige Folk begravedes inde i Kirken, kun de fattige lagdes i Jorden udenfor. Derfor var Ligsten paa Kirkegaarden sjældne. 1634 meddeles, at en Borger af Kirken fik Tilladelse til at lægge en Sten og en Ramme paa sine Forældres Grave paa Kirkegaarden. Der behøvedes altsaa særlig Tilladelse. En Del af Pladsen Vest for Kirken kaldes 1610 »Kirkens Kaalgaard«, vel en Slags Køkkenhave. Der nævnes ogsaa en »Grav Kjelde« (Kilde), maaske dog et Vidnesbyrd om, at der paa nogle af Kirkegaardens Tuer var plantet Blomster, der kunde trænge til Vand fra Kilden.

Kolding Kirke er bygget ca. 1250²⁶). Inden Reformationen havde man i tre Aarhundreder begravet de døde inde i den lille Kirke og ude paa den lille Kirkegaard, og skønt man i det 16de Aarhundrede ved Mageskifter udvidede den sidste, var Pladsen begge Steder saa knap, at de gamle Lig alt for hurtigt maatte fjernes for at skaffe Plads til de ny. Dette skete vel altid paa en meget pietetløs Maade, særligt naar Pest — alle Epidemier gik under Navnet Pest — bortrev Hundreder af Mennesker, f. Eks. 358 i de 7 Maaneder fra 14de Juni 1654 til 10de Januar 1655. Paa Kirkegaarden laa et »Pesthus«, i hvilket de pestsyge var indespærrede, med et Bord udenfor, hvor man opstillede Mad og Almisser²⁷). Ved hver ny Begravelse blev der gravet en Mængde Skeletdele op. Det siges i 1601 om Begravelsesstederne *inde i Kirken*, at det »tit og ofte sig begiver, at de døde Menneskers Kroppe eller Legemer opgraves, førend de ere formultrede, som sig bør, af den Aarsag, at der gives en saare ringe Ting af Ligsteder, som er 4, 5 eller 6 Daler i det højeste«. Afgiften blev saa forhøjet til 10 Daler og derover. Var det saaledes inde i Kirken, var det selvfølgelig langt værre udenfor. Ved Afgravninger af Kirkepladsen findes derfor stadig Masser af Skeletdele, ved Reguleringen i 1867 blev Skeletter i Hundredevis bortførte. For at raade Bod paa Pladsmangelen opførtes i 1591 langs Østsiden af Kirkegaarden et »Benhus«, hvor de opgravede Ben blev anbragt. Huset blev nedbrudt 1728. Ved det store Kloakanlæg i 1923 graves sandsynligvis gennem dette Sted, da der fandtes tæt sammenpakkede Knogler i indtil 4 Meters Dybde. Paa Benhuset²⁸) havde Caspar Markdaner 1591 ladet indsætte den Tavle, der nu findes paa Kirketaarnets

Nordside, udvendig, med Dødens og Gravens Insignier, en Ligbaare, en Skovl og en Spade, samt følgende Alvorsord:

DV WELT WEISE TRIT
 HIR BEI SAGE WELCHER HERR
 ODER KNECHT SEI
 SEINT WIR NICHT ALLE
 VON STAVB VND ERD GEMEIN
 SO BEWEISE ES ANDERS AVS
 DISEM BEINE
 SISTE GRADVM VIATOR
 SI BONVS ES MORERE VICTVRVS
 SIN MALVS ES VIVE MORITVRVS.

Saaledes var Skolens Omgivelser. Over denne Plads, mellem og paa Gravene, i Sommersol og Vinterslud, har Lærere og Disciple daglig gaaet til og fra deres Skole. I ledige Stunder har Disciplene i Leg og Slagsmaal, under Latter og Raab, tumlet sig paa Kirkegaarden — dog vel i forsigtig Afstand fra det uhyggelige Benhus og det endnu uhyggeligere Pesthus — og drevet kaade Løjer med hinanden og de omstrefjende Hunde og Kreaturer. Over Kirkegaarden har de to eller tre Gange hver Dag vandret til og fra Kirken, til Korsang og Gudstjenester. I sorte Kapper og med Slør fra Hattene ned over Ryggen har de — Skolemesteren i Spidsen — fulgt Lig og sunget Begravelsessalmer. Paa Kirkegaarden har de opført bibelske og moralske Skuespil. Vi har ingen direkte Meddelelser om Skolekomedier i Kolding som i adskillige andre Byer. Men Skolekomedier var et Led i Datidens Opdragelsessystem. De opførtes ikke blot paa Kirkegaarden, men ogsaa i

selve Kirken. En af det 16de Aarhundredes bedst kendte Forfattere af Skolekomedier er Koldings Borgmester, Søren Kjær. Vi ved, at Søren Kjærs Skuespil blev opført ved andre Latinskoler, f. Eks. i Ribe, saa at det vilde være mærkeligt, om det samme ikke havde været Tilfældet i Kolding²⁹).

III.

SKOLEHUSET. REKTORRESIDENSEN. MESTERLEKTIEEN.
INVENTARIUM. VARME, LYS og RENGØRING.
SKOLEHUSET NEDRIVES.

1.

Grundridset Side 47 af en Udgravning paa Almenskolens Grund 1915 viser Grundmuren af en Bygning. Den ligger ca. 12 m. (37 Fod) længere mod Vest end Almenskolens Façade mod Kirken. Da i 1844 den Skolebygning, der i 1729 afløste Dronning Dorotheas, blev nedrevet for at skaffe Plads til den ny Latinskoles Hovedfløj, blev Byggelinien skudt $9\frac{1}{2}$ m. (29 Fod) ud paa Kirkegaarden. Da Skolen 1729 altsaa kun har ligget $9\frac{1}{2}$ m. længere mod Vest end den nuværende Façade, kan Grundmuren paa Grundridset ikke have noget at gøre med denne Bygning. Det maa da anses for sandsynligt, at den stammer fra 1566, og at vi her har det Hjørne, hvor Lensmand Morten Svendsen nedlagde den første Sten til Dronning Dorotheas Skolehus.

Grundmurens Hjørne ligger 5,8 m. Syd for Almenskolens Sydfront, 0,8 m. uden for Gaardmuren mod Kirkestræde. Dette Stykke Grund tilhørte Skolen til 1881, da det blev afstaaet til Byen til Strædets Udvidelse.

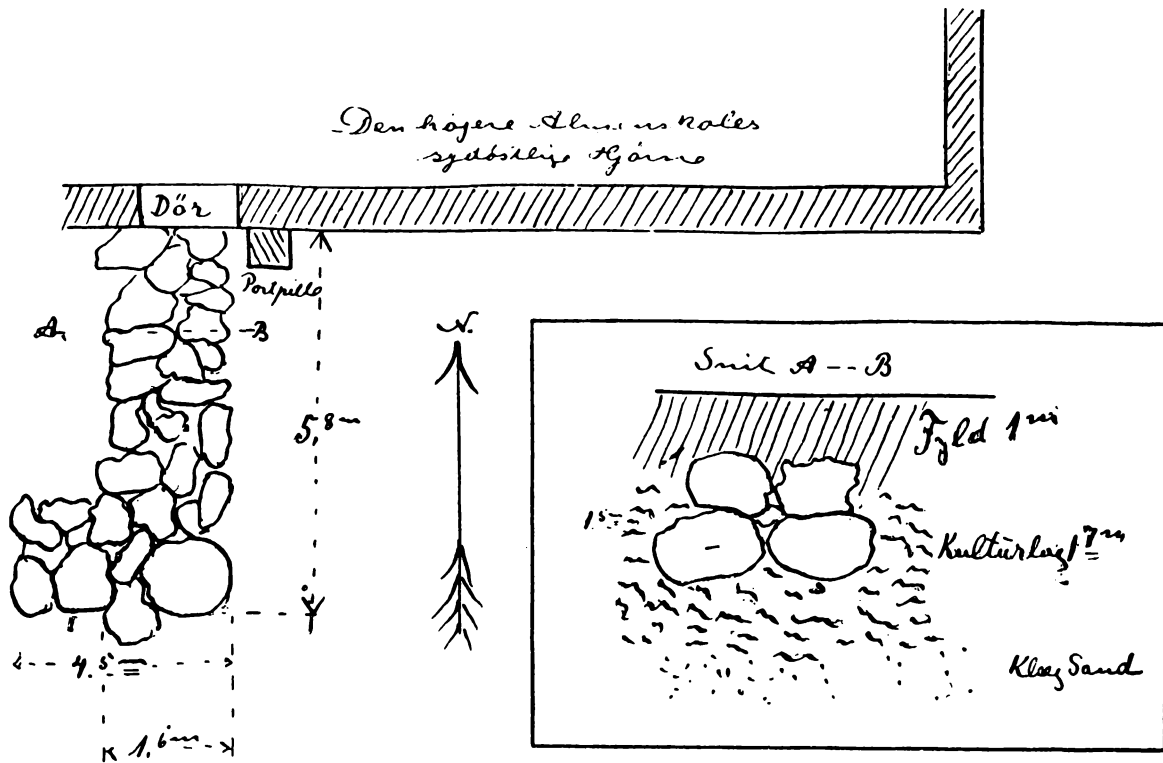
I 1928 er i Muren indsat en Bronzeplade med følgende Indskrift:

Paa dette Sted lagde Lensmand Morten
Svendsen Onsdag den 7. August 1566 den
første Sten til Dronning Dorotheas Skolehus.

Naar man i 1729 flyttede den ny Bygning længere mod Nordøst, altsaa højere op paa Kirkebakken, var det fordi Grunden ved Hjørnet var sumpet og moradsig. Dette meddeles udtrykkeligt af Thura og bekræftes af Grundens nuværende Beskaffenhed (2,7 m. Kulturlag og Fyld). Thura tilføjer, at dette var en medvirkende Aarsag til den ældste Bygnings Sammenbrud. Han antyder ligeledes, at man fandt Grundmuren at være for svag, hvorfor man lagde den ny Grundvold »trofast af store og *tilstrækkelige* Kampesten«.

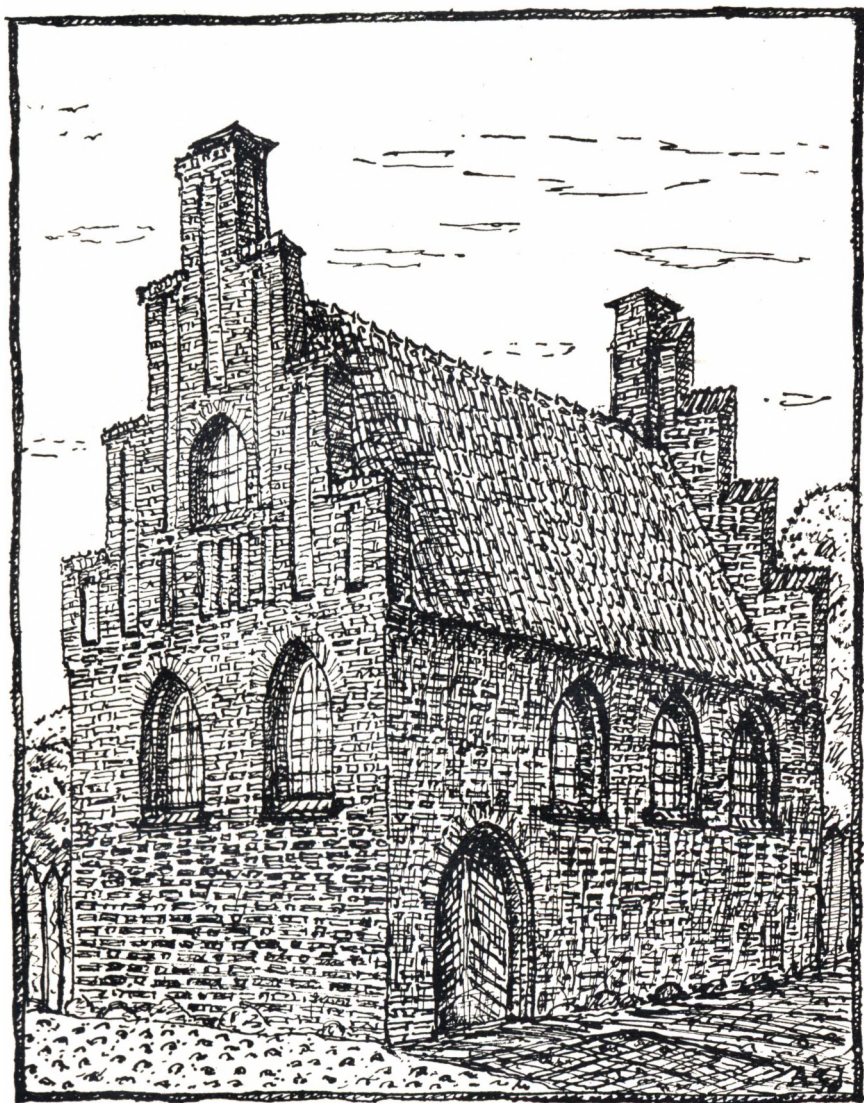
Baade paa Rantzaus og Resens Planer ses Skolehuset at have været den eneste Bygning paa Kirkegaardens vestre Side. Bagud laa Skolehaven, begrænset af den Terrænsænkning, der skilte Kirkebakken fra Blæsbjerg. Sænkningen har fra Hyrdestræde strakt sig over Adelgade, Midten af den nuværende Legeplads, under den østlige Del af den i 1915 opførte Nybygning, over Studiumsstræde til Vester-gades Haver. Nord for Skolehaven ses paa Kortene nogle med Risgærder omhegnede Tomter ³⁰⁾.

Vor direkte Viden om Skolehusets Byggeart og Udseende indskrænker sig til Mads Nielsen Røjbjergs Optegnelse, et Par Udtalelser af Thura, og de to bitte smaa Gengivelser paa Rantzaus og Resens Kort. De gentagne Restaurationer 1627—1660 muliggør paa Forhaand Uoverensstemmelse mellem disse to Gengivelser.

Granit Fundament af den ældste Skoles sydøstlige Hjørne.

I Sammenligning med Kirken og Adelens Gaarde fylder Skolen godt paa begge Kortene. Selv om Maalene, særligt paa Resens Kort, ikke er helt paalidelige, giver de dog en Antydning af, at Bygningen har været anselig. Dette stemmer med Rantzaus Digt (S. 28), der kalder Skolen *skøn* (*pulchra*), et Udtryk, der maa antages at gælde den hele ydre Fremtræden. I sin Indberetning 1631 skriver Biskop Jersin ³¹⁾, at Skolen i Kolding er anseligere end dem i Varde, Vejle, Holstebro, Lemvig og Ringkøbing. Paa begge Kortene giver en Sammenligning med Kirken en Længde paa ca. 20 Meter, medens det i 1729 opførte Skolehus — der paa Grund af Kirkens Armod maatte gøres saa indknebet som muligt — kun var 15 Meter langt. Vi ved intet direkte om Discipeltallet i det 16de Aarhundrede ud over en Meddelelse om, at Frederik II. i 1574 gav Klæder til »mange fattige scholebørnn«³²⁾. Taubers Udtalelse ³³⁾, at Tallet aldrig har oversteget 30, er rent Gætværk, idet han slutter fra Elevtallene omkring 1725. Alle Beretninger om de latinske Skolers Elevtal i det 16de Aarhundrede viser, at disse har været forbløffende store, 900 i Roskilde, 700 i Ribe, ca. 100 i smaa Byer som Nyborg, Kerteminde, Assens, Faaborg, Nakskov, Svendborg og Bogense ³⁴⁾. Disse Elevtal skyldtes forskellige Aarsager, Familiernes større Børneflokke, at der i hver Købstad kun var een Skole og ingen paa Landet, at de lærde Skoler for Borgeres og Bønders Sønner var Vejen til de eftertragtede Præsteembeder, at Skolerne ikke blot var Undervisningsanstalter, men ogsaa Forsørgelsesanstalter, hvor fattige Drengene kunde ernære sig selv ved Tiggeri, Kirketjeneste og Stipendier. Hertil kom kraftige Opfordringer fra Gejstligheden. »Och huilcke

Rekonstruktion af Dronning Dorotheas Skolehus for 1627.

smaa drenge som i fornemme at de lære well«, siger Palladius, »oc det løber i dem som bred smør, hvad degnen lærer dem, oc di vil haffue bog og vil thill skole nar i spør dem ad, saa lader dem gierne komme til neste kiøbsted til skole«. Forældre stod sig ved, fortsætter Palladius, at lønne »en liden ploughdreng saa længe«. Og hvis Forældrene ikke vil lytte til hans Raad, maa det være fordi »en lied og skendig dieffuel forfører dem til at trodse Guds Ønsker«³⁵).

Skolens største Elevtal i Thuras Tid var 32, Byens Befolkning var den Gang ikke meget over 1000, ved Reformationen ca. 1600³⁶). Tilgangen til Skolerne var i alle Byer ved Aar 1700 aftaget med Halvdelen eller mere. At denne Tilbagegang allerede i 1609 var indtraadt i Kolding, ses af Markdaners Majfestanordning 1609, i hvilken han klager over mindsket Elevtal. At dette alligevel har været ret stort, kan sluttes af det tilladte Kvantum Øl. Medens de fattigste Disciple skulde nøjes med hver to Potter Skillingsøl, maatte »de andre Borgerbørn og de som større er og sjunger Discant« faa »en god Tønde Danstøl³⁷) til deres nødtørftighed og til en skikkelig glædskaab, foruden overflødighed og drukkenskaab i alle maade«, *idet dog, om nødvendigt, noget mere var tilladt*. Da en Tønde Øl var 124 Potter, vil selv tre Potter til hver give over 40 Disciple i den Halvdel, som sikkert har været den mindste. Med nogen Sandsynlighed kan man da slutte, at Skolens Elevtal i det 16de Aarhundrede har været mindst 100, og at Skolestuen for at rumme disse har været noget større end i Bygningen 1729³⁸).

Skolehuset har kun haft Stue og Loft. Dette kan — bortset fra Rantzaus Kort, der antyder det

samme — sluttet af, *at der i 1598 maatte skaffes Skolemesteren en Bolig udenfor Skolen* (S. 54). Da det, efter alt hvad vi ved om det 16de Aarhundredes Undervisning, er udelukket, at der har været Skolelokale andre Steder end i Stuen — Undervisningen i Hørernes »Kamre« om Vinteren var en Nødhjælp — vilde en øvre Etage have afgivet en god Lejlighed. Der findes hos Thura en Meddelelse om, at Bygningen fra Begyndelsen var saaledes indrettet, at der »ikke blot forneden (∩: i Stuen) var et beqvemt Stæd for Lærerne at samles med deres Discipler, men der endogsaa oven paa vare Kamre indrettede til tvende Locater (∩: Hørere)«. Da Thura selv tilstaar sin Uvidenhed om Omfanget af Skolens Restaureringer i Krigsaarene, maa denne Meddelelse angaa den restaurerede Bygning. Meddelelsen viser, *at der heller ikke i Skolehuset efter Krigene har været mere end Stueetage og Gavlværelser*. Det vilde ogsaa være højst usandsynligt, at Kirken ved den sidste Restauration — trods egen Armod og det formindskede Elevtal — skulde have sat en anden Etage paa.

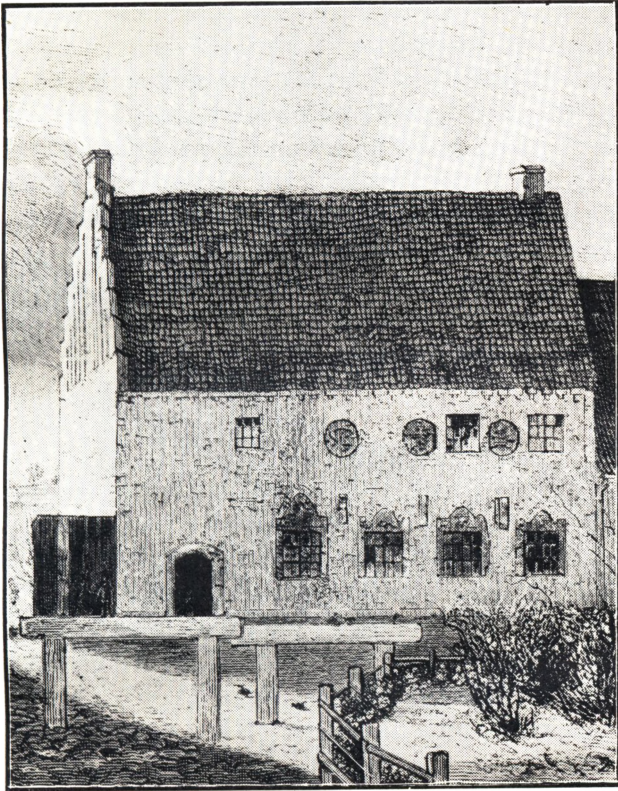
At Skolen har været et Stenhus, vides af Mads Nielsen Røjbjergs Optegnelse (S. 21), der bekræftes af Thura (S. 19). Grunden har sikkert været af Kampesten (Smlgn. Rids af gammelt Fundament S. 47), Murene formodentlig Munkesten, $\frac{2}{3}$ Meter tykke, som i Bygningen fra 1729.

Rantzaus Kort viser, *at Bygningen laa med Façaden mod Kirken, at den havde takkede Gavle, ingen Kvist, tre Vinduer i den søndre Gavl. Der er ingen Indgangsdør i den sydlige Gavl*, medens en saadan er antydet i det sydøstlige Hjørne. I Façaden skimtes kun eet Vindue. Der har selvfølgelig været flere. Fyhn har i sin Gengivelse af Rantzaus Kort

tre Vinduer, hvorfra ved jeg ikke. Arkitekt. Jørgensens Rekonstruktion følger i dette Punkt Fyhn. *Skolestuen har foruden fra Vinduerne i Façaden faaet Lys fra de to laveste Gavlvinduer.*

Resens Kort viser den efter Krigenes Ødelæggelser restaurerede Skole. Bygningen er mere langstrakt. Da Resens Maal ofte er upaalidelige ³⁹⁾, kan intet sikkert sluttes heraf. Gavlen synes at mangle Tinder. *Indgangsdøren ses i den sydlige Gavl, ud mod Studiumsstræde.* Hvis Døren er rigtigt anbragt, maa den være flyttet efter en af Krigene. Der findes hos Thura ⁴⁰⁾ en Meddelelse om Døren, der synes at udelukke en saadan Flytning. Den Sten, hvori Jon Jensens Digt (S. 26) var indhugget »straks ved Dørren«, »blev i Feydetid af Fienderne plat (∴ ganske) borttagen«, men »i den Huulhed af Muuren, hvor Stenen havde siddet, saaes siden samme Vers afpenslede«. *Da Stenen maa antages at have siddet i Mandshøjde, har Murene altsaa været ret uskadt.* En Flytning af Døren kan ikke have været paa krævet, og Thuras Udtryk »straks ved Dørren« synes at vise, at denne altid har været paa samme Sted. Men Spørgsmaalet kan ikke afgøres med Sikkerhed. *Ligesom Rantzau har Resen tre Gavlvinduer* — Fyhn har i sin Gengivelse af Resens Tegning urigtigt *fem* —, saa at Resen bekræfter Thuras Meddelelse (S. 51), at Bygningen paa hans Tid kun havde Stueetage og Loft.

Af de kendte Latinskoler i det 16de Aarhundrede synes »Peder Syvs Hus« (se Billede S. 53) i Næstved at have lignet Dronning Dorotheas Skolehus mest. Peder Syvs Hus — saaledes kaldt, fordi den bekendte Peder Syv, Latinskolens Rektor 1658—1664, beboede øverste Etage, — var et Stenhus, i to Etager, med

Peder Syvs Hus.

Skolelokale i Stuen og Rektorbolig paa første Sal. Bygningen laa paa Kirkegaarden, lige over for Kirken. Murene var ca. $\frac{2}{3}$ m. tykke, Skolerummets Længde 10,6 m., Bredden 6,2 m. i indvendigt Maal. Der var længst mod Øst, baade fra Nord og Syd, Døre ind til Huset. Stuen var uden Skillevægge, et enkelt stort Rum, uden Ovn. Vinduerne var anbragt i høje Nicher med spidsbuede Blændinger

udvendig. Omstaaende Billede giver en god Forestilling om Bygningen ⁴¹).

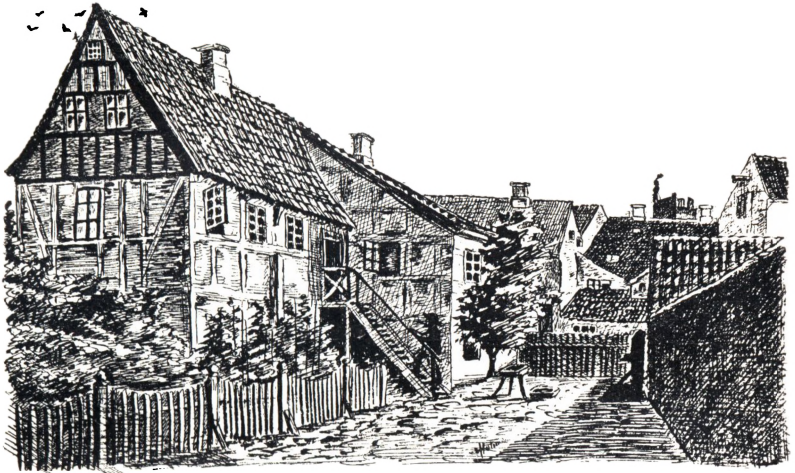
Med Peder Syvs Hus til Sammenligning og med Benyttelse af de sparsomme Oplysninger paa Rantzau Kort og hos Thura har Hr. Arkitekt Jørgensen tegnet en Rekonstruktion af Dronning Dorotheas Skolehus (se Billede S. 49). Rekonstruktionen er sikkert i det væsentlige paalidelig med Hensyn til Stil, Tag, Skorstene, Gavl, Gavlvinduer og Indgangsdør. Mere tvivlsom er den øvrige Façade, der maaske har haft større Længde og flere Vinduer.

2.

Det sydlige Hørerammers Plads ses af det øverste Gavlvindue. Et lignende Kammer har været i den nordre Gavl. Da disse »Kamre« foruden at være Lærerboliger for ugifte Lærere tillige har været Læsestuer om Vinteren, maa de antages at have været ret store og forsynet med sagtens meget primitive Ovne, formodentlig de saakaldte »Potteovne« ⁴²) af Ler, med smaa Skorstene op bag de øverste Gavltinder.

De to Kamre har forudsat to »Skolepersoner« til Undervisning. *Da der i 1566 kun var een Hører foruden Skolemesteren, har den sidste oprindeligt beboet et af Kamrene.* Da der 1572 var to Hørere, saa at »Skolepersonernes« Tal voksede til tre, har man manglet Bolig til een af disse, og da der ca. 1590 blev ansat en tredje Lekties Hører, Bolig til to. Fri-bolig var en Del af Skolemesterens og Hørernes Løn, og det paahvilede Kirken at skaffe dem »Residenser«. Dette har været Aarsagen til, at Kirken i 1598 indrettede den saakaldte »Rektorresidens« paa Kirke-

gaardens østre Side, en stor Bindingsværks Bygning i to Etager med Trægavl, blyndfattede Ruder, Kælder, Stald, Gaardsrum og Have, som Bolig til Rektor og tredje Lekties Hører. Herom meddeler Thura i »Skolebogen«, at den tredje Hører havde Bolig »paa det Kammer ved Rectors Residents, hvortil Opgangen er udenfor paa Kirkegaarden«, medens

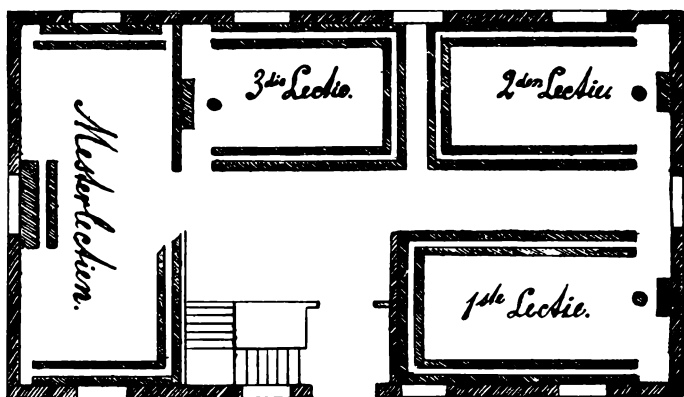
Rektorresidensen.

de to andre Hørere havde deres Boliger i de to Kamre paa Skolen. I Krigstider ses Skolens »Kamre« at have været ubeboelige, saa at der maatte anvises alle tre Hørere Værelser i Rektorresidensen. Der er ogsaa Antydninger af, at Kirken har givet een eller flere af dem midlertidig Husly i en af Kirkeboderne ⁴³).

3.

Hele Stuen har oprindeligt været brugt som fælles Læserum for alle Disciple, et langt, forholdsvis smalt

Lokale, med lerklinede Vægge, Gulvet af Mursten eller stampet Ler, synlige Loftsbjælker, ikke ret mange, højtsiddende, sandsynligvis tilspigrede Vinduer. Ruderne har været smaa, blyindfattede, halvt uigennemsigtige, med en Bukkel i det grønne Glas som Bunden af en Flaske. I den søndre Ende maa en bred Trappestige op til Loftet forudsættes. *Der har ikke været Ovn i Lokalet.* De fleste Skolestuer

Fyhns Tegning af Skolens •Lectier•.

fik først Ovne ind i det 18de Aarhundrede, i Kolding 1816. *Resens Antydning af en Skorsten midt paa Taget er derfor urigtig.* Manglen af Varme i Skolestuerne medførte i Kolding som alle andre Steder, at Undervisningen om Vinteren foregik i Hørernes Residenser. Dette var for saa vidt en Fordel, som den ene Lektie saa ikke blev forstyrret af de andre, men ogsaa en Fare, fordi Hørerne, naar de var fri for Rektors Tilsyn, kunde prygle Disciplene mere hensynsløst ⁴⁴).

I Begyndelsen har alle Disciple været undervist sammen. Da Skolen ca. 1590 naaede frem til at

skulle dimittere til Universitetet, er Rummets ene Ende blevet afskildret ved en Halvmur og derover et Tremmeværk. I det adskilte Værelse er »Mesterlectien« undervist af Rektor, i det større Rum — der ogsaa kaldes »Skolen« — de tre andre »Lektier« af Hørerne. Forholdet mellem »Mesterlectien«s Klasseværelse og Fællesværelset har antagelig været det samme som i Bygningen 1729, hvis Indretning kendes fra Fyhn. Fra sit Kateder, der maa tænkes anbragt paa Midten af den nordre smalle Væg, har Rektor kunnet se og navnlig høre, alt hvad der foregik i hele Skolen.

4.

I Skolerummet har langs Væggene staaet Bænke og Borde, grove Planker hvilende paa nedrammede Pæle. Det tilkom Kirken at holde Skolehuset ved Lige, en Forpligtelse der opretholdes i Danske Lov ⁴⁵). Det siges ikke, men er vel sandsynligt, at Forpligtelsen ogsaa strakte sig til Inventaret, d. v. s. Borde, Bænke og Lærernes Katedre. Selv om Plankerne var holdbare, maatte de dog efterhaanden gaa til, foruden at de i det 17de Aarhundredes Krige er hugget i Stykker til Brændsel. Endnu hurtigere har Pælene maattet raadne op. I sin »Lykønskningstale« siger Thura, at »Byens Sognekirke har i Mandemunde udstaaet af sine Indkomster alle de Bekostninger, som der paa Skolen behøvedes«. Men, at disse Bekostninger i en Aarrække ikke er naaet til Inventaret, ses klart nok af Thuras Tilføjelse om Tilstanden i 1712, da »Cathedrae, Borde og Benke i Skolen enten *savnedes aldeles* eller vare formultrede, opraadne og i elendig Tilstand«. Det samme har sikkert ofte været Tilfældet i det 17de Aarhundrede.

Og der har ikke altid været en Prinsesse til at hjælpe, som i 1712, da Frederik IV.s Datter, Sophia Hedevig, gav Skolen Penge til ny Borde, Bænke og Lærerstole, blandt disse et pragtfuldt Kateder til Rektor ⁴⁶).

5.

Der findes fra 1639 en Meddelelse om, at Skolemestrene i Kolding Skole fik »Yveded til Ildebrand« fra Slottet. Dette har sikkert været ganske ekstraordinært. Ellers synes det ved alle Skoler at have været Regelen, at Disciplene selv har maattet skaffe til Veje det Brænde, der blev brugt paa Læsekamrene, ligesom de selv har savet og hugget det. Samme uskrevne Pligt har de haft med Hensyn til Lys⁴⁷). Efter Skoleanordningen af 1546 skulde Undervisningen om Sommeren begynde Kl. 5½ om Morgenen, i de mørkeste Vintermaaneder Kl. 6½, og selv om den delvis foregik ved, at Disciplene efterremsede, hvad Læreren oplæste, var et Minimum af Lys dog en Nødvendighed. Lysene var Tællelys, der klinedes fast paa Bordene. Der var her en Lejlighed til at lave Fest ved samtidig at pudse alle Lysene saa kraftigt, at de slukkedes. Ogsaa uden for Læsetiden trængtes til Tællelys, og til at mildne en streng Lærer har det været et yndet Middel at medbringe et Pund ekstra Lys. Dette skete særligt hver Thomasdag (21. December) ⁴⁸).

Man gør sig vanskeligt en Forestilling om alt det Snavs og al den Urenlighed, som maatte samle sig i det 16de og 17de Aarhundredes Skolelokaler, hvor der i den største Del af Aaret, med faa og smaa Ferier, undervistes op mod 100 Disciple 6—8 Timer om Dagen. Disciplenes Renlighed har ladet meget

tilbage at ønske, saa at det i Skolelovene har været nødvendigt at befale dem at møde paa Skolen renvaskede og kæmmede, en Ordre, der sikkert er daarligt efterkommet, da de voksne i saa Henseende foregik Børnene med et daarligt Eksempel. Hud- og Haarsygdomme var almindelige baade blandt unge og gamle. »Det vrimlede. Hvor haardfør end hin Slægt var, saa led den herunder og følte det. Tilstanden maales bedst ved Masser af Raad, baade mod de kravlende, springende og natligt snigende⁴⁹⁾«. Der har staaet en Stank ud over det urenlige Lokale, og da der ikke var Ventilation, har den eneste Luftfornylse været gennem de ofte ituslaaede og sent atter indsatte Ruder. Naar saa om Sommeren, særligt i Krigsperioden 1627—1660, Pest af forskellig Art hjemsøgte Byen, har Skolen været et Arnested for Smitte, som derfra spredtes i Familierne. For at standse Sygdommen har man maattet lukke Skolen i Maaneder eller halve Aar.

Skolens Rengøring har været indskrænket til, at Disciplene i de nederste Lektier hver Lørdag Eftermiddag under Opsigt af Disciple fra de øverste Klasser har fejtet det værste Snavs ud fra det lerstampede Gulv. Før hver Majfest tilkom det ved Aar 1700 de fattigste Disciple at »fejte og gjøre reent og ryddeligt i og udenfor Skolen« for en Betaling af 4—6 Skilling⁵⁰⁾.

6.

Da i det 17de Aarhundrede plyndrende og hærgende Skarer af Svenskere, Brandenborgere, Polakker og tyske Lejetropper oversvømmede Jylland, blev Kolding i særlig Grad et Offer for Krigenes Rædsler. I Kejserkrigen forlod Indbyggerne Byen ved Mikkels-

dag 1627, og de fleste vendte først i Juli 1629 tilbage til deres frygteligt medtagne Huse, af hvilke mange laa i Ruiner. Kirken og Skolens Bygninger var delvis nedbrudte. Først 1633 blev Skolen »næsten paa ny opbygget«, væsenligt paa Kirkens Bekostning, dog med Støtte af Christian IV., der i 1636—1639 sendte flere Breve til Lensherre Ernst Normand om Opbyggelsen af Rektorresidensen med Anvendelse af Tømmeret i en Kirkelade ved Taulov Kirke og en Ekstraskat paa alle »de formuenste Kirker udi Koldinghus Lehn«⁵¹).

Samme haarde Skæbne ramte Skolen i den Torstensonske Fejde. I 1644 blev den lagt i Ruiner og først 1647 genopbygget af Kirken. Af Thuras S. 52 anførte Meddelelse om Jon Jensens Digt ses, at Murene har staaet. Resens utakkede Gavl (S. 35) tyder paa, at hele Loftspartiet har maattet ombygges. Ogsaa i 1657—1660 har Skolen faaet en ilde Medfart, som det fremgaar af Thuras Udtalelse om, at den »endnu i 1712 saa ligere ud til et af Fienden ødelagt og forstyrret Hus end en Kongelig Skole«.

Det var Kirken, der hver Gang maatte træde hjælpende til, men Kirken var selv i Nød og havde ikke meget at undvære, saa at Skolens Vedligeholdelse har maattet indskrænkes til det mindst mulige. Intet Under, at Skolehuset forfaldt paa Grund af Misrøgt, at Murværket smuldrede hen og Tømmeret efterhaanden raadnede op. I 1725 var Ødelæggelsen skredet saa langt frem, at det var livsfarligt at opholde sig i Bygningen. I sin Jubeltale 1732 priser Thura sin Lykke, »at Skolen ej faldt ned og slog mig plat (∴ helt) ihjel«, og at dette Udtryk ikke er en digterisk eller oratorisk Overdrivelse, fremgaar af, at en af Skolens Hørere en Stormnat af Frygt

for, at Bygningen skulde styrte sammen, i største Hast havde maattet forlade sit Kammer for at søge Tilflugt hos en nærboende Ven. Muren havde »dybe Revler og Riffter i sig, og de fleste Bielker, Sparrer og Lægter vare forraadnede«, saa at Skolehuset lignede »et ynkeligt Spektakel«. Der blev afholdt et Syn, og da alle de bygningskyndige erklærede, at Reparation var umulig, maatte man beslutte sig til at bryde Bygningen ned. Den 9de Juni 1725 blev Inventaret flyttet over i Kirken, hvorefter al Undervisning foregik ude i Byen. Siden laa Skolehuset i tre Aar hen som Ruin. »Røvere og Tyve brød ind, opbreckede Mure, Gulv, Løfft, Tømmer og Bielker og bortførte Materialierne til eget Brug«.

Saaledes endte Dronning Dorotheas Skolehus efter i 159 Aar at have afgivet Læsested til Byens og Omegnens latinske Peblinger. Naar man tager i Betragtning baade Mishandlingen i Krigsaarene og Misrøgten efter 1660, maa man undres over, at det stod saa længe ⁵²).

IV.

KIRKESKOLEN. SKOLETIGGERIET. DRUKKENS KAB.

1.

Der var tre Forhold, som stærkest prægede de lærde Skoler ved Aar 1600: Forbindelsen med Kirken, Skoletiggeriet, Tidens umættelige Begær efter Livets Nydelser.

De protestantiske Skoler var Munkeskolernes Arvtagere. Skønt Staten overtog den øverste Ledelse af de ny Skoler, bevarede disse — bortset fra, at de nu var protestantiske, — i det hele de katolske Skolers Karakter. De var vedblivende *latinske Skoler, Kirke-*

skoler, Præsteskoler, fortsættende Aarhundreders Tradition i andre Aarhundreder, til ny Tanker og ny Synspunkter ved 1800 fjernede det meste af Midaldaleren. Som Munkeskolernes Lærere havde været gejstlige Ordensbrødre med den Hovedopgave at opdrage andre Ordensbrødre, Præster og Munke,

Peblinge og Præster ved Kong Johan III.s Begravelse.

var det de ny Skolers Hovedopgave at opdrage den ny Kirkes Tjenere. Skolen var et Led af Kirken, tilset af Biskopperne og Sognepræsterne. Skolemestre og Hørere var kirkelige Personer, ikke blot Lærere i Skolen, men ogsaa Kirketjenere, Prædikanter og Medhjælpere ved de kirkelige Handlinger. Ligheden med Munkeskolen træder endogsaa frem i det over 200 Aar opretholdte Paabud om, at Hørerne skulde leve i ugift Stand.

Naar »Skolens Personer« optraadte i Kirkens Tjeneste, bar de samme sorte Kappe som »Kirkens

Personer«, ikke blot Lærerne, men ogsaa Disciplene. De yngre Disciple havde det betegnende Navn *Peblinge* ∴ smaa Papæ, vordende Præster, de ældre hed *Degne* ∴ Kirketjenere — samme Ord som »Dia-kon« i den græsk-katolske Kirke — fordi de allerede var Kirketjenere og gjorde Kirketjeneste, oftest som Præsternes Medhjælpere ved Gudstjenesten, undertiden endogsaa som Prædikanter. At Skolens Disciple var Medlemmer af den gejstlige Stand, fik flere Steder, ogsaa i Kolding, et officielt Stempel ved, at de under Gudstjenesten havde Plads i Korets Munkestole, der var blevet ledige ved Reformationen⁵³). Til Skolens kirkelige Forpligtelser svarede Forrettigheder, Indtægter ved kirkelige Handlinger, Betaling for Sangopvarthning, Degneembeder, Tavlepenge, en vis Jurisdiktion i Retssager, Privilegium paa lovbeskyttet Tiggeri.

Ogsaa økonomisk var de ny Skoler oprindeligt ordnede som Munkeskolerne. Hver Skole var et afsluttet Samfund med en Række fælles Indtægter. Den Omstændighed, at det før Reformationen særligt var Tiggermunkene, der ledede Skolerne, medførte naturligt, at disse delvis levede af Tiggeri. De Penge og de Spisevarer, der indsamledes ved Tiggergangen, skulde afleveres i Skolen, hvorefter de fordeltes til de enkelte Medlemmer af det lille Samfund efter deres Stilling og Behov. Dette kommunistiske Princip blev — med Forskydninger — opretholdt i de ny Skoler, ikke blot med Hensyn til Tigger- og Kirkeindtægterne, men ogsaa ved de kongelige Koststipendier, men maatte opgives, da den økonomiske Udvikling medførte Løn til enkelte Personer, enten som Tiende til Skolemesteren og Hørerne, eller som Degnekald til Disciplene.

2.

Forgæves havde Christian II. nedlagt Forbud mod Skoletiggeriet. Han havde den haarde Skæbne paa dette som paa andre Omraader at være forud for sin Tid. Samtiden og Eftertiden i omtrent et helt Aarhundrede regnede Almisser til Skolens (3: Kirkens) Børn blandt de gode Gerninger, der lønnes i Himmelen, og Kongens Forbud blev efter hans Flugt bedømt som en stor Ugudelighed, der maatte drage Guds Hævn efter sig ⁵⁴). Efter Reformationen opmuntredes Skoletiggeriet baade af Kongerne, der var økonomisk interesserede i, at Skolerne kunde bestaa uden alt for stor Støtte fra Kronen af det inddragne Klostergods, og af Gejstligheden, der ind-
 saa, at uden Tiggeri vilde baade Lærere og Disciple dø af Sult. Forskellen mellem almindeligt Tiggeri og Skoletiggeri træder stærkt frem i Christian III.s Kolding Reces 1558. I denne gentages de ældre Bestemmelser mod Tiggeri, men med følgende Tilføjeelse: »dog hvor unge Personer ere, som gange til Skole og lære og ikke have anden Opholdning, dem skal tilstedes at mue gange om og bede deres Livs Føde ⁵⁵). Fra Prædikestolene blev Borgerne opfordrede til kun at give Almisse til de voksne Tiggere, der mødte med Tegn fra Magistraten, og til Skoledisciple, der — til Anerkendelse af deres Tiggerret — gik med en Hætte, endende i en lang Svans. Frederik II's Fattigforordning af 27de Decbr. 1587 bestemmer, at, hvis uprivilegerede Tiggerdreng
 gaar Skolerne i Næringen, er Skolemesteren berettiget til at lade sine Degne og Peblinge gribe dem, slæbe dem hen til Skolen og der »hudslide« dem. Det tillades de fattige Skolebørn »efter gammel Skik« at bede Byens Borgere om Brød ved Dørene og søge

Hjælp hos fremmede tilrejsende i deres Herberger, hvorimod det skal være forbudt at løbe efter vejfarende Folk paa Gaden eller uden for Byen. Overtrædelse straffedes med Ris, i Gentagelsestilfælde med Bortvisning fra Skolen og Udvisning af Byen. Forordningen gjorde dog den Undtagelse, at det ved

Maria fører Jesus i Skole, Kalkmaleri fra ca. 1500.

Skolemesteren modtager med Værdighed den ny Elev. I højre Haand holder han en Ferle, i venstre Riset. Baade han og de tre Peblinger bærer Hætte. Skolehuset har fire højtiddende Vinduer i Stuen og to Gavlvinduer i Skolemesterens Kammer.

»almindelige Markeder og anden mærkelig stor Forsamling« skulde være tilladt »Degnene, som dertil ere forordinerede, at besøge Godtfolk med deres David og Bakker«. For at standse deres Paatrængenhed maatte der snart udstedes et Forbud mod at falde de adelige til Besvær i deres Huse

efter Kl. 5, medens det vedblivende var tilladt at henvende sig til andre Godtfolk til Kl. 6, med Skolemesterens Tilladelse »og til Skolens Tarv« endogsaa til Kl. 7.⁵⁶⁾

Der var to Former for Tiggeri, Tiggeriet ved Dørene og Tiggeriet af »de forordinerede Degne«, der gik omkring »med David og Bækken«. Om Tiggeriet ved Dørene haves en oplysende Udtalelse af Palladius: »Haffue i iche at føde eders børn med, lader dem iche derfor bliffue fra skoelen, faar dem høkrogen i munden oc lader dem føde sig selff, i saa aldrig nogen pebling sulte ihiell, de faae deris føde halff snarere end andre. Vi komme letter ad vor føde den thid vi ginge och tyggede vor brød for gode dannemends dørre, end vi gjøre paa denne dag. Jeg gaff en pebling udi Assens skole en danske huud, for han skulle lære mig at gaa om bye och tygge almisse, men hand vaar ichun min mester en middags stund, siden lærde det sig selff, at jeg thurde iche der giffue meere ud for«⁵⁷⁾. Man ser af Palladius' Udtalelse, at Tiggeriet ved Dørene paa Reformationens Tid let ernærede sin Dreng, og at Tiggerhaandværket den Gang ogsaa blev udøvet af Disciplene enkeltvis, medens det senere altid udøvedes af hele Skolen eller af udvalgte Disciple.

Den anden Form for Tiggeri var de »forordinerede Degnes«. Hermed menes Mesterlektianerne, de ældste Disciple, der var Forsangere i Kirken, og som ved flere Skoler udgjorde et særligt Sangerlav, de saakaldte Davidici (Davidsdegne) eller populært Diskanter. Ordet »David« forklares enten som Davids Psalter, de Salmer, de var vant til at synges i Kirken, eller — med større Sandsynlighed — som en Figur af Bly, et Teg, der gav Tilladelse til at tigge.

Man kan af Meddelelserne slutte, at Penge- og Brødindsamlingen ikke har været indskrænket til enkelte Dage, og at Davidsdegnenes Sangtog ikke, som ved Aar 1700, kun har fundet Sted paa de fire hellige Aftener — Mortens-, Jule-, Nytaars- og Heligtrekongersaften — men ogsaa til andre Tider, f. Eks. Mikkelsaften, Markedsdage og ved større Møder.

3.

Det tredje Forhold, der bidrog til at skabe en Skoletype vidt forskellig fra vor Tids, var det 16de Aarhundredes Raahed og Brutalitet, dets voldsomme Temperament, dets »Overdrivelse i Nydelsen af Mad og Drikke, en ubændig Kuldkasten af al Maal og Maade, hvortil næppe nogen anden historisk Tid kan opvise Magen. Naar Overdrivelserne forekommer os utrolige, naar det, der berettes, synes at overskride selve de Grænser, som Naturen har stillet for de menneskelige Evner, saa maa vi aldrig tabe af Sigte, at hin Tid var meget langt fra at være normal« (Troels Lund).

Et udenlandsk Øjenvidnes Udtalelse om, at Danskerne ved deres Gilder »aad og drak hele Dagen værre end Svin«, bekræftes ved talrige Vidnesbyrd. Ved Gildelag frembares mange og solide varme Retter — fem, ti, tyve, undertiden flere —, der var rigeligt paa Fadene, og Maaltiderne trak længe ud. Maden blev skyllet ned med umaadelige Ølmasser. De fattige drak Danskøl, de mere velhavende stærkere berusende, fremmede Sorter, Øl fra Rostock, Mumme fra Brunsvig, Pryssing fra Preussen. Den daglige Ration for en voksen Mand var 8 Potter, ved Gæstebud langt mere. Drukkenskab var ingen

Skam. Hele Nationen drak sig fuld, fra Kongen til Skoledrengen. Frederik II. foregik sit Folk med et smukt Eksempel. Han indledede efter den bekendte Folkevise Ditmarskertoget ved Drikkegilder:

Kong Frederik, han sidder paa Koldinghus,
Med Riddere og Svende han drikker god Rus,

og fik i Anders Sørensen Vedels Ligtale det Eftermæle, at han havde fremskyndet sin Død ved Spiritus. Christian IV. traadte værdigt i sin Faders Fodspor, var en Gang paa en Norgesrejse fuld otte Dage i Træk og morede sig i sin Fuldskab med at slaa Ruder ud. Adelsmænd kunde tilbringe Dage og Nætter med at drikke hinanden under Bordet. Borger og Bonde svirede om Kap ved Bryllupper og Begravelser, ikke blot efter, men ogsaa før den kirkelige Handling, saa at de mødte berusede i Kirken. Tingbøgerne nævner talrige Bøder for at komme drukken til Alters og »spye« i Kirken. Borgerfolk i Købstæderne synes regelmæssigt efter endt Dagværk at have nydt Livet ved en Rus i Raadhuskælderen eller i de talrige Herberger og Kipper for at slutte af med Gadespektakler, Dundren paa Skodderne og, naar det gik vildest til, Slagsmaal med blanke Vaaben.

Præsterne var ingen Undtagelse fra den almindelige Regel. Naar de drak tæt ved Barsel, Bryllup og Begravelse, kunde de med nogen Ret henvise til, at baade Luther og de danske Reformatorer havde sagt god for en Rus. Havde ikke Luther kort og fyndigt erklæret, at »Gæsterne hører ikke derfor Djævelen til, fordi nogle af dem have drukket lidt over Tørsten?« Og Palladius i samme Aand, at »Djævelen skikker os saa mange onde Stunder, at

det vel kan tillades os at stjæle os en god Stund til og drikke en Skaal Øl med hverandre, endogsaa over vor Tørst«. Talrige Beretninger viser, at det ikke altid blev ved een Skaal. Der udgik adskillige Kongebreve til Biskopperne om at skride ind mod den Forargelse, som Religionens Forkyndere gav Almuen. I 1566 klager Sjællands Biskop over Præsternes Nattesvir med Adelsmænd, Borgere og Bønder. I 1579 paatales Præsternes utilbørlige Levned og idelige Drukkenskab. I 1628 nævnes i eet Stift 22 fordrukne Præster, som endnu ikke var advarede for deres Drikfældighed. I 1638 paalægges det Provsterne under Embeds Fortabelse at befale Præsterne »at føre et anstændigt Levned, saa at de ikke forfalde til Drik, at de ikke brænde Brændevin i deres Huse, at de ikke ligge paa Knæ og drikke Skaaler, at de ikke danse med Glas i Hænderne«.

Klagerne over Præsternes forargelige Levned standsede ikke ved Drukkenskab. Spektakler og Slagsmaal af gejstlige i private Huse og paa offentlige Steder, Drab og Utugt nævnes ofte. Straffene var lemfældige. Selv ved Drab, begaaet af Præster, kunde det ske, at de, efter at have udsonet deres Straf, paa ny fik Ansættelse som Sognepræster, i Regelen dog i et andet Stift. Da Præsten Iver Madsen til Andst og Gjesten i Drukkenskab havde slaaet en Stodder ihjel, erklærede Christian III. kort og godt paa sit Plattysk: »Jeg vil ikke have ham der!«, hvorefter Mester Iver af Hans Tausen blev flyttet til Vorbasse og Grene. Troels Lund, den bedste Kender af indre Liv i Danmark i det 16de Aarhundrede, er ikke i Tvivl om, at den gifte lutherske Gejstlighed i sædelig Henseende stod lavere end den ugifte katolske Gejstlighed, og at Reformationen paa dette Punkt

betegner en Tilbagegang. Til Dels stod dette i Forbindelse med Tidens Voldsomhed i alle Livsnydelser, til Dels skyldtes det den Omstændighed, at Præstestanden i det første Aarhundrede efter Reformationen fik sin væsenlige Tilgang fra de lavere Samfundsklasser. De højere Stænder, der i den katolske Tid havde været ivrige nok for at skaffe deres Sønner de indbringende gejstlige Stillinger, vendte Kirken Ryggen, da Kirkegodset i 1536 blev beslaglagt af Kongen og Adelen. Et nyt Præsteskab skulde hurtigt bringes til Veje, og da der først i 1629 ordnedes en Slags teologisk Prøve ved Universitetet, maatte man til den Tid nøjes med, hvad man kunde faa, Studenter med kort akademisk Uddannelse, halvstuderede Mesterlektianere, undertiden Adelenes Tjenere og Fogeder, Bispernes Skrivere og Karle.

Stod det saaledes til med Evangeliets Forkyndere, var det selvfølgelig ikke bedre i de andre Samfundsklasser. Under Paavirkning af de stærke Drikke var alle, Adel, Borger og Bonde, forfaldne til de samme Udskejelser, Laster og Forbrydelser. Blodige Slagsmaal, hvor begge Parter kom fra det med Livet, har været dagligdags og er oftest gaaet uensede hen. Men ikke sjældent endte Slagsmaalene med Mord, der efter Forholdene sonedes med Henrettelse eller Bøder.

I Kolding som i det øvrige Danmark. Samme Overdaadighed og Fylder med Mad og Drikke, enten Gildet holdtes i Raadhussalen eller i Hjemmene. Stormende Optrin paa Torvet, naar Vinen i Raadhuskælderen eller Apotekerens Hus steg Gæsterne til Hovedet. Nattesværmere løb »grassat«, raabte og bandte paa Dansk eller Tysk, trak blank, huggede med Kaarderne i Vinduesskodderne eller gik hin-

anden paa Livet løs. Der berettes om blodige Op-gør mellem Byens Indbyggere og de indkvarterede Soldater. Paa Markedsdage blev Kampe udkæmpede mellem kaardebevæbnede Borgere og Bønder med langskafte Økser. Talrige Drabssager nævnes, der enten medførte Henrettelse paa Torvet eller Bøder til Kronen, de fattige, Kirken, Skolen. At Byens Moral har staaet lavt, ses af de mange Beretninger om Mened, Tyveri og Barnemord. Ogsaa »Skolepersonerne«s Forhold har givet Anledning til alvorlig Paatale. I 1554 afsatte Dronning Dorothea en drukken Skolemester. I 1593 er Hørerne mødt berusede baade i Skolen og i Kirken. At ogsaa Disciplene ved Lejlighed har drukket sig fulde, kan man slutte af, at Markdaner saa sig nødsaget til at rationere Øllet ved Majfesten ⁵⁸⁾ »foruden overflødighed og drukken-skab i alle maade«. Selv efter at Krigene havde forarmet Byen, blev Øl og Brændevin i rigelige Mængder anset for noget ganske nødvendigt, ogsaa ved jævne Begravelser.

Forgæves søgte Regeringen ved talrige Forbud at indskrænke Overdaadighed og Svir ved Daabsfester, Bryllupper og Ligfærd. Disse Forbud maatte blive virkningsløse, saa længe Kongerne, Adelen, Embedsmændene og Præsterne gav Eksempler i modsat Retning. »I Aarhundreder havde det været god dansk Skik at drikke Barnsøl (Barsel), Fæstensøl og Gravøl, saa at Forbud mod disse Glæder følte som en Krænkelse af de helligste Rettigheder«. Selve den stadige Gentagelse af disse Forbud og Paabud viser, hvor lidt de virkede, og det er betegnende, at saa sent som i 1623 forbyder Christian IV. »i det mindste *før Prædikenen* at udskænke Drikke, for at Følget kunde gaa ædru i Kirke«.

Det vilde have været et Vidunder, hvis en Ungdom, der voksede op under saadanne Tilstande, kunde have holdt sig fra deres Fædres Laster. Fra ganske smaa vænedes Børnene til at drikke. For et Barn ansaas fire Potter Øl at være en passende daglig Ration. Ved Gilderne i Hjemmet blev Opvarthningen besørget af den halvvoxne Ungdom, der ikke har undladt at tage til sig af Retterne og de voksnes stærke Øl. Særligt demoraliseredes Latinskolernes ældre Disciple. Det var ret almindeligt, at disse lejede sig ud som Opvartere ved Adelens og Borgerskabets Raadhusfester, og at »Davidsdegnene« ved Maaltidet forlystede Gæsterne med oftest kaade Sange. Paa sine Rejser lod Frederik II. de latinske Peblinger i Aarhus, Odense og Kolding synge for sig til sit Aftenøl. Naar Disciplene besørgede Sangopvarthningen ved de kirkelige Handlinger, har de altid efter Kirketjenesten og ofte før denne faaet Del i den rigelige Beværtning. En af Mesterlektianernes Hovedindtægter var Degnekaldene i de nærliggende Kirker, saa at de ved Bryllup, Barne-daab og Begravelse var til Stede i Kirken og bag-efter bænkedede ved Bøndernes Gilder. Et saadant Liv skabte Vagabonder, Svirebrødre og Slagsbrødre, unge Lømler, der kunde lave Gadeoptøjer, slaa Vinduer ind, være Stamgæster i Kipper og berygtede Huse, trække blank, naar nogen kaldte dem *Per Caudi*, og levere hele Slag med Haandværkssvende, Kramboddrenge og Stadsmusikantens Folk, der gik dem i Næringen, duellere og begaa Manddrab ⁵⁹).

V.

TIGGERTOG. KIRKELIGE INDTÆGTER. KONGEGAVER.
PRIVATE VELGØRERE. ØKONOMISK UDVIKLING.

1.

Da Graabrødrene i 1529 blev udvist af Kolding, deres Gods beslaglagt, den katolske Skole⁶⁰) lukket, og en protestantisk oprettet, har Skolemesteren og Disciplene de første Aar været henvist til udelukkende at leve af Tiggeri og de kirkelige Indtægter.

Tiggerindtægterne kom — i Kolding som i alle andre Byer — dels fra Bøsseindsamlingen, dels fra Korenes Omgang, den første oprindeligt hver Dag, den anden paa bestemte Dage og Aftener. Med Bøsser til Penge og Kurve ⁶¹) til Brød, iført Halehætten og den sorte Kappe med det store Ærmehul i højre Side, inden for hvilket der var Plads til det, som Kurvene ikke kunde rumme, har de latinske Peblings Skare vandret Byen rundt. De er standset ved »Godtfolks« Døre og har tryglet om Almisser under Raabet: *Panem propter Deum* ∴: »Brød i Guds Navn« og takket med Ordene: *Deo Gratias* ∴: »Guds Tak« ⁶²). Desuden har de søgt at røre Hjerterne til Gavmildhed ved Afsyngelsen af smaa latinske eller danske Sange.

Følgende to Vers er af en Sang fra det 17de Aarhundrede:

Du Kristen, som ret betænker,
Hvortil dit Embede før,
Du dennem vist noget skænker,
Som kommer for din Dør.
En klattet Fole kan blive Hest,
En fattig Pebling kan blive Præst.
Hvad Gud og Lykken vil,
Det gaar omsider til.

Saa ville vi gerne bede
 Om Føde i Jesu Navn,
 Til Gud vil bedre meddele
 Til vor Nødtørftigheds Gavn.
 Ris og Ferle gør godt Barn,
 Naar Guld og Perle bliver forlaaren.
 Thi lide vi gerne nu
 Dagligen Had og Tru. ⁶³⁾

Paa Thurs Tid var Indsamlingen indskrænket til hver Søndag efter Højmesse, Dagen forud for Festdagene ⁶⁴⁾ ved Middagstid, Helligaftenerne før de store Højtider, og tredje Helligdag. Der indsamledes stadig baade Penge og Brød, med Benyttelse af de samme latinske Udraab. Det var nu kun de fattigste Disciple i laveste Klasse, der gik rundt. Efter Indsamlingen blev Brødet af Rektor enten i hans Residens eller i Skolen givet til Drengene, medens Pengene uddeltes fire Gange om Aaret. Da Fattigforsørgelsen ved Frederik IV.s Anordning af 24. September 1708 bl. a. søgtes ordnet ved en Bøsseindsamling ved alle Barsler og Bryllupper, traf Magistraten i Kolding den Ordning med Skolen, at dennes Bøsseindsamling skulde ophøre mod en aarlig Godtgørelse paa 12 Rdl. Men da Byen hurtigt kom i Restance med Pengene, blev Skolens Bøsseindsamling atter indført i 1713. Daværende Rektor Lunde siger, at Brødindsamlingen »var Disciplene nok saa god som Collecten udi Bysserne«, en Udtalelse, der viser, at der vedblivende kom rigeligt ind af Spisevarer.

Medens Korenes Tiggertog maa antages at have været hyppigere i det 16de Aarhundrede (S. 67), var de paa Thurs Tid indskrænket til Mortens-, Jule-, Nytaars- og Helligtrekongers Aften. Disse Tog var altid om Aftenen. Der var to Kor. Det

ene bestod af alle Disciple, det andet, »den lille Skole«, af de 4—5 Disciple, »som stod for Stemmerne i Musiqven« (∴ Sangen). I samlet Skare drog hele Skolen, Rektor, Hørere og Disciple, rundt i Byens Gader. Forrest gik »Sinkerne« (∴ de mindste Peblinge) med tændte Lygter. De kaldes i en Beretning *Luciferi* (Lysbærere). Efter dem kom Skolens Musikkorps, der spillede paa forskellige Instrumenter, Skalmjeje, Bassun, Fagot, maaske ogsaa Positiv (et Slags Bæreorgel). Toget standsede uden for de velhavende Borgeres Huse, hvor der blev sunget Salmer og Festsange, i det 16de Aarhundrede oftest paa Latin ⁶⁵).

Af de fire Optog har i det 16de Aarhundrede Helligtrekongertoget været det pragtfuldeste og mest dramatiske. Der haves ingen Meddelelser om Optogets Form i Kolding, men Ordningen har i Hovedtræk været den samme ved alle Skoler. Forrest paa en Stang en Stjerne, i Reglen et Helligtrekongerlys inden for et Tøndebaand overtrukket med oljet Papir. Ved en Snor sattes Tøndebaandet i uafbrudt omdrejende Bevægelse. Derefter de tre hellige Konger, hvidklædte, hvilket lettest ordnedes ved Skjorter uden paa Dragten. Paa Hovedet bar de høje Papirhuer med Flitterguld, og en af dem var sværtet sort i Ansigtet som en Morian. De ledsagedes af en »Judas« med en Pengepung til Indsamling af Gaver, Maria bærende Barnet i en Vugge, Josef klædt som en gammel Mand med en mægtig Pukkel paa Ryggen og en Økse i Haanden, undertiden ogsaa af Kong Herodes, den gamle Simeon, en Nar og en Præst. Sandsynligvis har dette besynderlige Optog kun i ringe Grad afveget fra den tidligere katolske Procession. Folket var barnligt og lod sig ikke let

støde, glædede sig tværtimod ved en rigtig haandgribelig Fremstilling, der ledsagedes af Sang, dels i fortællende Form, dels Vekselsang. I hele det 16de Aarhundrede og adskillig Tid efter udførtes disse Optog, til hvilke Skolernes Ungdom havde Eneret, i fuld Alvor, til det ved Midten af det 17de Aarhundrede begyndte at gaa tilbage baade med Optrinneses Sømmelighed og Tilskuernes Sans for den Slags Skuespil ⁶⁶).

Medens Helligtrekongertoget var stærkt religiøst farvet, har Optoget Mortensaften haft en mere verdslig Karakter. De Sange, der blev afsunget, priste Bordets Glæder, moralsk-religiøse Betragtninger maatte komme i anden Række. Der er fra Kolding lærde Skole bevaret Brudstykker af to latinske Sange, afsunget Mortensaften, der her meddeles i sammenarbejdet Oversættelse:

Lad Bacchi Kilde rinde,
Giv op din Sjæls Uro!
Lad Frydesange klinge,
Og drik dig glad og fro!
Nu Lys i Stagen blinker,
De sande Glæder vinker,
Og sent de svinde hen!

De rige Bordes Bugnen
I lystig ile mod!
Mærk, Gaasen, Gaasen dufter!
Lang til, den Brad er god.
Frisk op, glem Sorg og Møje,
Ej Modgang jer nedbøje!
Spis nu i Glædens Stund!

Husbond og Madmor kære,
Ved denne Mortensfest
Fuldglade I skal være,
Thi Himlen os har gæst.

Vi flokkes om Guds Gaver,
Ja, Himlen os begaver,
Vær hjærtens veltilfreds!

Sceptre og Kongers Riger,
Hver Jorderiges Ting,
Al Verdens Magt og Ære
Skal vendes plat omkring.
Tant ere vore Glæder,
Kun Tomhed vi begræder,
De Dage skifter Sind.

Endt er nu vore Sange,
De musæfødte Kvad,
Thi frydes Gæst og Tyend
Ved festligt Sulefad!
Nu bort med Sorg og Kvide,
De Gæs skal Døden lide
Til Bacchi Bægerklang. ⁶⁷⁾

En Særstilling inden for Koroptogene indtager den helt verdslige Majfest. Den er bedst kendt fra Kolding, hvor den ogsaa holdt sig længst. Under Ledelse af Skolemesteren har oprindelig Disciplene i en nærliggende Skov smykket sig med Bøgeløv og Blomster og derefter i et højtideligt Optog »ført Sommer i By«, idet de paa deres Vandring gennem Byen har sunget Sange og indsamlet Almisser. Der er Grund til at antage, at det er gaaet ret vildt til i det 16de Aarhundrede, da Deltagerne mødte bevæbnede — et Minde herom var paa Thurs Tid Grevens, Baronens og Junkerens Kaarder — og da Festen forud indledes ved et »Kransegilde«. Kransegildet var en Erstatning for de tidligere »Vaagenætter«, i hvilke de unge Mænd og Piger færdedes sammen ude i Skoven for at samle Blomster og grønne Grene til næste Morgen at »maj« Husene.

Disse »Vaagenætter«, som var berygtede for deres løsslupne Lystighed, var blevet forbudt af Regeringen. Man havde saa søgt at omgaa Forbudet ved at lægge Lystigheden inden for Byportene, idet man Aftenen før Majfesten samledes til et forberedende Kransegilde. Men da det hurtigt viste sig, at de unge Mænd og Kvinder ikke nøjedes med at flette Kranse, men at Kransegilderne i Virkeligheden var de tidligere Vaagenætter om igen under en ny Form, maatte Regeringen atter skride ind og afskaffe dem. At dette er sket i Slutningen af det 16de Aarhundrede, ses af Markdaners Majfestanordning 1609, der paa-byder, at Kransegildet, hvortil der tidligere anvendtes »en uskikkelig bekostning«, og som »en tidlang afskaffed haver været«, fremdeles skal være forbudt. Desuden søgte han at sætte bestemte Grænser for Traktementet ved selve Majfesten. Da den ene velhavende Borger ikke vilde staa tilbage for den anden, naar hans Søn blev Majgreve, var det efterhaanden blevet Skik ved Majgrevegildet at fremsætte adskillige Retter Mad og fremmede Ølsorter. Til dette Gilde indbødes ikke blot Disciplene, Skolemesteren og Hørerne, men ogsaa mange udenforstaaende, saa at Udgifterne for nogle Forældre langt oversteg deres Evner. Det gik saa vidt, at mange var uvillige til at holde deres Sønner i Skolen af Frygt for, at de skulde blive valgt til Majgreve. Tilmed havde Disciplene opført sig meget uskikkeligt, lavet Optøjer og drukket sig fulde, uden at Skolens Lærere havde hindret det. Med Henblik paa disse Forhold forordnede Lensmanden, efter Forhandling med Byens Borgmestre, Præsterne og Skolemesteren, at Børnene ikke maatte forlade det Hus, i hvilket Gæstebudet holdtes, at de skulde gaa hjem i Seng i ordentlig

Tid, og at Skolemesteren skulde føre Tilsyn med dem, hvis han ikke vilde udsætte sig for en Mulkt paa 10 Daler. Samme Bøde skulde Gildets Giver ifalde, hvis han overtraadte Forordningens Bestemmelser. Der maatte aldrig tilberedes Retter i Huset. De fattige Disciple skulde blive ude i Gaarden og der beværtet med en Rundtenom Rugbrød, et Stykke Flæsk og hver to Potter Skillingsøl. De finere Folks Børn og Diskanterne maatte bispises inde i Huset med Hvedebrød, Kringler og Ost, dertil en Tønde god Øl, »til en skikkelig glædskaab, foruden overflødighed og drukkenskaab«. Skolemesteren og Hørerne maatte beværtet med de samme Spisevarer og en Tønde Rostokkerøl.

Krigene i det 17de Aarhundrede medvirkede til at afskaffe Overdaadigheden ved Majfesten, og vi faar et ganske andet Billede af denne paa Thurs Tid. Der var nu tre Ærespersoner, en Greve, en Baron og en Junker, maaske fordi man haabede at faa et større Udbytte, naar der appelleredes til tre Familiers Forfængelighed, og naar Udgifterne fordeltes. Den laveste i Rang var Junkeren. Aaret efter blev han Baron, næste Aar igen Greve. Disse Rangspersoner udtoges nu altid af de laveste Klasser, maaske fordi de ældste Disciple og deres Forældre helst vilde være fri for baade Æren og Forpligtelserne. Det meddeles ogsaa, at ingen maatte udnævnes uden Forældrenes Vilje og Samtykke. De tre Disciple blev »meget net ikklædde og pyntede med smukke klæder, hvorpaa syes Galluner, som dertil laanes; faar og Gallunerede hatte, og »Jueler« her og der paa sig, at prunke og stadse med«. Desuden bar de smaa Kaarder og Majgreven en Krans om Armen. Den mærkeligste Forandring ved Festen var, at *Discip-*

lene slet ikke kom uden for Byen. Majtoget med grønne Grene var opgivet. Af den oprindelige Vaarfest var der nu intet andet tilbage end de Majtræer, der opstilledes uden for Skolen og de tre Rangspersoners Boliger, og disse Majtræer har været pyntede Stænger. Festen var sunket ned til kun at være en Tiggergang. Kl. 9 om Morgenens drog Skolen med Rektor og de tre Hørere i Spidsen ud gennem Byens Gader, syngende og indkasserende Almisser. »Det er vitterligt«, meddeler Thura, »at det høje Kongel. Herskab selv allernaadigst har fundet Behag i at se denne *Solennitet*, naar de just paa de Tider har opholdet sig i Colding, og at Skolen derved har fundet sig vel holden«. Med »Skolen« menes i denne Udtalelse kun Rektor og Hørerne. *Det var til Rektor og Hørerne, der samledes ind, Disciplene fik intet af Beløbet.* Majgrevegildet var bortfaldet. »Man veed ikke heller«, siger Thura, »paa denne Dag at sige af Dansk Øl eller Rostokerøl, men Skolens Lemmer gaa omkring i Byen med tørre Munde«. I det højeste blev de en enkelt Gang bedt ind »paa et halv Quarteers Tid at gøres til gode med Viin eller Miød, Kringler, Tvebak, Figner og andet deslige«.

Festen synes at være holdt regelmæssigt til 1730, med Afbrydelser til 1738, og helt opgivet 1740 ⁶⁸).

Fra det 16de Aarhundrede haves en latinsk Majsang, der i Oversættelse lyder:

Nu føder Skrænter og Bakker,
 Nu gryr den første Vaar.
 Af Jorden Spirer frembryder,
 I Grøde hvert Græs nu staar,
 De vævre Smaafugle smutter
 Pilsnare fra Gren til Gren.

De kvidrer og fløjter og triller,
Hver med sin Strube saa ren.

Og hen over Søens Flade
Gaar Skibe for fulde Sejl.
De Bølger er blaa og klare,
Naar Himlen ser sig i Spejl.
De vugger den Havfrus Bryster,
Mens Satyrer driver et Spil
Og Nymferne jager og kryster,
— Skovgederne tavse ser til.
Nu føder de Bakker og Skrænter,
Nu myldrer Smaablomsternes Hær,
I Bristning de Knopskæl venter,
Forløsningens Time er nær. ⁶⁹⁾

Til Majfesterne 9. Maj 1724 og 22. Maj 1730 skrev
Albert Thura følgende to Sange:

I.

Saa lad da Kolding Skole
beholde sine Stole
og Bøger lidt i Fred!
Vi samles i en Skare
og vil i Dag forklare
den Lyst, vi frydes ved.

Da Skovens Pragt og Ynde
forvolder, vi begynde
at føre Maj i By,
thi skal man nu fornemme
vor Skoles glade Stemme
med Svar fra Himlens Sky.

II.

Kom blankeste Sol!
med mildeste Miner fra Himmelens Pol!
Lad Straalerne kastes i Dag paa vor Stad,
saa bliver hver Borger fornøjet og glad,
naar Skolen ham møder i Majmaaneds Pragt
og skønneste Dragt.

Saa priser han Gud,
 at Vinterens kedsomme Tider gik ud.
 Han hører de Toner med sødeste Lyd,
 Som vidne om Sommers livsaligste Fryd,
 og ønsker sig derved al Velstand og godt
 fra Himmelens Slot.

Paa Thurs Tid indbragte Bøsseindsamlingen aarligt 6—8 Rdl., som uddeltes til fattige Disciple i den laveste Klasse, Diskantpengene de fire hellige Aftener ca. 50 Rdl., hvoraf Rektor fik Halvdelen, Hørerne en Fjerdedel, Disciplene Resten til Deling, Majfesten formodentlig ca. 12 Daler, hvoraf Rektor fik Halvdelen, Hørerne Resten til Deling. Man kan med Sikkerhed antage, at der er foregaaet en Forskydning, og at Disciplenes Andel tidligere har været betydelig større ⁷⁰⁾. Ligeledes er det givet, at Tiggeriet i det 16de Aarhundrede har skaffet langt større Indtægter end ved 1725. Palladius' Udtalelse S. 66 viser, at Tiggeri paa Reformationens Tid var en indbringende Forretning for en latinsk Pebling. Ikke blot var Kolding før Krigene folkerigere og mere velhavende end i det 18de Aarhundrede, men det var den Gang en almindelig fra Munketiden nedarvet Tankegang, at Gaver til Kirkens og Skolens Tjenere og Disciple var Gud særligt velbehagelige. I Tiden fra 1536 til 1725 var denne Tankegang efterhaanden afløst af en stadig stigende Uvilje over for Skoletiggeriet. Hvad der i det 16de Aarhundrede følte som en naturlig Form for social Forsorg, betragtedes i 1725 af mange som en beskæmmende Uskik og Plage, ogsaa fordi Skolerne blev mere paastrængende, efterhaanden som Offerviljen svandt. Denne Opfattelse medførte i 1739 Ophævelsen af Korttiggeriet og henimod 1800 Bortfald af Bøsse- og Kurveindsamlingen ⁷¹⁾.

2.

Skolernes kirkelige Indtægter var dels Degnekaldene, dels Betaling for Sangopvartning ved Daab, Kirkegangskonernes første Nærværelse i Kirken efter Barnets Fødsel, Bryllup og Begravelse.

Degnen skulde forestaa Kirkesangen og Ringningen, være til Stede i Kirken under Prædikenen, besørge Præstens Embedsbreve, passe Kirkens Ur, desuden en Gang om Ugen undervise Sognets Ungdom i Katekismus og Begyndelsesgrundene af Læsning, Regning og Skrivning. Lønningen var Degnetiende, Offer og Accidenser. Degnene var enten *Sædedegne* — 3: siddende Degne — med fast Bolig i Sognet, eller *Løbedegne*, Mesterlektianere fra den nærmeste Købstad. Kirkeordinansen bestemte, at »landtzsogne, som ligge noget neer kiøbstederne, skulle tage sig sogne degner af scholerne oc lade dennem faa den wonlige rente for een hielp at studere med«. I Henhold til denne Bestemmelse blev Sognene i indtil to Mils Afstand regelmæssigt besørget af Løbedegne, men der findes ogsaa Eksempler paa, at disse har haft Sogne i indtil 3½ Mils Afstand. Dog nøjedes de saa med at varetage de kirkelige Forretninger, Læsning, Regning og Skrivning, medens Religionsundervisningen blev overladt til en af Rektor godkendt *Substitut*. En Substitut synes ogsaa undertiden at være blevet ansat i de nærmere liggende Sogne mod Afgivelse af en Del af Indtægten. At Sædedegnene i det 16de Aarhundrede virkede mindre tilfredsstillende, ses af et Kongebrev fra 1562, der klager over, at adskillige Sædedegne var saa van-kundige og ulærde, at de ikke kunde læse eller skrive, meget mindre synge eller forstaa Latin, en slem Mangel, da Degnen efter Kirkeordinansen ved

alle høje Fester skulde synge Messen paa Latin. Derfor paabød et Kongebrev af 1574, at, naar de allerede ansatte Substitutter afgik ved Døden, skulde der igen beskikkes Peblinge fra den nærmeste Skole i de ledige Embeder i Henhold til Ordinansen. Naar Regeringen foretrak Løbedegne, var det vel ogsaa, fordi den ønskede at bruge Degnekaldene til at støtte Skolerne, for at Kronens Tilskud kunde blive mindre. Selvfølgelig medførte Løbedegnsordningen store Misligheder, stadige Forsømmelser fra Skolen, Drukken-skab, Skulken og Lyst til et vagabonderende Liv. Ordningen følte efterhaanden saa utaalelig, at den ophævedes under Christan V. Der blev i alle Sogne indsat Sædedegne, der til Erstatning maatte afgive en Femtedel af Degnekornet til Skolerne under Navnet »Degnepensioner«. En Rest af Institutionen findes saa sent som 1805 i Aarhus Stift, hvor en Latin-skolediscipel besørgede Degnetjenesten i Aaby, An-neks til Frue Kirke ⁷²).

Degnekaldene var altsaa en Slags fast *Discipelløn*. Degnene var oftest Mesterlektianere. Fra Kolding Skole nævnes dog i 1603 en Degn paa 12 Aar. Der er adskillige Eksempler paa, at Kaldene er overført fra Disciple til Hørere, hvilket let kunde ske, da de ældste Mesterlektianere ofte samtidig underviste i Sinkelektien. Et Eksempel haves i Kolding 1640, da det meddeles, at en Løbedegn tidligere havde besørg- get Eltang og Vilstrup Sogne, men at der nu var indsat en Substitut, som aarligt afgav 6 Tønder Byg til *anden Klases Hører*. Det ligger nær at antage, at denne Hørerplads en Gang er besat med en Mesterlektianer, som har beholdt Kaldet, og at Ind- tægten saaledes er knyttet til Hørerembedet. Det er umuligt i det enkelte at følge Udviklingen.

I 1725 indbetaltes Degnepensioner fra 11 Sogne. Af disse havde Lærerne 5: Lejrskov og Jordrup, Andst og Gjesten, Hjarup og Vamdrup, Starup og Nebel, Eltang og Sønder Vilstrup, Disciplene 6: Herslev og Viuf, Harthe og Bramdrup, Alminde, Seest, Skanderup, Veerst og Bække. Før Fredericias Anlæggelse i 1657 maa Skolen antages at have haft alle Degnekaldene Øst paa, da der i Arkivlisten fra 1639 anføres: »En Dom om Ulderup og Vejlbjy Degns Pension til Kolding Skole«.

I det 18de Aarhundrede var Degnepensionerne Smaabeløb. At nogle af Degnekaldene i det 16de Aarhundrede har været ret anselige, ses af en Sammenligning mellem den ovenfor omtalte *Discipelløn* for Løbdeggen til Eltang og Vilstrup Sogn, 6 Tønder Byg, og den af Christan III. i 1558 bevilligede *Lærreløn*, et Pund Korn (3 Tdr.) Og til Degnelønnen maa endda lægges Offer og Accidenser og al den gode Mad ⁷³).

Thura har en meget specificeret Redegørelse om Taksterne for Skolens Sangopvartning. Ved Begravelser var Betalingen afhængig af Klokkernes Tal, om Liget skulde jordes i Kirken eller paa Kirkegaarden, om Sangopvartningen udførtes af hele Skolen, den halve Skole, eller en enkelt Lektie. En tidligere Kontrakt om »at lade ringe for og sjunge til Jorden« omtales 1636. Ved Bryllup betaltes mest, naar det med kongelig Tilladelse fandt Sted i Hjemmet. Ved Kirkebryllup betalte »de bedste Borgerfolk og de Haandværksfolk, som lige med dennem agtes« to eller tre Gange saa meget som de »ganske fattige«, for hvem »der allene skal sjunges Danske Psalmer«. Daabshandlinger var kostbare for »De Fornemmeste, naar Musik forlanges«, medens »Bor-

gerfolk nu omstunder *ordinairement* Intet til Skolen giver ved deres Børns Daab, endskjøndt (=selv om) den forrettes paa Søgnedage, naar ingen Prædiken holdes, og Disciplene alligevel med Sang maae giøre Opvartning«. Taksterne var stærkt varierende fra 4 Rdl. til »tre Mark à 2 Mk. 13 Sk.«, altsaa i Almindelighed ret store, og Skolens Indtægt maa til Tider have været meget betydelig. Paa Thurs Tid tilfaldt den næsten helt Rektor og Hørerne, hver med en Halvd. Disciplene fik intet ved Daab og Bryllup og de bedst betalte Begravelser. Kun, naar en Begravelse betaltes med to Rdl. og derunder, fik de en Tredjedel, der ikke udbetaltes i Penge, men brugtes til Bøger og Papir til de fattigste Disciple. Derimod har Sangopvartningen skaffet dem adskillige halve Fridage og Beværtning med god Mad og Drikke ⁷⁴).

Af senere Oprindelse og uden større Betydning er Onsdagstavlepengene og Slotstavlepengene.

Efter Meddelelse af Rektor Lunde ⁷⁵) havde Markdaner anordnet Ombæring af en Tavle i Kirken om Onsdagen til Indsamling af en Rejsepenge for en fattig Dimittend til Universitetet. Markdaner var Lensmand 1585—1617. Skolen har maaske dimitteret 1592—93. Den første sikre Dimittend er fra 1620. Nærmere kan Tiden ikke bestemmes. Da det omkring 1700 blev Skik, at de fornemste Folk gik til Alters om Onsdagen i Stedet for om Søndagen, medførte dette en Formindskelse af Kirkens Indtægter, og i 1719 blev det trods Rektor Lundes Protest vedtaget, at Onsdagstavlepengene skulde deles mellem Skolen og Kirken. Skolens Halvpart var i 1725 ca. 11 Rdl.

En lignende Strid meddeles om Slotstavlepengene,

de Tavlepenge, der indsamledes i Slotskirken, naar Kongen residerede paa Koldinghus. I mange Aar var denne Indtægt blevet delt mellem Hospitalet og Skolen, en Ordning, som Christian V. havde stadfæstet i 1681. Men da Indtægten i Tiden 6. Novbr. 1711 til 6. Febr. 1712, medens Hoffet paa Grund af Pesten i København opholdt sig i Kolding, havde beløbet sig til over 208 Rdl., blev der, til Bedste for Københavns Fattige, indsendt Forestilling mod, at disse skulde miste saa mange Penge. Ved kongelig Resolution blev det saa bestemt, at Slotstavlepengene for Fremtiden skulde deles saaledes, at Københavns Fattige fik Halvdelen, Kolding Hospital og Skolen hver en Fjerdedel. Indtægten var i de følgende Aar vekslende, men aldrig betydelig, i Aarene 1724 og 1725 under 3 Rdl. til Skolen ⁷⁶).

3.

Medens de katolske Skoler havde haft et stærkt økonomisk Rygstød i Klostrenes og Kirkens Rigdom, var de protestantiske Skoler de første Aar efter Reformationen væsenligt henvist til at ernære sig selv med Indtægter fra Tiggeriet, Degnekaldene og de kirkelige Accidenser. Ordningen viste sig hurtigt utilfredsstillende, saa at Kronen maatte træde hjælpende til. I Kirkeordinansen havde Christian III. ikke blot befalet, at »Skolemestrene skulle beholde det de hertildags have haft« — oftest betød dette Tiggergaverne, de kirkelige Accidenser og maaske et Degnekald —, men tilføjet, at han ønskede, at de »skulle være hæderligen forsørgede« og befalet Superintendenterne og Sognepræsterne at indberette,

hvis dette ikke var Tilfældet; »i saa Fald ville Vi gerne lægge til af Vort« (o: det overtagne Kirkegods) »hvor noget fattes«. I Henhold til dette Løfte gav Kongen først i 1542 sin Del af Almind Tiende, i 1552 i Stedet for denne sin Del i Herslevs Kvæg- og Korntiende til Løn for Skolemesteren i Kolding (S. 23). 1725 bortauktionerede Thura disse Tiender, der tidligere var udbetalt in natura, for 117 Rdl. Lønnen maa, i Sammenligning med Skolemesterlønninger i andre Byer, kaldes »hæderlig« (S. 87). Dette kan derimod ikke siges om den af Kongen i 1558 bevilligede Løn til Skolens Hører, »et Pund Korn« (= 3 Tønder) af Hjarup Sogns Kongetiende, der, omsat i Penge, i 1725 vilde andrage 9 Rdl. At denne Hørerløn i 1558 har været anset for passende, ses af, at ogsaa Hørerne i Vejle, Varde og Holstebro i samme Kongebrev fik tildelt et Pund Korn. Lønnens Lidenhed maa dels forklares ud fra Hørernes foragtede Stilling, dels ved, at disse ofte samtidig har haft et Degnekald ⁷⁷).

Mere rundhaandet var Frederik II., da han 1572 bevilligede Korntienden af Randbøl Sogn til Deling mellem Skolens to Hørere, i 1725 beregnet til 20 Rdl. for hver ⁷⁸). For Skolen som Institution sørgede Frederik II. i 1580 ved en aarlig Bevilling paa 250 Rdl. til »12 Skolepersoner«, nemlig Skolemesteren, de to Hørere og 9 trængende Disciple, som Lensmanden, Præsterne og Skolemesteren skulde udvælge blandt dem, der ved Dyd, Flid og Dygtighed gjorde sig fortjente til en saadan Understøttelse. Hvis Superintendenten ved sine aarlige Besøg fandt, at nogen af Disciplene ikke forfremmedes i Dyd og Lærdom, var han berettiget til at fratage ham Understøttelsen og give den til en mere

værdig. Af Beløbet skulde Skolemesteren aarligt have 25 Rdl., de to Hørere hver 22½, de 9 Disciple hver 20. *Pengene blev ikke udbetalt, men skulde anvendes til fælles Bispising.* Lensmanden fik Ordre til at tinge de 12 Personer i Kost hos en Borger, at have

Christian III., Skolens Stifter.

Tilsyn med, at Maden var tilbørlig og Øllet godt, og i modsat Fald at træffe Aftale med en anden. Skolemesterens og Hørernes Kostpenge var formodentlig ansat lidt rigeligere, for at de kunde faa mere og bedre Øl. Samme Ordning findes ved adskillige andre Skoler. Det var en Efterligning af Munkenes Fællesspising i Refektoriet. Der kendes fra flere Skoler en Række ret enslydende Bordregler

— de saakaldte *leges mensales* — om Skolemesterens og Hørernes Tilsyn ved Bordet og Disciplenes Opførsel. De sidste skulde opføre sig sømmeligt, møde med veltoede Hænder, medbringe en ren Kniv — Gaffel brugtes ikke — og tage det nærmeste Stykke paa Fadet. De maatte ikke drikke sig fulde, ikke støtte paa Albuerne »eller læne sig ud over Maden som et Svin«. Hver Dag skulde der fremsiges bestemte Bønner, synges Salmer, oplæses lange Stykker af Bibelen, »føres behagelige og aandsdannende Samtaler om værdige Emner«, *altsammen paa Latin*. Upassende Opførsel, f. Eks. Drukkenskab og Brugen af dansk Sprog, straffedes med Bøder, Tab af Kost i en eller flere Dage, Prygl paa den bare Krop. Der var to Maaltider, Middag Kl. 10, Aftensmad Kl. 5. Maden var solid, to varme Retter til hvert Maaltid, nogle Dage Kød og Flæsk, paa bestemte Fastedage Grød og Fisk, et Levn fra den katolske Tid. Ørlationerne var rigelige, saaledes i Nyborg 4 Potter daglig til hver Hører, i Odense to Potter daglig til hver Discipel. Undertiden blev senere en Portion af Kosten delt mellem to Disciple, saa at hver fik »halv Kost«. De maatte altsaa, hvis de kun fik Middagsmad eller Aftensmad, sørge for at spise det dobbelte ⁷⁹).

I Gavebrevet udtaler Kongen, at der nu er sørget »rundeligt« for Skolemesteren. Udtrykket kan forstås baade om dennes samlede Løn og om Kosten. Efter Datidens Priser kunde der ogsaa leveres rigelig og god Mad og Øl til en voksen Mand for 25 Rdl. om Aaret og til en Discipel for 20. 20 Rdl. er 38 Skilling om Ugen, og i Ribe vides Betaling for Kost og Logi i 1573 at have været 22 Skilling, i 1723 to Mark. Naar Christian IV. i 1635 forhøjede Kost-

pengene til 312 Rdl., 26 Rdl. for hver, uden Forskel paa Lærere og Disciple, maa Grunden have været de stigende Priser efter Krigen 1627—29.

Den fri Kost blev af Frederik den II. givet til Skolemesteren, *to Hørere* og *ni Disciple*. Efter Ordlyden i Frederik III.s Gavebrev af 1664, der ogsaa gengiver Indholdet af Christian IV.s Stadfæstelse og Forhøjelse i 1635, skulde man tro, at Kongens Kost lige til 1664 vedblivende gaves til det samme Antal Lærere og Disciple. At dette ikke har været Tilfældet, ses af en sikker Meddelelse om, at kun *otte Disciple* havde Frikost i 1604. *Altsaa maa i Aarene mellem 1580 og 1604 een Portion være overført fra en Discipel til en Hører*, og Kongebrevene fra 1635 og 1664 er i dette Punkt unøjagtige ⁸⁰).

I 1724 ses Kongens Kost at være omsat til en Udbetaling i rede Penge. Rektor fik aarligt 51²/₃ Rdl., hver af de tre Hørere 34¹/₃ Rdl. Desuden var der syv Discipelportioner paa 19²/₃ Rdl., fordelte i hele, halve eller Fjerdedelsparter. Een Discipelportion var i 1702 overført til Byens Instrumentist som Løn for Undervisning i Sang og Musik, men deltes fra 1717 mellem Instrumentisten og Cantor. Der er altsaa sket to Forandringer: *Fællesspisningen er ophørt, og der har fundet en Forskydning Sted til Ugunst for Disciplene*. Udviklingen kendes kun i sine Hovedtræk. I Frederik III.s Bekræftelsesbrev fra 1664 findes en Meddelelse om, at Christian IV. i 1638 havde bestemt, at Legatet skulde udbetales i rede Penge i to Terminer. *Man kan ikke heraf slutte, at Fællesspisningen allerede den Gang er erstattet med en Udbetaling*, da Kongen under samme Dato har sendt et Brev til Lensmanden, Ernst Normand, om, at Pengene skal udbetales »enten til Raadmand

Niels Andersen, hos hvem de nu ere i Kost, eller til en Anden, hos hvem de komme i Kost«, en Udtalelse, der viser, at Fællesspisningen skal fortsættes. Af Skrivelser fra 1717 ses, at *Kostdisciplene* dette Aar spiste i Rektor Lundes Hus. I 1724 meddeler Thura, at »Spiisningen for nogle aar siden for Skolen opholdt«, uden at det af Sammenhængen fremgaar, om Ordet »Skole« ogsaa omfatter Lærerne. Da det maa anses for sandsynligst, at Instrumentisten i 1702 har faaet sin Løn i rede Penge, kan man antage, at ogsaa de andre Lærere paa et Tidspunkt mellem 1638 og 1702 har faaet Kosten omsat i rede Penge, medens Disciplene vedblivende tingedes i Kost hos en Borger. Paralleler til en saadan Udvikling kendes fra Ribe og Odense. Ved Lejlighed har man endvidere i Kolding nedsat Discipelportionerne fra 26 til $19\frac{2}{3}$ Rdl., fordi aarlig Kost kunde faas for denne Sum, og *fordelt det indvundne Beløb mellem Rektor og Hørerne*⁸¹⁾.

Frederik II.s Omsorg for Skolen fremgaar ikke blot af hans to store Bevillinger, men ogsaa af en Række spredte Meddelelser om, at han ved Lejlighed betænkte Lærerne med Bøger, Skolen med Penge og de fattige Disciple med Klæder. I 1585 skaffede han Skolen en større Bogsamling, hvorom mere i en anden Sammenhæng. I 1588 skænkede han en Hører en af Kronens Tiender til fortsatte Studier, i 1586 Skolen Halvdelen af tre Boder, værdsat til 220 Rdl., forfaldne til Kronen ved Dom over Byfoged Anders Brun. I 1574 befaler han Lensmanden at sørge for Klæder og Sko til de »mange fattige scholebørnn«, der i den strænge Vinter led meget af Frost og Kulde, og hvis Forældre ikke havde Raad til at klæde dem. Da Gemakkerne paa Koldinghus i

1587 paa Grund af Sorg havde været dragne med sort Klæde, lod han Markdaner anvende dette til Tøj for »de 12 Personer« og fattige Folk. I Kostbrevet 1580 gør Kongen udtrykkeligt opmærksom paa, at hans Gavmildhed ligeledes er kommet Skole-

Frederik II., Skolens Velgører.

mesteren til Gode, idet han ogsaa »udi Andre maade« har sørget for denne. Meddelelsens Rigtighed bevidnes af to Kongebreve fra $\frac{4}{3}$ 1576 og $\frac{11}{10}$ 1579. I det første yder Kongen Skolemesteren Jens Sørensen Harthe Understøttelse til fortsatte Studier i Udlandet, i det andet forlener han ham med Kronens Part af Korntienden fra Gadbjerg Sogn i Tørrild Herred. Der kan ogsaa tænkes paa Gratialer ved

forskellige Lejligheder. F. Eks. lod han i 1561 udbetale 2 Rdl. — en den Gang ret anselig Sum — til den daværende Skolemester ⁸²⁾.

Frederik II.s Interesse for Skolen ses ikke blot af Gaverne, men ogsaa af Udtrykkene i de to Kongebreve. Han nøjes ikke med at bevillige Kostpenge, men træffer indgaaende Bestemmelser om hele Ordningen. Det er ham magtpaaliggende, at fattige Forældres dygtige Børn faar Adgang til Skolens Undervisning. Han indser, at Lønningerne maa være anstændige, for at der kan ansættes »gode, gudfrygtige og lærde Personer«. I Kostbrevet 1580 siger han med aabenbar Glæde, at han har sørget »rundelig« for Skolemesteren, og i Lønbrevet 1572, at han forhøjer de to Høreres Løn, »saa at de og deres Efterfølgere ikke skulle have dem at beklage«. At han selv er kommet i Tanker om, at han har strakt sig for langt, ses af den indskrænkende Tilføjelse, at *Hørerne kun skal have Kornet, men at Halmen skal afleveres paa Koldinghus.*

Man føler gennem alt dette, at Kongen alvorligt har taget Omsorgen for Skolen i Arv efter sin Moder, en Tanke, som ogsaa Henrik Rantzau giver Udtryk i sit Digt paa Bagsiden af Kortet:

Rex vero matris pietatem et facta secutus
Hanc ornat magnis sumptibus atqve fovet.

I Dr. phil. Moths Oversættelse:

Kongen følger sin Moder i Fromhed, ædelt han handler,
Udstyrer Skolen rigt, fremmer med Iver dens Vel.

Ogsaa Christian IV. nærrede Velvilje for Skolen og viste det i Gerning. I 1635 forhøjede han Kost-

pengene fra 250 Rdl. til 312, for at Skolepersonerne i Kolding aarligt kunde nyde 26 Rdl. hver »som de i Haderslev«. Efter Krigen 1627—29 medvirkede han ivrigt ved Genopbyggelsen af Skolemesterens og Hørernes Residenser (S. 60). Derimod har de følgende Kongers Interesse og Støtte været saare ringe. Der findes fra 1662 en Beretning⁸⁴⁾ om, at Herslev Sogns Korn- og Kvægtiende og de kongelige Kostpenge ikke var blevet udbetalt i Aarene 1657—62. I de samme Aar maatte Skolen nøjes med een Hører i Stedet for tre, »fordi ingen Kost af Kongelig Underholdning gaves og ringe Ting bekommes af andet Tillagt«. Der gik endnu to Aar, før Frederik III. i Maj 1664 godkendte Udbetalingen af Kostpengene, som det siges i Kongebrevet af dette Aar, »effterdi hoesz os om Voris Naadigste Confirmation derpaa Underdanigst Anholdesz«. Det er fejlagtigt at jævnstille Frederik II.s Gavebrev af 1580 og Frederik III.s 1664 som Vidnesbyrd om Kongehusets fortsatte Omsorg for Skolen. Det første var en Gave i stor Stil, det andet en nølende Anerkendelse af en i syv Aar ikke overholdt Forpligtelse. Frederik II.s Brev er præget af varm og levende Interesse, Frederik III.s viser ved den anførte Sætning, at det er udstedt, ikke paa Kongens Initiativ, men efter andres indtrængende Forestillinger. Krigen 1657—1660 kan forklare, at Stipendiet ikke blev udbetalt i nogle Aar, men den sene Overholdelse af hans Faders og Farfaders Løfter kan i hvert Fald ikke anføres som Bevis paa Velvilje, tilmed da denne ikke gav sig andet Udtryk.

I det hele maa det traditionelle Synspunkt om Kongernes fortsatte Omsorg for Christian III.s og Dronning Dorotheas Skole opgives. Sandheden er,

at efter Christian IV. har Kongehusets Støtte indskrænket sig til Smaabeløb ved Majfesten (S. 80), de tilfældige Slotstavlepenge, Prinsesse Sophia Hedevigs ny Inventar i 1712, og en lille Begunstigelse i Konsumptionsafgiften. Kostpengene blev under Christian V. ikke altid udbetalt, hvorfor Biskop Lodberg i Ribe i 1688 indsendte et Andragende om, at Legatet maatte blive »perpetueret«. Skønt Kongen gav sit Minde hertil, maatte Stiftsøvrigheden næste Aar indberette, at Legatet ikke var udbetalt i 5 Kvarterer ⁸⁴). Skolens ældgamle Ret til Halvdelen af Slotstavlepengene, der i 1681 var anerkendt af Christian V., blev endogsaa i 1712 ophævet af Frederik IV., saa at den for Fremtiden maatte nøjes med en Fjerdedel (S. 87). Med Hensyn til Konsumptionsafgiften er Forholdet ikke helt klart. Sammenhængen synes at være, at de to kongelige Stiftelser — Skolen og St. Jørgens Hospital —, der uddelte »Kongens Kost«, har været fritagne for at betale Afgift af de dertil brugte Fødevarer, da denne Afgift vilde forringe Forplejningen. Af ukendte Grunde — da Ordningen let medførte Smugleri, maaske efter Konsumptionsforpagternes Ønske — blev denne Fritagelse ophævet af Frederik IV., mod at der aarligt udbetaltes 20 Rdl. til Hospitalet, 24 Rdl. til Skolen, *at udrede af Konsumptionsforpagterne, ikke af Statskassen*. Skolens Beløb fordeltes i Smaaportioner til dem, der nød Kongens Kost, efter Rektor Lundes Oplysning »som en aarlig Godtgørelse ved de 12 Skolepersoners Spiisning og Underholdning« ⁸⁵).

4.

Af Skolens private Velgørere maa særligt nævnes Søren Kjær og Caspar Markdaner. Søren Kjær er

omtalt S. 16. Markdaner viste paa mange Maader, at Skolens Tarv laa ham paa Sinde. Det vil i en anden Sammenhæng blive paavist, at Skolen fik sin endelige Ordning i Tiaaret 1590—1600, og det

Caspar Markdaner.

maa anses for givet, at dette væsenligt skyldtes ham. Ikke blot havde han, som hans Anordning om Majfesten viser, et vaagent Øje med Skolens disciplinære Forhold, men han støttede den ogsaa materielt. I 1605 stiftede han sammen med Magistraten et Legat paa aarligt 10 Sletdaler til laveste Klasses Hører,

»fordi det formærkes, at han skal have en saa saare ringe Løn, og *en arbejder er dog sin Løn værd*«. Ligeledes oprettede han et Legat paa 100 gode Daler, af hvis Renter fattige Skolebørn skulde forsynes med Klæder om Vinteren. Han tog Initiativet til Skolens Onsdagstavle (S. 86). I Drabssager synes han at have sørget for, at en Del af Bøderne tilfaldt Skolen. Der omtales under ham og hans Efterfølger en Del smaa Kapitaler, skænkede ved Dom eller paa anden Maade, som skulde bestyres af Kirken til Skolens Bedste ⁸⁶). Under Krigene gik disse Penge tabt, da de ofte stod i Huse, der blev ødelagt. Som Erstatning forpligtedes Kirken til hver Jul, efter Rektors Forslag, at uddele Vadmelkjortler til 7—8 trængende Disciple. Beløbets Størrelse er usikkert. I 1719 paastaar Rektor Lunde i sin Strid med Kirken om Onsdagstavlepengene, at han har set det originale Regnskab for 1642, revideret og egenhændigt underskrevet af Lensherre Normand, og at dette Regnskab udviste, at Skolen »paa de Tider havde moxen 2000 Rixdalers Capitaler paa Rente, hvilke Capitaler siden, Tid efter anden, ere blevne optagne af Kirken«. Paastanden er ubevislig, og i hvert Fald slap Kirken, da Vadmelsuddelingen i 1765 omsattes til en Pengeydelse, med hvert Aar at udbetale 9 Rdl. 1 Mark og 6 Skilling ⁸⁷).

5.

Det er umuligt nøjagtigt at bestemme Skolens økonomiske Stilling til de forskellige Tider, men det kan med Sikkerhed siges, at den har været langt bedre ved Begyndelsen end i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Hertil bidrog flere Grunde.

Borgernes Gavmildhed var ved at ebbe ud ⁸⁸). Byens økonomiske Forhold var helt forrykkede ved Krigene. Det er betegnende, at Kongernes Støtte ophører med 1635, og at der ikke oprettes noget privat Legat efter 1641 ⁸⁹). Ved Aar 1600 har Kolding haft op mod 2000 Indbyggere ⁹⁰). Den har i de første Aartier efter 1600 haft en ret stor Skibsfart med Forbindelser paa Danzig, Lybæk, Reval, Bergen og Trondhjem ⁹¹). Endnu i 1634 var Skibenes Antal 17, medens det efter 1660 sank til 5. Byen har før Krigene været forholdsvis velhavende ved Handel, Skibsfart og Landbrug, saa at den flere Gange har kunnet laane Regeringen ret betydelige Beløb. Krigene slog baade By og Opland med Armod, Penge og Kostbarheder ranedes, efter 1660 laa 71 Huse i Ruiner, Indbyggernes Tal sank til under 1000, saa at der i 1672 blev udstedt Forbud mod Bortflytning. Efter 1660 maatte Skatter inddrives ved Eksekution, og Kæmnerregnskaberne belyser paa en sørgelig Maade den almindelige Fattigdom. Det hedder i en Kommissionsberetning fra 1660, at »Kolding Bys Tilstand er slet og armelig, thi de bedste og fleste Skatteborgere er døde, en ganske Hob Huse paa en Part plat (helt) nedbrudt og opbrændt, en Part staaer ubeboede og øde«. Efter en Indberetning fra Stiftamtmanden stod det ikke bedre til i 1692: »Tilstanden er slet og ringe. Hele Borgerskabet bestaar af 140 Familier, hvoraf hver vel kan eje 20 Rdl. Formue i frie Midler. De øvrige ere alle fattige og husarme Folk, og en stor Del deraf ere allerede betlende« ⁹²). Desuden svækkedes Koldings økonomiske Forfatning efter 1660 stærkt ved Konsumtionen, der jog Oplandet til de helt eller delvis konsumtionsfrie Nabobyer ⁹³). Denne økonomiske Nedgang maatte

nødvendigt præge Skolen. Om Majfestens Usselhed ved 1725 er talt ovenfor. Indtægterne fra Tiggeri og Sangopvartning mindskedes. Degnekaldene var færre (S. 85) og mindre indbringende, fordi Omegnen var hærget af Krigene, og under Christian V. sank denne Indtægt til højst en Femtedel (S. 84). Desuden er sandsynligvis under og flere Aar efter Krigene Lærernes Tiendeløn og Kostpengene blevet uregelmæssigt udbetalte eller helt bortfaldne, saaledes som det bevidnes for Femaaret 1657—1662 (S. 95).

Den økonomiske Tilbagegang medførte en Forskydning i Fordelingen af Skolens Indtægter til Gunst for Rektor og Hørerne. Disciplene havde oprindeligt ca. $\frac{3}{4}$ af Kostpengene, efter 1700 var deres Andel kun 44 %. Af Skolens 11 Degnekald var de 5 bedste overført til Lærerne. Sammenligning med andre Byer gør det sandsynligt, at Disciplene oprindeligt har faaet en større Andel af Majfestindtægten, Diskantpengene og de kirkelige Accidenser. I 1725 fik de kun Bøssepengene, *intet fra Majfesten*, en Fjerdedel af Diskantpengene og Slotstavlepengene, en Tredjedel ved de daarligst betalte Begravelser, ialt 27 Rdl. (8+13+6). Sandsynligvis har Rektors og Lærernes tilsvarende Indtægt været mindst 150 Rdl. (12+39+100).

Denne Forskydning er sket efterhaanden for at skaffe Rektor og Lærerne Lønninger, der var blot nogenlunde anstændige. Med Sikkerhed kan de ikke bestemmes. Efter Theisens Beregning i Skolens Program for 1882 har de — foruden Fribolig, et Stykke Have og Rektors to Agre paa Nørremark — været henholdsvis 222, 96, 93, 61 Rdl. I en officiel Indberetning fra 1740 — da Majfesten og Korenes

Omgang de fire Helligaftener var ophørt — er de tilsvarende Angivelser noget lavere: 193, 67, 64, 53. Selv om man ved de smaa Skoler finder daarligere Lønninger, viser de mange Rektors hurtige Forfremmelse til Kapellan- og Sognepræsteembeder, at endogsaa Rektors Løn har været anset for utilfredsstillende ⁹⁴).

Skolens Regnskaber 1715—1725 giver en meget detailleret Redegørelse for alle Indtægter, *der kom hele Skolen til Gode* — altsaa ikke Pengene fra Majfesten, Bryllup, Barnedaab og *de bedst betalte Begravelser* — og disses Fordeling ⁹⁵). Der er ingen Udgiftsposter til Bygningernes Vedligeholdelse, Inventar og Undervisningsmateriel — undtagen Musikinstrumenter —, Brændsel og Belysning, samt Rengøring, fordi der af Skolens Kasse intet brugtes hertil. Bygningernes Vedligeholdelse paahvilede Kirken, Inventaret passede sig selv, til det raadnede op, for Brændsel, Belysning og Rengøring maatte Disciplene sørge.

Skolepenge til Rektor og Hørerne, der omtales ved enkelte andre Skoler ⁹⁶), nævnes aldrig i Kolding. Derimod kan man sikkert antage, at Lærerne her som i alle andre Byer har haft nogle Smaa-indtægter ved Disciplenes mere eller mindre frivillige Gaver paa Fødselsdage, Navnedage og Thomasdagen (21. December). Det ses af Forordningerne fra 1739 og 1776, at Skolerne med Henblik paa disse »Udsnydelser« lagde Udbetalingen af Stipendier umiddelbart op til disse Dage. Trods gentagne Advarsler holdt Uskikken sig lige til og maaske efter 1800.

VI.

TRIVIALSKOLEN. REKTORER. HØRERE. MESTERLEK-
TIANERE, PEBLINGER OG SINKER. LATINREMSE-
RIET. RIS OG FERLE. FERIER. UNDERVISNINGSMATERIEL
OG BØGER. ORDENSREGLER. EKSAMINER.
DEN DANSKE SKOLE.

1.

Kolding lærde Skole var en *Trivialscole*. Navnet stammer fra Middelalderen. Af de syv fri Videnskaber udgjorde Grammatik, Retorik og Dialektik det saakaldte *Trivium*. Trivium, der læstes i Elementarskolen og ansaas for Almendannelse, var Grundlaget for *Quadrivium* (Aritmetik, Geometri, Musik og Astronomi), der tilegnedes ved en højere Undervisningsanstalt. Der skelnedes oprindeligt mellem *mindre Trivialscoler*, ledede af en Baccalaureus »enten uden eller med een Medarbejder og een til, eftersom Disciplenes Tal tiltager eller aftager« og *større Trivialscoler*, med en Magister til Rektor og 4 Lærere, der skulde være Baccalaurei. Der er dog Eksempler paa, at fire Klasser deltes mellem tre Lærere, og at Sinkelektionen gaves til en Mesterlektioner med Degnekald. Senere brugtes Navnet kun om dimissionsberettigede Skoler. Saa sent som 1716 kaldes Kolding Skole i Regnskaberne *Trivialscole* ¹⁾.

Uden at bruge Ordet *Trivialscole* skelner Danske Lov II., 18, 3 mellem store og smaa Skoler. De første var saadanne, »hvor der ere fire eller flere Hørere saa vel som de Skoler, som lige med dem agtes«. Til den sidste Slags hørte Kolding Skole, der aldrig havde flere end tre Hørere. Uden at komme nærmere ind paa Spørgsmaalet nøjes Thura med at meddele, at »der i Førstningen foruden Rector vare ved denne Skole ikkun tvende Collegae«. Ud

fra denne Meddelelse har man hidtil urigtigt antaget, at Skolen altid har haft mindst to Hørere. Den historiske Udvikling fremgaar imidlertid klart af Kongebrevene. En fastlønnet Lærer omtales første Gang i Kongebrevet 1558, og Udtrykket »then Locate (o: Hører) af kolling« viser, at *Skolen den Gang kun har haft een Hører. Efter 1558 og før 1572 er der blevet ansat een til, eftersom Kongebrevet 1572 nævner »the thuo hører wdj scholen«. I Kongebrevet 1580 tales der ligeledes om »tho hører«. En tredje Hører er altsaa tidligst ansat efter 1580. Hans Tilstedeværelse i 1593 kan sluttes af nogle Udtryk i Skolens Love fra dette Aar (smlgn. S. 54) og bevidnes udtrykkeligt i 1604 og 1605 (S. 91 og 97²).*

Skolen har altsaa oprindeligt været en mindre Trivialscole. Den har indtaget samme Stilling som Skolerne i Varde og Vejle, der ligeledes i 1558 fik bevilliget Løn til een Hører. Disse to Skoler naaede aldrig videre. Frederik II.s Bevilling 1572 af Løn til to Hørere betyder, at Kolding Skole skal være en større Trivialscole. Vi ved ikke, naar den anden Hører blev ansat, men det er vel sandsynligst, at det først skete i 1572 samtidig med Lønbevillingen. Vi ved heller ikke, om Skolen allerede i Frederik II.s Tid har dimitteret til Universitetet. Det er muligt. Derimod kan vi af forskellige Meddelelser slutte, at den fik sin endelige Ordning, medens Markdaner var Lensmand (1585—1617), nærmere bestemt i Tiaaret 1590—1600: Skolens Love 1593, Ansættelsen af en tredje Hører før 1593, Overførelsen til denne Hører af en Kostportion (S. 91), de forholdsvis mange Studenter fra Kolding i samme eller forrige Aar (se omstaaende), Indrettelsen af en Rektorresidens 1598 (S. 54), Ordningen af Skolens Onsdagstavle (S. 86).

Skønt vi ikke har absolut sikker Meddelelse om Studenter fra Kolding Skole før 1620, men derimod om, at Disciple fra Kolding før dette Aar er blevet Studenter fra andre Skoler; maa det anses for utvivlsomt, at Skolen allerede tidligere har dimitteret til Universitetet.

I den ældste bevarede Universitetsmatrikel, der begynder 1611, anføres blandt de i 1620 indskrevne Studenter *Thomas Nicolai Coldingensis ex schola Colding*. Fra 1612—1618 anføres adskillige med Tilnavnet *Coldingensis* eller *Coldingius* som dimitterede fra andre Skoler, særligt Roskilde, desuden andre *Coldingenses* uden Angivelse af Skole. Skønt det er muligt, at *Coldingensis* for disses Vedkommende kun betegner Hjemstedet, er det rimeligst at antage, at disse, netop fordi en anden Skole ikke er tilføjet, er dimitterede fra Kolding. Efter 1618 tilføjer Matriklen altid Skolens Navn. I Kommunitetsmatriklen, der begynder 1592—93, nævnes fra 1592—93 til 1611 ialt 18 med Tilnavnet *Coldingensis*, 4 i de første to Aar, 5 i 1609, og 3 i 1610. Skønt det er muligt, at *Coldingensis* ogsaa i denne Matrikel undertiden kun betegner Hjemsted og ikke tillige Skolen, synes Tallene 1592—1593, 1609 og 1610 at tyde paa, at Kolding Skole har dimitteret i disse Aar. Denne Slutning bestyrkes ved Meddelelsen om Markdaners Ordning af Onsdagstavlen til Rejsepenge for en fattig Dimittend, og *der er da en vis Sandsynlighed for, at Skolen har dimitteret fra ca. 1590*.

Dimittendernes Tal var meget lille i de første 78 Aar, ialt 38, endda under Forudsætning af, at *Coldingensis* — uden Tilføjelse af anden Skole — fra 1592—1618 altid betegner Kolding Skole. Der

var 18 fra 1592—1611, 10 fra 1612—1628, i de følgende 14 Aar kun 3, nemlig een i hvert af Aarene 1630, 1635, 1642. Dernæst 2 i 1644, een i hvert af Aarene 1645 og 1654, 2 i 1667, een i 1669. I Aarene 1612—1669 er der fra andre Skoler dimitteret ca. 50 med Tilføjelsen *Coldingensis*, desuden en Del fra de omliggende Landsbyer, f. Eks. Vonsild, Egtved og Tavlov. Rimeligvis har Tallet været endnu større, da Stedsbetegnelsen ofte kun er *Cimber* (Jyde) eller helt mangler. Af disse 50 dimitteredes 20 fra Roskilde, adskillige fra Ribe, Odense og Herlufsholm. Tallene viser, at det var langt de fleste *Coldingenses*, der i dette Tidsrum afsluttede deres Undervisning ved andre Skoler. En væsentlig Grund var Krigene, der standsede Kolding Skoles Arbejde i selve Krigsaarene og svækkede det i lange Tider efter, men det har sikkert, baade før og efter 1627, været medvirkende, at Kolding Skole har været mindre anset, saa at velhavende Forældre sendte deres Sønner andet Sted hen. Naar der i Aarene 1657—1669 kun var et forsvindende Antal koldingensiske Studenter, ialt 10, baade fra Kolding Skole og de andre Lærds skoler, viser dette klart nok Byens Armod efter den sidste Krig. Fra 1670 stiger Dimittendernes Tal stærkt. Der var i dette Aar 5 fra selve Skolen, i de 56 Aar fra 1670 til 1725 ialt 104, altsaa omtrent tre Gange saa mange som i de 78 Aar fra 1592—1669. Samtidig aftager Tallet af koldingensiske Studenter, dimitterede fra andre Skoler, til ca. 10 i alle disse Aar ³).

2.

Rektor var Skolens Leder og Mesterlektiens Klasselærer. Ved de største Skoler har han haft en Hjælper

i Undervisningen og en Stedfortræder i Ledelsen, den saakaldte *Conrector*, Medrektor. Kolding Skole naaede aldrig saa vidt. Rektor førte Regnskabet, passede Bogsamlingen, havde den øverste straffende Myndighed, Tilsyn med Hørernes Undervisning og Forhold, ledede oprindeligt alle Tiggertogene — idet han som en Slags Stodderfoged havde Politimyndighed over for ikke autoriserede Tiggere (S. 64) — senere kun Kortogene, og præsiderede i hvert Fald til 1638 ved de daglige Fællesmaaltider. Desuden skulde han prædike i Kirken hver Torsdag og ved Aftensang paa alle Festdagene, gaa i Kor til Kirken to Gange om Dagen, lede Sangopvartningen ved alle kirkelige Handlinger, og ved fornemme Bryllupper Aftenen forud med Hørerne og Disciplene synge og musicere paa Gaderne foran Folks Døre. Han maa have haft sin Dag godt optaget ⁴⁾.

Til ind i det 17de Aarhundrede er det almindelige Navn Skolemester, derefter Rektor. Sjældnere Benævnelser er Ludimagister, Ludidirektor, Ludimoderator.

Ifølge Kirkeordinansen skulde Skolemesteren ansættes af Superintendenten efter Forhandling med Sognepræsten og de øverste af Raadet (*summi consules*). Magistratens Deltagelse i Valget er — uvist naar — gaaet tabt før Udstedelsen af Danske Lov, hvis Paragraf II., 18, 2 lyder: »Skolemestrene sættes af Superintendenten, hvilke han med Sognepræsten haver overhørt og dertil dygtige befundet«. Kongelig Konfirmation er tvivlsom i den ældste Tid, men forlangtes senere. Det var Superintendentens Pligt at have »flittigt Tilsyn med Skolerne og at *eksaminere* og *overhøre* saa vel Skolemestrene som Hørerne og Disciplene, eventuelt afsætte dem og indsætte

andre«, en Bestemmelse, der maa have været meget nødvendig, eftersom den ofte gentages. *Man kan af Kirkens Regnskaber se, at Biskoppen regelmæssigt har visiteret Kolding Skole hvert Aar* ⁵⁾).

Kirkeordinansens Krav om, at Lederen af en større Trivialscole skulde være Magister, er ikke blevet overholdt for Kolding lærde Skole, da der ogsaa efter 1600 er Eksempler paa, at denne Grad har manglet eller først er taget flere Aar efter Ansættelsen.

Socialt og økonomisk var Rektors Stilling lavere end Præsternes, ikke blot Sognepræsternes, men ogsaa Kapellanernes. Af Rektorerne i Kolding forfremmedes flere først til Kapellan, dernæst til Sognepræst i Byen. Stillingen som Rektor var første Trin paa den gejstlige Embedsstige, og det gjaldt om i Tide at skaffe sig et Præsteembede. Mindst ansete var selvfølgelig i det 16de Aarhundrede de smaa Skolers Skolemestre, der ikke regnedes højere end Hørerne ved de store. Det er tidligere (S. 54) meddelt, at der i Kolding først 1598 blev sørget for en passende Embedsbolig til Rektor, der ved Aar 1566 maa antages at have maatte nøjes med et af Skolens »Kamre«, formodentlig fordi han — ligesom Hørerne i 200 Aar efter Reformationen — skulde leve i ugift Stand. En Rektor var slet og ret »Skolemester«, medens en Præst havde Ret til et »Herr« foran sit Navn ⁶⁾. Stillingens Anseelse højnedes, efterhaanden som Kravet om fyldig Universitetsuddannelse gennemførtes. Men endnu i Midten af det 17de Aarhundrede klager den ansete Rektor Ravn i Slagelse over, at Biskopperne behandler Rektorerne som Pedeller. I 1739 søgte Regeringen at højne deres sociale Stilling ved at give dem *Rang* efter Sognepræsten, men før Kapellanen »til at forekomme den

ringe Agtning, hvormed Rectores af uvittige (∴: uviddende) Folk maatte blive beegnede«. Om de ældre Rektors økonomiske Forhold siger Ravn, at de er kummerlige. De har vanskeligt ved at faa et Præsteembede, »de fede Kald maa de overlade til en *raa Student*, som nyligen er sluppet fra Skoleriset«, og de kan ikke, hvis de har Lyst til at blive i deres Skoleembede, »leve anstændigt deraf med deres Familie. De har et fortrædeligt, uafbrydeligt og surt Trællearbejde, men derfor er de jo ingen Trælle«.

Vi kender Navne paa 25 Rektorer i Kolding lærde Skole mellem 1571 og 1725. Vi ved, at der har været flere og fejler ikke ved at sætte Tallet til mindst 30. Af de 25 kendte var 8 ved deres Ansættelse 21—25 Aar gamle ⁷⁾. Kun 3 af dem blev i Embede 15 Aar og derover, tilsammen 57 Aar. Tilbage bliver 97 Aar, saa at de øvrige Rektors gennemsnitlige Embedstid har været under 4 Aar. Fire af disse døde i Embede, 15 befordredes til gejstlige Stillinger. Af de 25 kendte Rektorer var mindst 14 fra Kolding og nærmeste Omegn. Særligt i det 16de Aarhundrede, da Magistraten havde Indflydelse paa Valget, har Slægtskab og Protektion gjort sig stærkt gældende i Kolding som ved alle andre Skoler, hvilket allerede 1594 skarpt paatales af Christian IV. Kun een af Skolens Rektorer, Anders Nielsen Lunde (1698—1723), synes at have været økonomisk velstillet, fordi han havde Indtægt af de 7 Kostelever (S. 92) ⁸⁾.

Hr. Lektor Tang Petersen har samlet fyldige personalhistoriske Oplysninger om Skolens Rektorer før 1725. Efter 1600 har de fleste haft en god akademisk Uddannelse. Adskillige syslede med Viden-

SERIES RECTORUM

1. **M. JONAS CODINGIENSIS**, ab an. 1552. postea
an. 1570. Ecclesiarum Angliæ et Galesiæ Pastor.
2. **M. JOANNES SEV. HARTHIUS**, ab an. 1570
in Eccles. Codomg. Comissar. demum vero Pri-
oratus Pastor ac Proposuit, ob. an. 1612.
3. **M. JOHANNES SEV. PALUDANUS**, ab an. 1578
in eisd. Officiis.
4. **M. NICOLAUS BARTHOLOMI**, ab an. 1583
Obiit postea immortalis.
5. **M. JOANNES CANUTI BUCCHIUS**, ab an. 1593.
Obiit eodem immo ætatis.
6. **M. PAULUS PAULI CODINGIUS**, ab an. 1600.
postea Eccles. Urbis et Synodalis hinc primarius
Eccles. et Proposuit in eisd. a. 1635.
7. **M. JOANNES SEV. HUNDENADIUS**, ab an.
1608. hinc Eccles. Cod. Comissar. et Altkonferenz-
as Pastor, nec non Arcis Regiæ Cod. Concione-
ris, ob. 1659.
8. **M. JOANNES SEV. CODINGIUS**, ab an. 1627.
mort. 1634. d. 31. Martii.
9. **M. DAVID LAUR. FOSSIUS**, ab an. 1639.
inde Pastor primarius Eccles. Monachorum in oppido
Ripens. et Proposuit in eisd. in Frois et
Frois, ob. 1657.
10. **M. NICOLAUS SVENONIC. CARONIUS**,
ab an. 1650. inde in Gymnasio Christianopol. Pro-
fessor seu Rector S. Theol. demum in Belgio
secul. mortuus.
11. **M. PETRUS JOH. FRANIUS**, ab an. 1659.
deposuit officium 1656. mortuus 1658.
12. **M. JOH. FEREMIA. WOLFIUS**, ab an.
1650. hinc Eccles. Vedelensis Pastor Primar.
et Propos. Norvangeris, mort. 1703.
13. **JOHANNES GRAMIUS**, ab an. 1659. quæ-
ritur postea hinc a. 1662. volatavit.

Thuras Rektortavle.

skab og Poesi, særligt efter at de havde forladt Skolen. Tre vandt sig et Navn i dansk Litteraturhistorie. Ingen af dem nævnes i dansk Skolehistorie, hvilket er let forklarligt, da de gennemgaaende var unge ved deres Ansættelse og hurtigt gik over i gejstlig Virksomhed. Vi ved ikke ret meget om, hvor dygtige Skoleledere de 25 Rektorer har været, da der kun findes spredte og ret tilfældige Oplysninger om denne Side af deres Virksomhed.

Thuras Rektorliste mangler alle Navne før Jon Jensen og er til 1634 i haabløs Uorden. Den har fra 1552—1634 otte Navne, Tang Petersens Liste tretten. Det er sikkert, at der har været flere ⁹⁾. Nuværende første Rektortavle er redigeret af Thura med Benyttelse af en ældre »ved Cathedra med forgyldte Bogstaver afpenslet Fortegnelse paa Skolens Rectores«, »som man (∴: Thura) lod *gandske* omgiøre og fornye i 1732«. Ordet *gandske* antyder store Ændringer. Thuras overfladiske Arbejds metode ved denne Omredaktion vil blive paavist i det følgende. Af hans Hørerliste i »Skolebogen«, der stemmer helt med Protokollen fra 1639, ser man, at han ikke har haft skriftligt Materiale før 1639. Den Rektortavle, som han reviderede, maa være yngre end 1660. Har der været en Tavle før 1660, er den sikkert brugt til Brændsel af Svenskerne. Man maa derfor antage, at Thura i sin Redaktion væsenligt har været henvist til mundtlig Overlevering, og at dette har medført adskillige Fejl ¹⁰⁾.

Før 1634 udfyldes og berigtiges Thuras Meddelelser af Universitetsmatriklen, Biskop Hegelunds Almanakoptegnelser, nogle Kongebreve, Rektor Ørstedes Fortegnelse 1730 over Indskrifter i Kolding Kirke, Kirkens Regnskaber samt Tilføjelser i Uni-

versitetsbibliotekets Eksemplar af Thuras »Lykønskingstale« ved den flittige og paalidelige Litterat Christian Brandt (død 1780)¹¹⁾.

Om Tiden 1537—1570 vides intel. Som den ældste kendte Skolemester nævnes altid *Jon Jensen, Kolding* (Jonas Johannis Coldingensis, Thuras »første Skolemester«, T. P. Nr. 1). Han meddeler selv uden at angive Aar, at han er født i Linde¹²⁾ (? Landsbyen Lindet, Øst for Ribe), at han først var Discipel, derefter Lærer i Ribe Skole, hvorfra han kom til Kolding. Han gjorde sig tidlig bemærket som latinsk Digter og priste i elegante, undertiden meget kunstlede, Oder baade Kongen og adskillige af Rigets høje Herrer, og det var maaske som en Paaskønnelse heraf, at han 1578 i en ret ung Alder fik det anselige Præstekald, Andst og Gjesten. I 1591 tog han Magistergraden.

Blandt de bevarede Poesier er Oder til Kansleren Niels Kaas, Tycho Brahe og Niels Hemmingsen, desuden et svulmende Hyldestdigt til Kongen *Fredericus Divus* (den guddommelige Frederik), i ni fireliniede Strofer. I første Strofe begynder alle Ord med f, i anden med r, o. s. v. Syvende Vers, der besynger Kongens Tro paa Christus og hans Plads i Himmels Slot ved sin Hustrus Side, lyder:

Corde colit Christum, cui credit, cuncta caduca
Contemnens: capiet cæli capitolia celsa
Conjuge cum chara: cum cuncti cæde cruenta
Crudeles cedant, confusi corpora circum.

Digte, der angaar Kolding, er Æresdigtet til Dronning Dorothea (S. 26), en Indskrift i Andst Kirke om Markdaner, og et lille Vers, der beskriver og forklarer Markdaners Vaabenskjold. I Dr. phil. Moths Oversættelse:

Ned slaar Løven agernrig Eg, højt Hjorten i Luften
springer, med farvet Pragt funkler en Krone paa Hjælm.
Hvad er vel Løven? Modet. Og Hjorten? Tiden. Og Vingen?
Dyden til Stjernerne naar, Kronen den vinder som Løn.

Jon Jensen var ikke blot Digter, men ogsaa en af Tidens lærde Præster, og hans Navn er i Litteraturhistorien særligt knyttet til hans »Daniae Descriptio Nova«, den første trykte topografiske Danmarksbeskrivelse. Første Udgave udkom 1584, anden 1594. Bogens anden Udgave paadrog ham en Anklage for Smædeskriveri mod Sverige, fordi han i sin Omtale af Syvaarskrigen, 1563—1570, havde brugt Udtryk, der havde ophidset Svenskerne. Blandt andet havde han skrevet, at der i Slaget ved Falkenberg faldt 6000 Svenskere, medens det almindelige Tal var 5000. I 1595 klagede Sveriges Sendemand til det danske Regeringsraad over denne formentlige Krænkelser af Stettinerfreden 1570, som havde forbudt politiske Smædeskrifter mellem de to Lande. Den danske Regering blev nødt til at tage sig af Sagen, og Jon Jensen blev stævnet for det akademiske Konsistorium. Det saa i nogen Tid meget truende ud, da Regeringen ønskede ham dømt »i Kongens Naade og Unaade«, hvilket efter Omstændighederne kunde betyde Livsstraf. Dommerne nægtede dog at gaa saa vidt: »*Professores kand icke dømme y hans blod*«. Jon Jensen slap med et Aars Suspension fra sit Embede, en Straf som senere mildnedes noget. Formodentlig har denne Modgang skræmnet ham bort fra videre Skridt paa Forfatterbanen. Dommen bestemte, at Bogen skulde tilintetgøres. Dette kan ikke være gennemført meget grundigt, da der endnu eksisterer adskillige Eksemplarer, f. Eks. et i Almenskolens Bibliotek. Den blev endogsaa optrykt i 1629,

med Ændringer, men med Bibeholdelse af det kriminelle Tal 6000. Jon Jensen maa være død mellem 1608 og 1610. Han ligger begravet i Andst Kirke, hvor hans Epitafium endnu findes.

Jon Jensens Ansættelsesaar i Kolding er usikkert. Det er ovenfor (S. 20) paavist, at han ikke kan være ansat 1552. Aarstallet 1557 i Worms Leksikon skyldes aabenbart en urigtig Afskrift af 1552. Han kan ikke have levet i Kolding 1558, da han saa vilde have vidst, at St. Jørgens Hospital var stiftet af Christian III., ikke af Dronning Dorothea (S. 24). Fordi han var den første Rektor med et anset Navn, og fordi man i Christian III.s Gavebrev af 1552 havde et fast historisk Udgangspunkt, knyttede Traditionen — og paa Grundlag af Traditionen Thura — vilkaarligt disse to Kendsgerninger sammen, et for Historieforskere vel kendt Træk. Paa samme Maade har Rørdam forset sig paa Aaret 1566 og uden Bevis anset det for givet, at Jon Jensen skrev sit Æresdigt til Dronning Dorothea *samtidig med Bygningens Opførelse*, saa at »han var den første Rektor, der underviste i det ny Skolehus«.

Da Jon Jensen i 1595 ved Dom var afsat fra sit Embede, forfattede han i sit Hjertes Bitterhed paa Latin sin egen Gravskrift, der senere af hans Hustru blev brugt til Epitafiet i Andst Kirke. De første Vers lyder i nogenlunde ordret Oversættelse:

Veer jeg voldte min Moder, den Gang hun mig bragte til Verden.
Linde mit Fødested var. Landligt det er som jeg selv.
Skolen i Ribe har næret min Sjæl med Dyd og med Lærdom.
Udlært knap var jeg før Lærer jeg samtidig blev.
Herrens Ord at forkynde i Kolding valgtes jeg dernæst,
Hellig var Føden, som der, Christus, jeg gav dine Faar.
Saa blev jeg Hyrde for denne min Hjord, hvor i samfulde sytten
Aar jeg lærte og ondt fik jeg i Mængde til Løn.

Meddelelsen om de 17 Aars Arbejde som Præst i Andst passer med Ansættelsesaaret 1578. I Ansættelsesbrevet 31. Marts 1578 kaldes han *Hr.*, hvilket betegner hans tidligere gejstlige Stilling i Kolding. *Han meddeler selv i Digtet, at han blev ansat i Kolding som Præst.* Han var ikke Sognepræst, altsaa har han været Kapellan. Hans Ansættelsesaar som Kapellan er usikkert. Han har levet i Kolding i 1572, i hvilket Aar han skrev en nu tabt Ecloga til Johannes Paludan, Søn af Borgmester Søren Kjær. I et bevaret latinsk Digt fra 1574 kalder han sig *Koldingensis*. Det vil senere blive paavist, at der til November 1571 i Kolding var en Rektor ved Navn Søren Kneus, og at Jens Sørensen Harthe var Rektor 1575—1583. At ogsaa Jon Jensen har været Skolemester i Kolding, ved vi af tre Meddelelser. Selv meddeler han i sin *Daniæ Descriptio Nova*, at han »*tidligere var det Steds Skolemester*« (»olim pædonomus istius loci«). I Ansættelsesbrevet til Andst og Gjesten 31. Marts 1578 staar: »Her Jon Jensen, som en thiid lang haffuer werit scholemester vdi Kolding« og i Hegelunds Almanakoptegnelse fra 19. Marts 1578: »Jonas Nicolaj (aabenbart Fejlskrift for Joannis) Scholemester i Kolding bleff ordineret til Andst oc Gesten«. Naar man sammenholder alle Meddelelser, er der to Muligheder. Han kan have været Skolemester 1572—1575, derefter Kapellan 1575—1578, og Udtrykket »Skolemester« i de to Skrivelser fra 1578 kan hentyde hertil. Denne Forklaring vilde forudsætte, at han i sin Livsskildring udelader et Trin paa sin Embedsbane, og stemmer ikke ret godt med Oplysningerne fra 1578, der naturligst forstaas saaledes, *at han var Skolemester i 1578.* Den sandsynligste Forklaring bliver derfor, at han som

Vikar har ledet Skolen i Aarene 1576—1578, i hvilken Tid Rektor Jens Sørensen Harthe, — som det kan formodes af Kongebrevet $\frac{4}{3}$ 1576 (S. 93) — med Kongens Tilladelse og Understøttelse var rejst udenlands for at fortsætte sine Studier. Et lignende toaarigt Vikariat vil blive meddelt senere ved Omtalen af Rektor Hans Hansen Paludan, 1621—1626. Fra 1673 kendes et andet Tilfælde paa midlertidig Sammenlægning af Kapellan- og Rektorembedet, idet Ancher Anchersen ved Kongebrev $\frac{12}{6}$ 1673 fik Tilladelse til at overtage begge Embeder.

Det er altsaa sikkert, at Jon Jensens Skolemester-virksomhed er faldet inden for Seksaaret 1572—1578, og det er overvejende sandsynligt, at han, samtidig med at han var Kapellan, tillige har været Skolemester 1576—1578, og at han paa dette Tidspunkt har skrevet sit Æresdigt til Dronning Dorothea. De to Aars Vikararbejde i Skolen har i hans egne Øjne været noget ret uvæsenligt, saa at han ikke har fundet Anledning til at nævne det i sin Gravskrift. Hans senere litterære Berømmelse og Æresdigtet, som man daglig havde for Øje, bevarede og forherligede hans Navn og gjorde ham til Forgrundsfigur i Skolens Historie. Det blev senere let for Traditionen at koble hans Navn sammen med Dronning Dorotheas Skolehus og Aaret 1552, da de andre Skolemestre fra den Tid var glemte, og, som Thura siger: »Mag. Jonas Jo. Coldingensis var dend første Rector i Skolen, som mand veed af at sige«¹³⁾.

Jon Jensen maa altsaa udgaa af Rektorlisten før 1570. Den første Rektor, hvis Navn vi kender, bliver saa *Søren Kneus* (ikke paa Thuras Liste, T. P. Nr. 2), om hvem Hegelund i sine Optegnelser meddeler: »1571, den 15. November, døde Severinus Kneus,

Kolding Skoles omhyggelige og flittige Rektor«. Det er formodentlig den samme som den »Sev. Kneffs, Kolding«, der efter Hegelunds Meddelelse i 1567 studerede i Wittenberg. Han tilhørte en kendt Præsteslægt i Kolding. Faderen, Hans Kneus, var Præst i Harthe-Bramdrup 1540—1591, samt Provst. Sønnen, Poul Hansen Kneus, efterfulgte Faderen som Præst i Harthe-Bramdrup 1592—1620. En Søster, Maria Kneus, ægtede i 1579 Johannes Sørensen Paludan, en Søn af Borgmester Søren Kjær. *Søren Kneus' Ansættelsesaar har vel været efter 1567*¹⁴⁾.

I det hele har Thura været uvidende om Rektorerne 1570—1583, og hans Meddelelser herom er ganske vildledende. Som Nr. 2 og 3 (T. P. Nr. 3 og 4) anfører han *Jens Sørensen Harthe* (Johannes Severini Harthius) 1570—1578 og *Johannes Sørensen Paludan* (Johannes Severini Paludanus) 1578—1583, den sidste med Tilføjelse, at han døde i Embedet. Begge Angivelser er urigtige.

Af Jens Sørensen Harthe findes et Maleri paa en Trætavle paa den sydligste Pille i Kolding Kirke, nærmest Koret, med følgende Indskrift:

Her neden for Huiler oc Ligger Begraffuit Høderlig oc Høylerd mand M. Jens Søffrenson, som Var Sogneprest i Kolding wdi 21 Aar, Provst i Brusk Herrit wdi 12 aar oc Tordom Canicke i Riber Capittel, effter af hand haffde werit skolmester tilforn i Kolding wid 8 aars tid, Capelan ibidem i 8 aar, som hensoffuede i Herren den 21. februarij aar 1612. Gud giffue hanom en erefuld oc gledelig opstandelse paa den yderste dag. Amen.

Oven over Billedet findes et Øje i en oplukket Haand og Ordene: VIDENDVM CVI FIDENDVM
 3: *Se til, paa hvem du stoler*, hvilket synes at have været Jens Sørensens Valgsprog. Der er endogsaa

Rektor Jens Sørensen Harthe.

Tegn paa, at han har brugt det paa sine Bogbind som en Slags Ex-Libris ¹⁵⁾.

Efter dette Epitafium har Jens Sørensen været Sognepræst 1591—1612, Kapellan i Kolding (og Sognepræst i Alminde) 1583—1591, *Skolemester 1575—1583*. Dette stemmer baade med hans Gravsten i Kolding Kirke og med tre Kongebreve fra $\frac{4}{3}$ 1576, $\frac{11}{10}$ 1579 og $\frac{13}{5}$ 1581 angaaende »M. Jens Søfrensens, Skolemester i Kolding«. Det første giver ham Tilladelse og Understøttelse til fortsatte Studier i Udlandet, det andet forlener ham med Kronens Part

Jens Sørensens Valgsprog.

af Korntienden af Gadbjerg Sogn i Tørrild Herred, det tredje giver ham Ekspectance paa et Kannikedømme i Ribe. 7. Maj 1584 faar M. Jens Søfrensøn, der nu er Kapellan i Kolding, Forleningsbrev paa dette Kannikedømme i Ribe med Forpligtelse til at »residere ved Domkirken, naar han ikke længere er i Kald«. Thura har i »Skolebogen« en Afskrift af Epitafiet, saa at det er højst besynderligt, at han alligevel ansætter hans Rektorat til 1570—1578.

Om Johannes Sørensen Paludan ved vi, at han var Søn af Borgmester Søren Kjær. I 1730 var der i Kolding Kirkes Kor en Gravsten, sat af denne Johannes Paludan over hans Forældre og hans Hustru, Maria Kneus. Indskriften meddeler, at Hustruen døde 1582, i Ægteskabets 4de Aar, og at *Johannes Paludan blev blind tre Maaneder efter Brylluppet, altsaa 1579*. Dette udelukker, at han har kunnet være Rektor 1578—1583. At han ikke, som Thura meddeler, er død 1583, ses af to Konge-

breve fra ¹⁹/₁₁ 1586 og ¹³/₈ 1590, der overlader ham Kongetienden af henholdsvis Smidstrup Sogn og Ullerup Sogn. Det hedder i det sidste Brev, der er udstedt i Kolding, at Kongen har erfaret, at M. (c: Magister) Hans Kier i Kolding har studeret forskellige Steder i Udlandet . . . »og at mange mene, at han vilde have kunnet anvendt sine Studier nyttigt i Kirkens eller Skolens Tjeneste, hvis Gud ikke havde paalagt ham det besværlige Blindheds Kors«. Den anførte Sætning viser, at *Hans Kier (c: Johannes Paludan) aldrig har været enten Præst eller Rektor*. Thura har forvekslet ham med Sønnen, Hans Hansen Paludan — der ligeledes i et Kongebrev kaldes M. Hans Kier —, født 1600, Rektor 1621, om hvem mere i det følgende. Denne Hans Hansen Paludan mangler hos Thura, der efter et vilkaarligt Skøn har anbragt en Rektor Kier (= Paludan) tæt op mod den berømte Borgmester Søren Kjær. Oplysningen paa Gravstenen om Johannes Sørensen Paludans Blindhed har han enten ikke kendt eller ladet uænsset ¹⁶).

Det er da utvivlsomt, at *Johannes Sørensen Paludan maa udgaa af Listen, og at Jens Sørensen Harthe har været Rektor 1575—1583*.

Som Rektor 1583—1593 anfører Thura Magister *Niels Bertelsen* (Nicolaus Bartholini, T. P. Nr. 5) under Henvisning til hans Ligsten. I »Lykønsningstalen« fra 1732 siger Thura, at denne Ligsten »endnu findes ved Stæden«, en Meddelelse, hvis Paalidelighed svækkes ved, at den ikke findes i Ørsteds Fortegnelse. Niels Bertelsens Navn stod ikke paa den ældste Rektortavle, og *Thura meddeler ikke, hvem han har udskudt for at skaffe Plads*. At Niels Bertelsen i 1583 har levet i Kolding, ved

vi af et bevaret Bryllupsdigt, som han i dette Aar skrev til Ære for sin Velynder, Henrik Belov, Lensmand paa Koldinghus 1579—1585. Ellers ved vi kun lidt om ham. At han ikke har været Rektor 1586, fremgaar af Frederik II.s Kongebrev fra ^{26/6} 1586, der tillader, at »højlærde Mand Niels Bertelsen maa aarlig herefter til hans Underholdnings Behov bekomme 1 Daler fra hver Kirke i Koldinghus Len, saa længe til han med noget Kald udi Kirketjeneste eller i andre Maader kan blive forsørget«. Udtrykkene »Underholdnings Behov« og »forsørge« vilde være utænkelige, hvis Niels Bertelsen havde haft et Embede med Fribolig, Kost og Løn — en Indtægt Kongen selv ansaa for »rundelig« (S. 90) — og hvis han havde været Skolemester, vilde Brevet have brugt den Benævnelse. Thuras Rettelse er i hvert Fald delvis urigtig og i det hele tvivlsom ¹⁷).

Sikre er derimod de to følgende Navne paa Thuras Liste. *Jens Knudsen Buch* (Johannes Canuti Bucchius, Th. Nr. 5, T. P. Nr. 6), Rektor 1593—1600, nævnes i Indledningen til Skolens Love fra 1593. Thuras Indskud af Niels Bertelsen fra 1583—1593 gør Buchs Ansættelsesaar usikkert, og Meddelelsen om, at han døde i Embedet, er urigtig, da han i Skanderup Kirkes Liber Daticus opføres som Præst fra 1604—1612 ¹⁸).

Magister *Povel Povelsen Kolding* (Paulus Pauli eller Paludanus Coldingius, Th. Nr. 6, T. P. Nr. 7) var Rektor fra 1600—1608. Paa hans Gravsten i Kolding Kirke siges, at han var Rektor i 8 Aar, og i sine Optegnelser meddeler Biskop Hegelund, at han indsatte ham som Rektor 1. April 1600, og at han fratraadte 28. Januar 1608. Han var derefter Kapellan i Kolding i 4 Aar, Sognepræst i 23 Aar,

desuden Provst i Brusck Herred og Kirkevæрге i Kolding. Hans Navn findes paa Kirkens Stormklokke og Bønklokke. Han døde 1635 og blev begravet i Kirkens Kor. Han roses som en ved Guds frygt, Retskaffenhed og Lærdom lige udmærket Mand. Den latinske Indskrift paa hans Gravsten, der er indmuret under et Vindue i Kirkens Nordside, ender med Ordene: BELLE BELLA GERAS, BELLA CORONA DATVR ∅: hvis du smukt kæmper Livets Kampe, vinder du en smuk Krans. Hans og hans Hustrus Navne findes ogsaa paa en Dørtavle, der nu er i Museet paa Koldinghus ¹⁹).

Fra 1608—1627 har Thura kun een Rektor. Der har mindst været fire. Povel Povelsens Efterfølger var *Jørgen Pedersen Hegelund* (staar ikke paa Thuras Liste, T. P. Nr. 8). Han var en Søn af Biskop Hegelund, studerede i Udlandet, blev 1607 Magister i Wittenberg og 28. Januar 1608 af Faderen indsat som Rektor i Kolding. Han har medvirket ved Udarbejdelsen af Markdaners Majfestanordning 1609, ellers vides intet om ham som Rektor i Kolding. Den 19. Februar 1610 blev han ansat som Rektor i Ribe, fra 1614 til sin Død 1653 var han Sognepræst i Møgeltønder. Han udgav 1629 »Tvende nye Sange«. »Den første beskriver den ynckelige oc bedrøfueelige Judlands saa vel som flere Landes Tilstand, udi denne Krigstid« ²⁰).

Jens Sørensen Hundevad (Johannes Severini Hundevadius, Th. Nr. 7, T. P. Nr. 9) opføres af Thura i »Skolebogen« som Rektor 1608—1626, paa Rektortavlen 1608—1627. *Han kan tidligst være ansat 1610.* Af Christian Brandts Optegnelser ved vi, at han i 1596 fik Frikost i Roskilde, i 1603 blev Hører i Kolding, 1612 Kapellan samme Sted. Paa hans

Gravsten, som 1730 var i Kirkens Kor, meddeles, at han døde 15. December 1659, efter at have viet 57 Aar til Arbejdet i Kolding Skole og Kirke. Stenen oplyser ikke, hvor længe han virkede henholdsvis i Skolen og Kirken, men Ansættelsesaaet 1612 som Kapellan stemmer baade med, at Forgængerer Povel Povelsen fratraadte det Aar, og med andre Kilder. *Han kan altsaa kun have været Rektor i to Aar, 1610—1612.* Foruden senere at være Kapellan i Kolding og Sognepræst i Alminde var han tillige Slotspræst. Han havde et stort Navn som Astrolog. Han var blind de sidste 13 Aar af sit Liv.

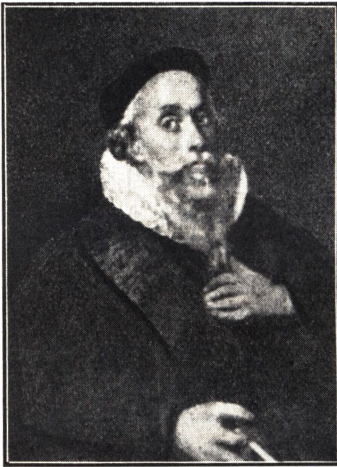
Desværre er Originalen til Markdaners Majfestanordning, som Tauber i 1819 erhvervede til Skolen fra Ribe Stiftsarkiv, nu forsvundet. Denne var underskrevet med »begge Borgmesternes, Præsternes og Skolemesterens besegling og egne Hænder«. Disse Navne findes ikke i Afskriften i Thuras »Skolebog«, men Thura har sikkert set Originalen i Ribe, hvor hans Fader var Biskop, altsaa ogsaa — da Biskop Hegelunds Almanakoptegnelser om hans Søn maa anses for absolut paalidelige — Rektor Jørgen Peder- sen Hegelunds Navn under Anordningen. At Thura har undladt at benytte denne Oplysning ved Udarbejdelsen af sin Rektorliste, saa vel som Johannes Paludans Mindesten over Forældre og Hustru, samt Jens Sørensen Harthes Epitafium, er talende Beviser paa hans hurtige og lette Arbejdsmaade ²¹).

Om Tiden 1612—1621 ved vi intet. Den 22. April 1621 ansattes som Rektor — i en Alder af 21 Aar og uden at have Baccalaurgraden — *Hans Kier* (Johannes Johannis Paludanus) Søn af ovennævnte Johannes Severini Paludanus og dennes tredje Hustru Anna Ivarsdatter. (Staar ikke paa Thuras

Liste. T. P. Nr. 10). Meddelelsen herom skyldes Christian Brandt (S. 111) og bekræftes ved samtidige, paalidelige Oplysninger. I Universitetsmatriklen meddeles, at Johannes Paludanus, *scholæ Coldingensis rector*, tog Baccalaurgraden 1622, og at Magistergraden 1625 blev tildelt Johannes Paludanus Coldingensis, *scholæ patriæ rector*. Desuden haves fra 12. December 1622 et Kongebrev, der tillader »Hans Kier, Skolemester ved Skolen i Kolding« at fortsætte sine Studier i Udlandet 2—3 Aar mod i sit Sted at underholde en dygtig Person »saa Ungdommen ikke bliver forsømt paa Grund af hans Fraværelse«. Andet Sted fra ved vi, at han studerede i Tyskland fra Juni 1623 til Mikkelsdag 1624, da han maatte vende hjem paa Grund af Vikarens Sygdom. Han fratraadte Rektorembetet 25. Januar 1626, blev derefter Præst i Ringkøbing, 1629 Provst i Hind Herred, døde 1652. Han har i Ringkøbing Kirke et pragtfuldt Epitafium med Billeder af ham selv, hans Hustru og elleve Børn ²²).

Om Aarene 1627—1634 har vi kun Stumper af Kendskab. I »Skolebogen« meddeler Thura, at *Jens Sørensen Kolding* (Johannes Severini Coldingius, Th. Nr. 8, T. P. Nr. 13) var Rektor 1626—1634, paa Rektortavlen derimod 1627—1634. Meddelelsen er kun delvis rigtig. Kirkeregnskabet 16^{31/32} har nemlig følgende Udgiftspost: »Giffuet Schole Mester *Hans Antonissøn* aff de hundrede Daler Kierken haffuer paa Renthe . . . 6 dlr.« At der i Kolding har været en Rektor af dette Navn, ved vi ogsaa fra Christian Brandts Optegnelser, der meddeler, at han 5. Okt. 1623 fik Frikost i Roskilde, blev Hører i Kolding 1625 »dernæst Rektor, senere Præst i Holsten«. Aarstallet 1625 er urigtigt, da han først i 1626 dimit-

teredes fra Roskilde Skole. Universitetsmatriklen viser, at han hverken er blevet Baccalaur eller Magister. Jens Sørensen blev 1624 Student fra Herlufsholm. I Universitetsmatriklen meddeles, at Magistergraden 28. Maj 1633 erhvervedes af Janus Severini Colding, *patriæ scholæ rector*. Hans nu meget slidte Ligsten i Kolding Kirkes Vaabenhus oplyser kun, at Magister

Hans Hansen Paludan.

Jens Sørensen, »Skolemester i sin fædrene By Colding«, døde 31. Marts 1634. Naar man sammenholder disse Oplysninger, bliver Resultatet, at *Hans Antonsen* maa være ansat som Hører efter 1626, at han har været Rektor 1631—1632, og at *Jens Sørensen Kolding* kun har været Rektor 1633—1634 ²³⁾.

I Christian Brandts Optegnelser nævnes endnu som Rektor i Kolding *Peter Sørensen Egtved* (Petrus Severini Egtved. Nævnes ikke af Thura. T. P. Nr. 11). Oplysningen er vel paalidelig, men Rektoratet kan ikke tidsfæstes. Han fik Frikost i Roskilde 14. Decbr. 1620, deponerede ved Universitetet i September 1623, ses ikke at have taget nogen akademisk Grad. Det er *muligt*, at han har været Vikar 1623—1624 under Hans Kiers Udenlandsrejse, eller har været ansat inden for Aarene 1626—1630, men dette er kun Gisninger ²⁴⁾.

Resultatet af Undersøgelsen er da:
Thuras Liste:

- 1) Jon Jensen 1552—1570
- 2) Jens Sørensen Harthe ... 1570—1578

- 3) Hans Sørensen Paludan . 1578—1583
- 4) Niels Bertelsen 1583—1593
- 5) Jens Knudsen Buch 1593—1600
- 6) Povel Povelsen 1600—1608
- 7) Jens Sørensen Hundevad. 1608—1627
- 8) Jens Sørensen Kolding .. 1627—1634

Hvad man sikkert ved:

- 1) Søren Kneus † 1571
- 2) Jens Sørensen Harthe, ... 1575—1583
sandsynligvis med Jon Jensen som Vikar 1576—1578
- 3) Jens Knudsen Buch 1593—1600
- 4) Povel Povelsen. 1600—1608
- 5) Jørgen Hegelund 1608—1610
- 6) Jens Sørensen Hundevad 1610—1612
- 7) Hans Kier (Paludan) 1621—1626
- 8) Hans Antonsen 1631—1632
- 9) Jens Sørensen Kolding .. 1633—1634

Nr. 3 paa Thuras Liste har ikke været Rektor. Niels Bertelsen har ikke været Rektor i 1586. Om Aarene 1537—70, 1572—75, 1583—93, 1613—20, 1626—1630 vides intet sikkert. Af de 10 sikre Navne har Thura kun de 6.

Efter 1634 er Rektorlisten sikker.

Magister *David Lauritsen Foss* (David Laurentii Fossius, Th. Nr. 9, T. P. Nr. 14) var Rektor 1634—1636, derefter Kapellan og senere Sognepræst i Ribe, død 1659.

Den betydeligste af Skolens Rektorer i det 17de Aarhundrede var Magister *Niels Svendsen Chronik* (Nicolaus Svenonius Chronius, Th. Nr. 10, T. P. Nr. 15), 1628 Student fra Kolding Skole, Rektor 1636—1639. Senere blev han Lektor ved Gymnasiet i Kristiania, hvor han paa det voldsomste angreb Statskirkens Præster, som han kaldte »Belials Børn, Satans Apostle, skinhellige Hyklere, sladrende Papegøjer, antikristelige Lærere, Hunde der lade sig Munden stoppe med et Stykke Kød«. I politisk Henseende var han yderlig radikal og udtalte i Anledning af den engelske Kong Karl I.s Henrettelse 1649, at ingen Undersaat var forpligtet til at vise Lydighed mod en ugudelig Øvrighed. Han blev afsat, og da han som Privatmand fortsatte med sin agitatoriske Virksomhed, anklaget og sat i Fængsel paa Dragsholm. Efter at han havde siddet her i 3 Aar, blev han løsladt af Svenskerne og flygtede til Holland. Hans Dødsaar kendes ikke. Det sidste, man hører om ham, er, at Københavns akademiske Senat i November 1659 udsteder et Program, i hvilket hans formastelige Meninger opregnes, og alle danske Studenter advares mod den farlige Kætter. Som Rektor i Kolding indrettede han den ældste bevarede Skoleprotokol, indeholdende Skolens latinske Love fra 1593, med en formodentlig af ham selv lavet dansk Oversættelse, desuden en Arkivliste og en Fortegnelse over Skolens Bogsamling ²⁵).

Magister *Peter Hansen Trane* (Petrus Johannis

Tranius, Th. Nr. 11, T. P. Nr. 16), 1639—1656, er Forfatter til et bevaret lille Skrift »De Utilitate Matheseos«, om Matematikkens Nytte. Han priser i denne Bog de matematiske Discipliners Betydning, ikke blot i det praktiske Liv, men ogsaa — betegnende for Tidens Tankegang — for Teologien, f. Eks. til Udmaaling af Salomons Tempel og Noas Ark. Desuden har man af ham en Ligtale paa Latin over hans Velynder, Mogens Bilde, Høvedsmand paa Koldinghus, holdt i Kolding Skole 1648. Han ledede Skolen i 17 Aar, ansatte 11 ny Hørere og dimitterede 4 Studenter, talende Vidnesbyrd om Skolens usle Forhold ²⁶).

Magister *Johannes Jeremiassen Wolf* (Johannes Jeremiæ Wolfius, Th. Nr. 12, T. P. Nr. 17) var Rektor 1656—1659. Han var Søn af Tolder i Kolding Jeremias Wolf, blev 1659 Sognepræst i Vejle og Provst i Nørvang Herred, døde 1703.

Johannes Gram (Johannes Grammius, Th. Nr. 13, T. P. Nr. 18), 1659—1662, synes ikke at have været Magister. Han er blevet ansat, fordi der ikke var mere kvalificerede Ansøgere. At han kun med Betænkelighed har overtaget Rektorstillingen, ses af hans Embedsløfte, at han vil varetage sine Pligter »saa langt som Gud vil give ham Naade i denne Krigens Tid«. Da han ingen Løn fik (S. 95), nedlagde han sit Embede i 1662 og rejste til København. Fyhn har utvivlsomt Ret i sin lakoniske Udtalelse om, at »hans Embedsvirksomhed var ubetydelig formedelst Krigsurolighederne«.

Magister *Laurits Andersen Gonsager* (Laurentius Andreae Gonsager, Th. Nr. 14, T. P. Nr. 19) var Rektor 1662—1668, derefter Præst i Jelling og 1679 Provst i Tørrild Herred. Som Rektor indsatte han 6 Hørere, men dimitterede kun 2 Disciple til Universitetet.

Magister *Ancher Anchersen* (Ansgarius Anchersen, Th. Nr. 15, T. P. Nr. 20), Rektor 1668—1683, derefter Sognepræst og Provst i Kolding til 1693 og Biskop i Ribe til 1701, prises paa sit Epitafium i Kolding Kirke for sit »uforlignelige Ry for Sæder,

Ancher Anchersen.

Begavelse, høj Dannelse og Veltalenhed«. Biskop Laurids Thura nævner hans Interesse for Skolevæsenet i nogle Vers under et Kobberstik af Andreas Reinhardt:

»Spørg Kolding ad, hvad Godt i Skole og i Kirke
Hans Flid og Nidkjerhed for Gud har haft at virke«,

men nøjere Meddelelse om hans Virksomhed i Skolen findes ikke ²⁷).

Magister *Malthe Junghans* (Malthesius Junghans, Th. Nr. 16, T. P. Nr. 21), Søn af Toldinspektør

Johan Christoffer Jacobsen Eilertz.

Junghans i Kolding, Student fra Kolding Skole 1669, Rektor 1683—1689, senere Præst, først i Østersnede, derefter i Møgeltønder, død 1709. Han dyrkede de skønne Videnskaber og optraadte selv ved forskellige Lejligheder som Skæmtedigter.

Magister *Johan Christoffer Jacobsen Eilertz* (Johannes Christophorus Jacobi Eilertz, Th. Nr. 17, T. P. Nr. 22), først Rektor i Ringkøbing, derefter i Kolding 1689—1690, fra 1690—1721 Sognepræst i Ringkøbing og Provst i Hind Herred.

Enevold Hegelund (Enevaldus Hegelund, Th. Nr. 18, T. P. Nr. 23), Rektor 1690 til sin Død 1692. Han omtales som en lærd Mand.

Magister *Ancher Sørensen Kolding* (Ansgarius Severini Coldingensis, Th. Nr. 19, T. P. Nr. 24), Rektor i Ringkøbing 1689—1692, i Kolding 1692—1698, derefter Præst i Sønder- og Nørre Bork og Provst i Østerherred, død 1715.

Magister *Anders Nielsen Lunde* (Andreas Nicolai Lundius, Th. Nr. 20, T. P. Nr. 25), 1698—1723, den længst fungerende Rektor, var en Mand med udpræget økonomisk Sans. Han forbedrede sin egen økonomiske Stilling ved at overtage Bispisningen af de syv Kostdisciple. Desuden skaffede han begge sine Sønner helt Koststipendium og Degnepension. At han økonomisk og socialt var blandt Byens Spidser, ses af, at han betalte højeste Parykskat, og at hans Hustru havde et af de fornemste Kirkestader. I en hidsig Strid lader Stadsmusikanten, Henrich Henrichsen, Rektor høre, at han kun interesserede sig for Skolens Musikundervisning, naar de musiske Tiggertog de fire Helligaftener og Majfestdagen forberedtes til Indsamling af Penge til Rektor. Han varetog energisk Skolens økonomiske Interesser, naar disse truedes. Om Bøssepengene er talt S. 74. I Striden om Slotstavlepengene (S. 87) værgede han Skolen og Hospitalet mod Kravet om Tilbagebetaling af det store Beløb ved at meddele, at Pengene *var brugt* »til Klæder og højfor-

nøden Brug for at bedecke Skolens og Hospitalets Lemmer, varme og vederkvæge deres fattige Leleger«. Ligeledes modsatte han sig kraftigt Kirkens Forlangende om Onsdagstavlepengene og opnaaede, at Skolen beholdt Halvdelen (S. 86). Derimod synes Disciplinen i Skolen at have været mindre tilfredsstillende. Ganske vist stammer den direkte Meddelelse herom fra hans arge Modstander, Henrich Henrichsen, men den støttes af andre Oplysninger. I Skolens Regnskaber 1715—1723 findes Eksempler paa, at Disciplene løb bort fra Skolen og først efter lang Tid vendte tilbage. I 1719 blev der efter kongelig Ordre rejst Sag mod to af Skolens unge Studenter, Jens og Søren Pedersen Storm, dimitterede om Sommeren samme Aar. En Aften i Begyndelsen af November havde de listet sig ind paa Slottet, skaffet sig Adgang til Klokketaarnet ved at brække nogle Døre op, klemtet med Klokkerne — hvorved de sikkert har skræmt Borgerne i Kolding med Frygt for Ildebrand — og dernæst stillet sig paa Lur for at angribe Husfogeden, Hans Svendsen. Sagens Udfald kendes ikke. At Skolens Omdømme i Rektor Lundes sidste Aar har været daarligt, kan sluttes af det lave Elevtal, 14—20, medens det under Thuras to-aarige Ledelse naaede 32 ²⁸).

Magister *Albert Thura* (Albertus Laurentii Thura, Th. Nr. 21, T. P. Nr. 26), født 1700, Rektor 31. Decbr. 1723—1. Marts 1726, fra 1726 til sin Død 1740 Præst i Lejrskov og Jordrup, var en alsidigt begavet Mand, en flittig Digter, Litterat og Historiker, hvem vi skylder de fleste Meddelelser om Kolding Skoles Historie. Han indrettede en ny »Skolebog«, i hvilken han indførte Afskrifter af Kongebreve, Markdaners Majfestanordning, historiske Oplysninger,

økonomiske Dokumenter, alle Tildragelser i sin egen Embedstid, fyldige Oversigter over Indtægter og Udgifter, Disciplenes Navne og Fordeling i Klasserne. I 1732 udgav han i Anledning af den ny Bygnings Indvielse sin »Lykønskningstale«, der indeholder til Dels de samme Oplysninger som »Skolebogen«. Desuden findes i Universitetsbiblioteket et pragtfuldt, stort Haandskrift »Valvæ Scholarum« (∴: Indblik i Skolerne), med Bidrag til de fleste danske Skolers Historie.

Vi har kun faa direkte Oplysninger om Thura som Skoleleder, men ved at supplere disse med Udtalelser i hans Digte kan vi danne os et ret fyldigt Billede af ham ogsaa i denne Henseende. Han har, som sin Forgænger, naar det var nødvendigt, forstaaet at varetage Skolens Tarv, ikke blot sit eget, men ogsaa Lærernes og Disciplenes. Han arbejdede med Held paa at samle et nyt Bibliotek, musiske Instrumenter og Sangbøger. Hans Protokol var i mønsterværdig Orden, og der er Grund til at antage, at han ogsaa paa alle andre Omraader har skabt Orden paa Skolen og gennemført en fast Disciplin. Han søgte at indskrænke de ældre Disciples Forsømmelser paa Grund af deres kirkelige Forretninger i de omliggende Sogne. Han har — og i denne Henseende var han forud for sin Tid — haft Forstaaelse af, at Disciplene foruden Arbejde ogsaa trængte til Frihed. Denne Tankegang kommer stærkt frem i et Digt med Overskriften: »Dend studerende Ungdom maa iblandt have nogen Liise og Frihed«:

Vær ikke suur og barsk, naar dine Børn vil spøge,
 Og sin Fornøjelse med smukke Leege søge;
 Dit Barn forundes maa iblandt en Tiidsfordriv,
 Thi det er Barnets Lyst og tidt hans halve Liv.

Hvo vilde aldtiid see sin Søn at suure-mule,
 Og sidde i sit Huus i Skole-tvang at skuule?
 Hand bliver Folke-sky, om altiid ved sin Bog
 Hand saa skal sidde hen i en foragted Krog.

Men lad ham komme ud og stundom ibland andre
 Af sine Jevnlinge til lystig Samling vandre,
 Det gjør ham munter strax og sætter Mood i Bryst,
 Hand siden faaer des meer til sin Studering Lyst.

Men at han ogsaa har anset det for nødvendigt
 til rette Tid at bruge Riset, ses af et andet Digt, i
 hvilket han priser Tugtelsens Betydning for Frem-
 gang i Dyd. Gud tugter sine Børn, ikke i Vrede,
 men for at de kan vinde Livsens Krone:

Saa kys paa Herrens Haand, som af saa mildt et Hierte
 Vil lade Tugtens Riis dig her i Verden snerte;
 Thi muligt, om du ey fik snart af dette Riis,
 Du aldrig Arving blev til Himlens Paradiis.

Paa samme Maade søger »den ærlige Fader« —
 og man kan vel underforstaa »den ærlige Skole-
 mester« — at opdrage en god Ungdom ved for-
 standig Anvendelse af Riset:

En ærlig Fader tidt sin Søn og Datter hevser ²⁹⁾,
 Og for Ulydighed med Riiset dennem revser;
 Men, hvorfor slaar hand dem? Og hvad skal Riiset til?
 Ved Riis og Revselse hand dem forbedre vil.

Thura er overbevist om, at Ungdommen skal
 aves i Tide. I et af sine Digte sammenligner han
 den unge med en Ædelsten, som først faar sin Glans,
 naar den kommer under en Kunstners Haand. Der-
 paa fortsætter han:

Saa er dend Unge u-beqvem
 Til mindste Dyyd at viise frem,
 Før hand maa holdes vel i Tvang,
 Ved Ave, Tugt og Skole-Gang.

Men han er ogsaa klar over, at Tugtelse alene ikke er nok, og at man vel kan kue med Revselse og Riis, men ikke skabe en varig Forbedring med disse Midler, der ofte kun bidrager til at forhærde et trodsigt Sind:

Et trodsigt Skole-Barn faar dygtigt Skrup paa Trøje,
 Og dog ej mindste Taar han fælder af sit Øje;
 Mand ofte seer hans Haand og Hud saa haard af Bask,
 At siden agter Hand ej meer om Færle-Dask.

Skønt Thura kun ledede Skolen lidt over to Aar, lykkedes det ham at højne dens Anseelse i Byen og Omegnen, hvilket ses af det stigende Elevelt. Økonomiske Hensyn nødte ham til at opgive en Virksomhed, for hvilken han havde store Forudsætninger. Det var med Vemod, han opgav en Stilling, der efter hans afsluttende Ord i »Skolebogen« havde givet ham Prøver paa Guds Naade og »Colding Indvaaneres Kjærlighed og Godhed«. Han glemte aldrig Kolding Skole. I 1730 skrev han til Majfesten sin smukke Foraarssang: »Kom blankeste Sol«. Kolding Skole glemte heller ikke Albert Thura. Det var en ærefuld Anerkendelse af hans Fortjenester, at han var en af Hovedtalerne ved den ny Bygnings Indvielse 1732³⁰⁾.

3.

Hørerne (Collegae, Hypodidascali, Collaboratores, Hebdomarii, Locater) var *Klasselærere*, idet hver

Hører underviste i alle Fagene i sin Lektie. De ansattes af Rektor efter Forhandling med Sognepræsten. Senere gjorde Biskopperne deres Indflydelse gældende. I de større Skoler skulde Hørerne efter Skolereglementet af 1546 være Baccalaurei. Bestemmelsens hyppige Gentagelse viser, at den overholdtes daarligt. Til 1600 var de ofte kun ældre Mesterlektianere. Ogsaa efter 1600 kendes Eksempler paa, at Undervisningen i Sinkelektionen 20 Aar i Træk gaves af de ældste Disciple, og det har været ret almindeligt, at ganske unge Studenter, uden Universitetsstudium, er blevet ansat ved deres gamle Skole for at faa Midler til fortsat Studium, og at mange af dem aldrig er naaet videre ³¹).

Der lyder i alle officielle Skrivelser og i alle private Udtalelser en enstemmig Dom over Hørernes Uvidenhed, Uduelighed, Ugidelighed, Lastefuldhed og Brutalitet. I 1594 klager Christian IV. over, at der ved Skolerne ansættes Personer, som ere »meget unge, ulærde, uforstandige og uduelige, beskikkede i Embedet formedelst Slægt, Byrd, Svogerskab, Vild (∴ Gunst) og Venskab«. Det paalægges alvorligt Superintendenterne at eksaminere dem og »afskaffe« de uduelige. Rektor Ravn klager ca. 1650 over, at Hørerne er saare uvidende, at de kun forstaar lidt af deres *Humaniora*, og at de ikke gider bestille noget, hvortil det er en medvirkende Grund, at de tro og flittige Hørere ikke kan vente sig nogen Belønning, »da en uvidende Student lettere slipper til at faa et Præstekald end unge Skolemænd« ³²).

Alle Meddelelser viser, at Drukkenskab og endnu værre Laster var almindelige hos Hørerne. At Kolding Skoles Lærere henimod 1600 har været raa og drikfældige Slagsbrødre, ses af Lovene fra 1593.

I disse fastsættes Bøder for de Hørere, der møder drukne i Skolen, i Kirken og til Maaltiderne, eller vækker offentlig Forargelse ved Sværgeren, Banden og Raaben, Spektakler og Slagsmaal paa aaben Gade. De trues med Bøder eller Afsked, hvis de uden Tilladelse rejser af By eller forsømmer Skolen halve og hele Dage, og der tilføjes, at det ikke skal gælde for Undskyldning, at de mod deres Vilje er holdt tilbage af Svirekammerater. Ogsaa i Slutningen af det 17de Aarhundrede har Hørernes Forhold været Genstand for skarp Paatale. Der findes i Skolens ældste Protokol en Skrivelse fra 1694 af Christian V., i hvilken denne klager over Disciplenes »Uskikkelighed« i Landets Skoler. Den daarlige Disciplin siges i Skrivelsen at være en Følge af Lærernes Efterladenhed. Lærerne giver Disciplene et slet Eksempel ved deres eget »dissolute« Væsen, hvorfor Kongen truer dem med Afsked ³³).

Betegnende for den Foragt, der næredes for Hørerne, er det i over 200 Aar opretholdt Forbud mod Ægteskab. Det gentages i Skoleloven 1739, »medmindre der foreligger betydelige Omstændigheder og gyldige Aarsager,« saa at Stiftsøvrigheden finder Ægteskabet »Høreren gavnligt og Skolen uskadeligt«. »Jeg har altid observeret,« skriver Biskop Hersleb i de Forhandlinger, der gik forud for Loven, »at Hørernes Giftermaal er Skolen skadelig og volder, at der af Disciplene maa bæres noget til Huset . . . Endogsaa gode *Subjecta* ere ved lang Hørertjeneste blevne modløse, nedslagne, udskejende, morose og tyranniske« ³⁴). Biskoppens Dom samler i en Sum de enstemmige Domme siden 1537. Det er let nok at finde Grundene til, at Danmarks Lærerstand i over 200 Aar var saa tarvelig og saa

uskikket til sin Gerning. Træls og opslidende Arbejde, ussel Løn, uhyggelige Boligforhold, intet Hjem, intet Haab om en lysere Fremtid var Hørernes Livslod, hvis de ikke i Tide slap ud af Trædemøllen. Luvslidte, forhutlede, ringeagtede af deres Foresatte, henviste til udannet Omgang, maatte de søge Trøst i Spiritus og andre grove Nydelser, og, da deres Arbejde var dem en daglig Lidelse og Plage, skaffe deres Bitterhed og Arrigskab Udløb ved Mishandling af Disciplene, der i lige Grad frygtede og hadede dem. Der findes enkelte Meddelelser om dygtige og samvittighedsfulde Hørere, men disse var Undtagelser, som ikke ændrer det almindelige Billede.

Før 1725 kendes Navne paa ca. 80 Hørere ved Kolding Skole. 52 af disse har efter 1640 i Skolens ældste Protokol aflagt deres latinske Embedsløfter. Kun faa har Baccalaurgraden, og disse har næsten alle taget den efter Ansættelsen. De skiftede hurtigt, ikke alene i de urolige Aar før 1660, men ogsaa senere. Fra 1640—1671 ansattes 25 i de tre Embeder, 12 fra 1689—1698. Af de 52 havde mindst 13 tidligere været Skolens Disciple. 22 blev Præster, en Forfremmelse, som endnu i det 17de Aarhundrede ofte opnaaedes af »en raa Student« (S. 108).

Foruden at deltage i Disciplenes Korgang paa Hverdage havde Hørerne skiftevis Forpligtelse til at besørge Aftensangsprædikenen om Søndagen.

En Særstilling indtog Cantor, Skolens Lærer i Sang og Musik. I 1593 overtog de tre Hørere efter Tur denne Undervisning i een Uge, senere blev det almindeligt, at dette ret betydelige Ekstraarbejde kastedes over paa den sidst ansatte. I 1702 var Skolens »Musique« i en saa daarlig Tilstand, at Rektor Lunde med Biskoppens Tilladelse sluttede en Kontrakt med

Stadsmusikanten, Henrich Henrichsen. Mod en Discipelportion af Kostpengene (19 Rdl. 4 Mark) paatog denne sig i en daglig Time at indøve alle vanskelige Salmer til Søn- og Festdage efter Gradualen ³⁵⁾ med alle Disciple og at exercere de dygtigste i Instrumentalmusik. Kontrakten synes at være blevet daarligt overholdt, saa at det i 1717 kom til et hidsigt Opgør. Rektor Lunde klagede over, at Henrichsen i de 14 Aar havde »violeret« alle Punkter, »saa at Musica vocalis (∴ Sang) nu her ved Skolen er moxen nedlagt«, og Henrichsen paastod, at Skylden var svigtende Disciplin og Rektors Ligegyldighed for Faget. Enden paa Striden blev, at Stadsmusikanten mod $\frac{2}{3}$ af Kostportionen skulde lede Undervisningen i Instrumentalmusik, medens Skolens Cantor atter overtog Sangen for den resterende Tredjedel ³⁶⁾.

4.

Det mærkeligste Produkt af de Faktorer, der ved Aar 1600 gav Skolen Form og Indhold, var ikke Skolemesteren, ikke Høreren, men Mesterlektianeren, Løbedegnen, Davidicus, Diskanten. Nutiden har ikke svært ved at forestille sig en Skoleleder med gejstligt Snit, selv om Ferlen har maattet vige for Spanskrøret og den kraftige Lussing. Det 16de og 17de Aarhundredes forhultede, fordrukne og pryglelystne Hører havde til op mod 1900 en Parallel i den luvslidte Cand. phil., der trøstede sig i Livets Modgang ved Spiritus til sig selv og Prygl til sine Elever. Men Mesterlektianeren unddrager sig enhver Sammenligning med Gymnasiasten i en højere Almenskole.

Som Mesterlektianer havde han været Discipel i

Skolen undertiden i 20 Aar, siddet i Mesterlektien 5, 9, 11 eller 12 Aar, hvis han da ikke blev siddende eller staaende uden for Nummer til sin Død for at bevare sit Degnekald og skaffe sig en Biindtægt som Hører i Sinkelektien. Der er Eksempler paa, at Mesterlektianere har været gift — der var ganske vist Forbud mod Høreres Ægteskab, men ikke mod Disciples —, saa at Fader og Søn gik i samme Skole. Det vidunderligste Tilfælde er Rasmus Hansen, Nykøbing F., i det 17de Aarhundrede, livsvarig Mesterlektianer, to Gange gift, samtidig Hører, Klokker og Bedemand. Som Løbedegn var Mesterlektianeren Landsbypræstens kirkelige Medhjælper og højre Haand, underviste een Gang om Ugen Landsbyens Ungdom i Fadervor og Trosbekendelsen, prædikede i Vakancer i de omliggende Kirker og regelmæssigt i Hospitalskirken, deltog i Bøndernes Gilder og benyttede sit kirkelige Embede til at forsømme Skolen i Dage, Uger og Maaneder, »idet han føg fra det ene Herred til det andet«³⁷⁾. Som Davidsdegn (*Davidicus*) eller »Diskant« var han Medlem af et privilegeret Sangerlav, der ledede Sangen i Kirken, ved Skolens Tiggertog og de fornemme Folks Gilde- lag. »Løse Fugle, der gøglede og gav hele Forestillinger, saa Spindesiden rødmede og Mændene var bristefærdige af Latter. Et underligt Folkefærd var dette Sangerkor. Ufatteligt for Nutiden, men vokset ud af stærke Modsætninger, Skoledrenge med Fuldskæg, i Munkekappe med Hætte og Svans, men adrætte i de lappede Hoser, kirkelige Sangere med en Uges opsparet Hunger og Plads i Kappens For til hvad der kunde knibes for hele den næste, Himmelhunde og dog fromme Guds Mænd, der sang utugtige Viser, paa det at unge Folk maatte fange

Lyst til den Gud velbehagelige Ægtestand« (Troels Lund). Skildringen er livlig, men stemmer godt med og udfyldes af Rektor Ravns Skildring, ca. 1650: »et uvidende, drikfældigt og uforskammet Folkefærd, som i Udøvelsen af Musikken vanærer Kunsten ved at udhvine Diskanten, skraale Tenoren, gjøe Contrapunkten, brøle Alten og udbrumme Bas-sen«. Det var en farlig Ungdomsskare, de fleste omkring de tyve Aar, adskillige op mod tredive, der maatte aves med de haardeste Midler. Datidens raa og barbariske Skoledisciplin havde Mesterlek-tianernes Bøllethed som en af sine Forudsætninger. At Racen var livskraftig, ses af, at det endnu i Skole-loven 1739 er nødvendigt at fastsætte strenge Straffe for de Disciple, »som findes hengivne til Drik, Dob-bel, Slagsmaal, Banden, Lyven, Guds Ords Foragt, Gudstjenestens Forsømmelse og andre *skammelige Laster*«.

Mesterlektianeren har endnu ikke fundet sin Dig-ter i moderne dansk Litteratur. Det vil ikke blive let at give et paalideligt Billede af alle Sider hos denne ejendommelige Fremtoning, paa een Gang Skoledreng og Lærer, Degn og Præst, faguddannet Tigger, Forsanger og Fordanser, omvandrende Spille-mand, Komediant og Gøgler, Svirebroder og Slags-broder, bibelfast og spækket med Eder, lige dygtig til Femkort og Terning, forberedende sig til at for-kynde Guds Rige ved at søle sig i denne Verdens Snavs. Hidtil haves kun een poetisk Skildring, i et Digt fra 1597, ret blid og diskret i Tonen:

Nu er der allevegne i Skole
Grothanser, som kunne drikke og bole,
Og bruge sig med Lystighed fri,
Med Piber, Trommer og Symphonie,

Positive og andet lystigt Spil:
 Meest tage de sig saadant til.
 De tør vel stundom i otte Dage
 Ikke en Bog i Haanden tage.
 Hos godt Øl og hos unge Qvinde
 Der lade de dem meest finde ³⁸).

Forældre i det 20de Aarhundrede vilde gyse ved Tanken om at se deres studerende Sønner vokse op under saadanne Forhold. Og dog var Mesterlektianerne i een Henseende bedre stillede end de stakkels Peblinge. Mesterlektianeren sultede ikke. Han havde oftest sit Degnekald eller sin Frikost, undertiden begge Dele, eller kunde falde tilbage paa sin Profession som Spillemand og Lejesanger. Peblingen kunde ikke ernære sig selv. Og der var mange fattige Peblinge i de latinske Skoler. Adskillige Beretninger synes at vise, at de i Kolding var i Flertal.

Deres Forældre kunde ikke forsørge dem, havde netop sendt dem i Skole, for at de selv skulde tjene Føden ved Tiggeri, Kirkesang og hvad der ellers kunde falde for. De fattige Peblinge fra Byen havde dog et Hjem. Ulige værre var deres Lod, som var vandret ind fra Landet eller Smaabyer efter den første Undervisning i en mindre Skole. Ogsaa dem var der til Tider mange af. Disse Børns Liv blandt fremmede maa have været usigeligt trist og glædeløst, hvad enten de for en ringe Betaling eller af Barmhjertighed fik Ophold i en jævn Borgers Hus. Deres Stilling har været værre end et Vajsenhusbarns i det 18de Aarhundrede. Intet Hjem eller et uhyggeligt Hjem uden Tilsyn. Levende sammen med ofte raa og uvidende Mennesker, maaske Genstand for Medlidenhed, aldrig for Agtelse, hundset som et

Almisselem, Tyendets Tjener, sin Husværts Opvarter til Løn for Tag over Hovedet og Ophold, et Loftskammer uden Varme og Naadsensbrød ved Bordet, naar de andre havde spist sig mætte. I Skolen Mesterlektianernes Tjener og Rendedreng, Tjener og Slave under sin Lektiehører, for hvem han maatte børste Klæder og Støvler, hente Vand, løbe Byærinder, save Brænde, gøre Ild i hans Kammer. Endelig sin egen Tjener, da han selv maatte rede sin Seng, selv holde Loftskammeret rent, selv lappe sine fattige Klæder. Hans Dagligdragt var Vadmelstøj, Skindstrømper og Træsko, oftest utilstrækkelig mod Slud og Kulde. Usle Boligforhold, usund Levevis og Urenlighed avlede en Mængde Sygdomme, Utøj, Fnat og andet Udslet paa Kroppen og i Haaret. Naar epidemiske Sygdomme hjem-søgte Byen, døde disse Børn i Snesevis. Ingen tilsaa dem. Ingen skærmede dem mod Overlast. De havde ingen at ty til, naar de var i Nød. Hvis deres Hjem var fjernt, kunde der gaa Aar, uden at de saa deres Forældre. Der var ikke noget, der hed Sommerferie, og de var altid, baade Søgnedag og Søndag, optagne af Skolearbejde og Kirketjeneste, ved de store Høj-tider af Tiggertogene.

Klokken 5^{1/2} om Morgenen maatte Peblingen møde paa Skolen, hvor Dagen gik med latinske Remser, Prygl og Korgang, behageligt afbrudt af den kirke-lige Sangopvartning med Udsigt til et Maaltid Mad. Aftenen tilbragtes i Angst og Bæven, i Forudfølelse af Morgendagens Hug, med Udenadslæren af Gloser og Remser, hvis Mening han ikke en Gang forstod. Han frøs og han sultede. Sent i Seng og tidligt op, om Vinteren i Mulm og Mørke, af Sted gennem de plørede Gader til en ny Dag lige saa uhyggelig som

den forrige. I et Digt fra det 17de Aarhundrede klager »Peblingen« sin Nød i følgende Ord:

Hvad jeg haver haft stor Fattigdom,
Siden jeg først af Ungdom kom!
Et ret godt Maaltid jeg aldrig fik,
Siden jeg først til Skolen gik,
Men Hunger og Tørst med Kuld og Frost
Det haver været min meste Kost.

Han fik sine Hug i Skolen, ikke blot af Rektor og Hørerne, men ogsaa af Kammeraterne. Brutaliteten og Tyranniet fra oven avlede Brutaltet og Tyranni nedad gennem hele Skolen, og de mindre Disciple var skaanselsløst prisgivne de ældre Disciples, særligt Mesterlektianernes lunefulde og vilkaarlige Mishandling. Dette Discipeltyranni — Pennalisme — bevidnes endnu ved Aar 1800 af Fyhn, der særligt omtaler den saakaldte »Stontning«. Ved sin Optagelse i Skolen eller sin Opflytning i en højere Klasse skulde hver ny Discipel give et Gilde til hele Klassen. Til dette Gilde kunde, efter Behag, ogsaa anden og tredje Lektie indbydes, hvorved man købte sig fri for Forpligtelser ved senere Oprykning i disse Klasser, derimod ikke Mesterlektianerne, der ansaa det for under deres Værdighed at deltage i de lavere Klassers Gilder. Vægrede en Discipel sig, fik han »Stontning«. Fire haandfaste Kammerater tog ham i Arme og Ben, en femte lagde sig over hans Mave, hvorefter Ofret blev svunget og »stonted« (∴ stødt), som paa en Køretur, mod Enden af en af Skolens faststaaende Bænke. Samme barbariske Indvielsesceremonier nævnes ved andre Skoler, hvorimod Navnet »Stontning« er særligt for Kolding.

Ingen skaanede de stakkels Peblinge. De fattige

blandt dem led ikke blot Fattigbarnets Nød. De maatte ogsaa bære Fattigbarnets Stempel. Naar Skolen efter Majtoget var til Gilde, *var de ikke værdige til at komme ind i Huset*. De havde at blive ude i Gaarden med deres Stykke Flæsk, en Skive Rugbrød og Skillingsøl, medens deres bedre stillede Kammerater bænkedes inde i Stuerne omkring lærere Sager. Deres Fattigdom fik et nyt Stempel paa Thurs Tid, da de før Majfesten maatte feje i og uden for Skolen for en Betaling af 4—6 Skilling ³⁹).

De yngste Disciple var »Sinkerne« i »Sinkelektion« eller »Sinken«, en Slags Forberedelsesklasse, hvor de lærte at stave og læse. Deres Alder var fra 7 Aar, undertiden 6 eller 5. Sinkelektion synes at have omfattet baade *Abcdarii* og *Donatistæ* — Navnet efter Donat, en latinsk Grammatiker og hans Grammatik — saa at Betegnelsen »Sinker« gjaldt begge Afdelinger. Grænsen mellem Sinker og Peblinger blev let flydende. Til Lærer havde de ofte en Mesterlektioner. Sinkelektion blev ophevet ved Skoleloven 1739, der paabød, at Børn for at optages i en lærd Skole skulde kunne læse og skrive. Naar Frederik II. var i Kolding, lod han ikke blot de store Peblinger synge for sig, men ogsaa »de smaa Sinker udi wortt Cantorie« ⁴⁰).

5.

Efter Kirkeordinansen maatte der i hver Købstad kun være een Skole. Alle andre Skoler skulde nedlægges. Der maatte »ikke læres andet end Latine, fordi de latine Skoler fordærves gjerne af de danske og tyske Skoler«. Saaledes var Programmet

Huoerledis Scholerne schulle
haffne seg.
Vdi huer købsted schall were alldt
enistte een schole, och alldt hime
andre pughe scholer som heer och
theer holdes, schulle affleggis

„Huoerledis Scholerne schulle haffne seg. Vdi huer købsted schall were
alldt enistte een schole, och alldt hime andre pughe scholer som heer och
theer holdes, schulle affleggis“.

Facsimile af Odense-Teksten til Kirkeordinansen af 1537.

for de nye Skoler, og det blev i det væsenlige uforandret i 200 Aar ⁴¹⁾).

Kirkeordinansen giver indgaaende Bestemmelser om Arbejdet i de forskellige Lektier. Den første skal være for dem, som lærer ABCD, og dem, som lærer at stave. De skal have særskilt Undervisning. »De ene maa sidde paa den ene side, oc de andre paa den anden«. ABCD Børnene skal lære at læse af de Bøger, som med ABCD indeholder *Pater noster* (Fadervor), *Credo* (Trosbekendelsen), de 10 Budord, Daabens og Nadverens Ord, med andre saadanne børnebønner«, »og om Aftenen gaa hjem med to Gloser«. Naar disse »Læsesinker« har lært at læse »noget saa hen«, skal de gaa over til *Donatum* ⁴²⁾ og *Catonem* ⁴³⁾, og naar de ved flittig Øvelse har lært disse, »skal de igen begynde paa ny, indtil de har lært ret at læse«. Samtidig skal de hver Dag skrive og vise deres Skrift, og om Aftenen »vises hjem med to Gloser«. I anden Lektie skal de læse *Melanchtons* latinske Grammatik og *Erasmus'* Samtaler ⁴⁴⁾, samtidig flittigt øves »at de altid tale Latine, skrive ret (∴: Latin) og lære at tyde ret konstelig«, og »tage med hjem et Proverbium (Ordsprog) at sige det igen om Morgenens«. Efter samme Recept foreskrives Arbejdet i de højere Lektier med stigende Krav om grammatiske Regler, altid at tale Latin, lære de forelæste latinske Forfattere udenad, skrive latinske Breve og tage med hjem om Aftenen »to Vers, som have en skøn Forstand om gode Sæder«. Det fastslaas som en Hovedregel, at de to Morgentimer fra 6—8 udelukkende skal bruges til Grammatik. »Naar hun (∴: Grammatikken) er ude, skal man tage den paa ny igen, at Ungdommen maa derudi vel øves og fornemme den rette grammatiske

Art. Thi de raade saare ilde for Børnenes Lærere, som formene dem at komme ved (o: lære) Reglerne og mene, at *Grammatica* kan vel anderledes læres bedre«. Altsaa: Latinsk Grammatik for Grammatikkens Skyld efter en *Grammatica Latina*, skrevet paa Latin, lært udenad paa Latin, før de havde lært Ord, Bøjning og Sætningsbygning! »De kunde alle«, siger Jersin ⁴⁵), der gik i Skole omkring 1600, »remse som Papegøjer, men, naar de skulde anvende Reglerne, var de stumme som Fisk«. Den Latin, som Holbergs Per Degn »ikke vildt miste for hundrede Rixdaler«, er et smukt Eksempel paa, hvad der blev tilbage hos Gennemsnitsdisciplene som Resultat af Metoden.

Kirkeordinansen giver ikke blot Læsestoffet for hver Klasse, men et helt Skema for hver Dag, med udførlige Bestemmelser om, hvad der skal bestilles i hver Time, naar Skolen skal have samlet Undervisning, naar den skal deles i »Lectier«, til hvilke Tider der skal »gaas i Chor«, naar Sangen — selvfølgelig paa Latin — skal dyrkes, »at de maa lære ej aleneste at synge, men af ret Kunst, ikke heller under enfoldige Noder aleneste, men ogsaa Diskant«.

Som en Forberedelse til Gudstjenesten i Kirken og i Skolen om Søndagen skulde Lørdag anvendes til religiøs Læsning, Katekismus, Davids Salmer, Salomons Ordsprog, Stykker af det ny Testamente, »saa at de unge derigennem lokkes og vænnes til Gudsfrygt«. Det indprentes stærkt, at det ikke er nok at læse for Disciplene, man skal holde dem til at lære det udenad, »at det ej maa gaa udi Glemme«.

For at faa Kirkeordinansen gennemført med Fasthed og skabe fuldstændig *Uniformitet* udstedtes i 1546

en ny Anordning. Denne skærper yderligere Kravet om latinske Øvelser og om, at Undervisningen i Luthers Katekismus, alle Psalmer, al Oplæsning af det gamle og ny Testamente, Søndagsevangeliet o. s. v. skal foregaa paa Latin.

Intet Under, at Skolernes Forfatning under Christian IV. med en saadan Læseplan og med de usle Lærere gav et kummerligt Udbytte. 1594 klager Kongen i en Rundskrivelse til Biskopperne over, at de højere Stænder paa Grund af de lærde Skolers tarvelige Undervisning sendte deres Sønner ud af Landet, navnlig til »jesuitiske« Skoler. Blandt Skolernes Mangler fremhæves, »at der ikke læses ens *Auctores* udi Skolerne over alt Riget, saa at de Personer, som drager fra en Skole til en anden, maa begynde saa godt som at lære paa ny«. For at raade Bod paa Manglerne giver Kongen dels Universitetets Professorer Ordre til at skrive ny Skolebøger, dels udsteder han i 1604 og 1632 to Anordninger med skærpet Krav om Uniformitet. Der er i disse Anordninger Tilløb til Fremskridt. I Latin skal Vægten lægges paa de gode klassiske Forfattere, Undervisningen i Græsk udvides, Skrivning skal øves flittigere, som nyt Fag indføres Aritmetik og Begyndelsesgrundene af Geometri. I Planerne nævnes hverken Historie, Geografi eller Dansk som Undervisningsfag, men adskillige Bestemmelser i Anordningen af 1632 indeholdt dog en Anerkendelse af Modersmaalets Ret. En ny latinsk Grammatik med danske Forklaringer af Jersin skulde indføres. Undervisningen skulde daglig begynde og slutte med danske Salmer og Bønner. Skolernes Korgang i Kirkerne skulde være paa Dansk. Luthers Katekismus i *dansk* Oversættelse

skulde gennemgaas og læres i de tre nederste Klasser, »thi det anses ikke tilraadeligt at lade Drengene lære Katekismus paa Latin, saa længe de endnu ere ukyndige i dette Sprog«. Bestemmelser, der syntes at varsle om ny og friere Synspunkter. Kun Skade, at det næsten alt sammen blev paa Papiret. Ikke en Gang Paabudet om dansk Korgang blev gennemført før 1640. Saa sent som 1760 blev Bestemmelsen om *danske* Andagtsøvelser ikke overholdt i Aalborg Skole, hvor der hver Morgen oplæstes en *latinsk* Bøn. Jersins Grammatik blev hurtigt fortrængt af andre grammatiske Lærebøger, skrevne paa Latin, og de lærde Skoler fortsatte i det 17de Aarhundrede efter de gamle Metoder og Principper. Disse styrkedes yderligere ved Uniformitetstabellen af 1656, der paa ny indskærpede Ensartethed i Undervisningen og i alle Skoler Læsning af de samme Forfattere, optegnede paa Tavler, der skulde ophænges i Klasserne.

De to Aarhundreder fra 1537 til 1739 var en Stilstandsperiode med lidet væsenlige Ændringer og Fremskridt. Hovedfagene var vedblivende Latin og Religion, Undervisningssproget næsten altid Latin. Paa Latin var skrevet ikke blot den latinske Grammatik, men ogsaa den græske, Luthers Katekismus og de andre religiøse Lærebøger. En næsten endnu værre Pine var den stadige Udenadslæren uden foregaaende Forklaring og uden egen Forstaaelse, som trods Skolelovenes Forsøg, 1739—1776, paa at mildne Metoden holdt sig ind i det 19de Aarhundrede. Disciplene maatte fra den ene Dags Aften til den næste Morgen lære udenad Gloser, Grammatik med Regler, Eksempler og Undtagelser, Stykker af de latinske og græske Forfattere, Luthers Katekismus og

de matematiske Sætninger, uden at støde an eller ændre en Tøddel. Den, der ikke ganske ordret kunde opremse sin Lektie, var sikker paa 4—6 Haandtager. Undervisningsmetoden støttedes af og støttede Pryglemetoden. Det var ikke blot Fakta, der skulde læres udenad, men ogsaa lange spidsfindige Forklaringer. I Professor I. P. Resens Lille Logica *in usum scholarum* (til Skolebrug) 1605, skrevet paa Latin, findes følgende Tøjeri: »*Substantia*, et Væsen, er en værendes Ting, som haver Understændighed ved sig selv og ikke lider, at det siges mere eller mindre at være til, men opholder Tilfald, udi hvilket adskillige Slaug siges at være *disparater* — adskillige at ligne — og ikke *contrarier* — tvertimod hverandre« (Forfatterens egen Oversættelse i den danske Udgave 1610). Sjældent lød en advarende Røst, og den blev aldrig hørt. »Jeg giver enhver Videnskabsmand at betænke«, skriver Rektor Ravn 1649 i en Indberetning til Biskop Brochmand, »om ikke al den megen Udenadslæren er skadelig. At lære hele Forfattere eller Bøger af Forfattere udenad, det erklærer jeg for unyttigt og umuligt. Unyttigt, fordi det glemmes, saa snart det er lært, og tjener kun til at bebyrde Hukommelsen paa Dømmekraftens Bekostning. Umuligt er det ogsaa for mange, om ikke for alle Disciple. Og det skal nu en stakkels Lærer undgælde for, som det gik mig for nogle Aar siden, og det offentlig i Overværelse af adskillige Præster fra Landet Ikke burde det tillades ufornuftige og i Skolesager ganske ukyndige Provster og Præster at overfuse Lærerne og behandle dem paa den uværdigste Maade. Saadanne Folk have ofte ved deres indbildske Optræden og Dumhed tilintetgjort al Lyst hos Rekto-

rerne, og i Sandhed været en Pest for Skolerne, især for de mindre«. Rektor Ravns Betænkning, som ikke blev trykt — efter den Tids Tænkemaade vilde saadanne Udtalelser være farlige — viser, hvor vanskeligt det var for en forstandig Skolemand at bryde med en fastslaaet Undervisningsmetode, og at den, der gik sine egne Veje, udsatte sig for en alvorlig Irettesættelse fra det gejstlige Tilsyn ⁴⁶).

6.

Det var ikke blot det golde Undervisningsstof og den forrykte Undervisningsmaade, der svækkede den protestantiske Kirkeskoles Ydeevne. Medvirkende var den barbariske Disciplin, der gjorde Skolen til et Tugthus for alle og et Helvede for mange, og det fælles Undervisningslokale, hvor Spektaklet umuliggjorde enhver Fordybelse i et Emne. Selv efter at Mesterlektien var blevet afskildret, kunde man gennem Tremmeværket foroven se og høre alt, hvad der foregik i Naboværelset, hvilket ogsaa var Hensigten.

Kun i store Træk kan der gives et Billede af en Undervisningstime ved Aar 1600, navnlig vil det være umuligt at forestille sig alt det Snavs, der mødte Øjet, og al den Stank, der fyldte Næsen. Et stort, urent Rum med lerstampet Gulv. Bænke og Borde af raat høvlede Brædder i Lokalets fire Hjørner. Paa Bænkene, undertiden paa Gulvet, en Flok Disciple fra 6 til 20 Aar og derover, ikke meget renligt klædte, med Hue eller Hætte (Billede S. 65) over det ofte ukæmmede Haar. Sparsomt Lys falder ind i Lokalet gennem de grøntfarvede, støvede Smaaruder. Rummet genlyder af øredøvende Støj

og Spektakel, fire Drenges Raaben, der for at høres skriger af fuld Hals, fire Læreres dundrende Røster, idet de eksaminerer hver sin Klasse i henholdsvis latinske Gloser, Luthers Katekismus, Erasmus' Samtaler og Salomons Ordsprog. »En saa forfærdelig Støj, at aldrig værre Uvæsen kunde høres paa det stormfuldeste Sognestevne«. Akkompagnement til Undervisningen af latinske Skældsord og Haandtaget med Risets tykke Ende, efterfulgt af Drengenes Graad og Hysten. »En fremmed, som traadte ind ad Døren, vilde tro at befinde sig i en Drøm, hvor alt blandedes under Jammer og Virvar: Latin, Catechismus, Gloser og Bank«. Med eet standser baade Undervisningen og Spektaklet ved Lyden af otte drønende Klokkeslag fra den lige overfor liggende Kirke. Ved det sidste Slag træder en Pebling frem og raaber som en Vægter: *Hora octava! Deus adsit nobis sua gratia!* (Klokken er 8! Gud staa os i Naade til). Lærerne rejser sig og forretter i et Par Minutter en stille Andagt ned i deres Hattepuld. Hvorefter de øverste Lektier »gaar i Kor« for i Kirken at lovprise Herren med latinske Hymner. Interiøret er ikke fri Fantasi, men til alle Enkeltheder stemmende med de virkelige Forhold, Resultatet af de tre Grundelementer i den protestantiske Kirkeskole: Latin, Teologi og Prygl.

Skoletugten var brutal og bøddelagtig. Paa Reformationens Tid havde Christian Pedersen klaget over »de ufornumstige Skolemestre og Hørere, der flængte, slede, hudstrøge og sloge de fattige Børn, Peblinger og Degne, saa Blodet løb dem ned i deres Hoser ad Ryggen for et Ords Skyld, som de fore vild udi«. Forgæves havde Christian II. søgt at mildne Skoletugten. Reformationen bragte ingen Forbedring. Til

Slutningen af det 18de Aarhundrede fortsattes den systematiske Mishandling, saa at der lige til 1800 kan anføres Skildringer, der staar Maal med Christian Pedersens.

To Eksempler er nok. »Naar man har Valget mellem Forvisning fra Skolen«, hedder det i Odense Skoles Love fra ca. 1570, »maa det erindres, at Piskning forbedrer de lærvillige, om hvem man kan have godt Haab, men at Forvisning udstøder de uforbederlige. Piskning maa ikke overskride tyve Slag med Riset. Det er Slag nok, hvor der haabes Forbedring, men hvor intet Haab viser sig, vil 1000 næppe være tilstrækkelige«. Piskning skal anvendes mod de Disciple, der begaar Skælmsstreger (∴: Skurkestreger) og Skarnagtigheder, Drukkenbolde, Nattesvømmere og Slagsbrødre, dem der viser Ringagt mod deres Lærere, den verdslige og gejstlige Øvrighed, eller krænker Skolens Love og Anordninger. Hvis de efter Straffen lover alvorlig Forbedring, skal de tages til Naade. I modsat Fald skal de offentligt udvises af Skolen og overgives til den borgerlige Øvrighed til videre Straf. »De Satans Børn, der begaar disse Forbrydelser i højere Grad eller endnu værre Misgerninger og er til offentlig Forargelse, skal ikke behandles saa mildt (!)«. Næste Eksempel giver en Skildring af en *Undervisningstime* i det 18de Aarhundrede: »Naar vi havde en Pille (∴: Række) Gloser for, fik hver en Haandtag for hver Glose, han ikke kunde. Mange fejlede af bare Angst, og den hele Skole var ligere et Tugthus end en Undervisningsanstalt«. De fleste Prygl vankede i latinsk Stil. »Det var en Marterdag, naar der blev rettet Stile. For hver Fejl fik man en Haandtag, saa stærkt som Hørerer kunde slaa.

Naar Stilen var altfor fuldsættet (smækfuld) af Fejl, fik Disciplene paa Bagen, ej blot paa Kammeret (∴ i Hørerens Kammer), men endogsaa paa Skolen. Denne Tortur blev tidt brugt, især i de tre nederste Lektier. Synderen blev lagt paa Skolebænken og paa Kammeret over en Stol og ubarmhjertigt pisket, *saa længe som Riset kunde holde*. Det var en virkelig Hudstrygelse. De, som var 15—16 Aar, blev saa forpryglede og hudflettede paa Ryggen og i Hænderne, som om de havde løbet Spidsrod.

Der var flere samvirkende Aarsager til disse op-
rørende Mishandlinger. Først Tidens Raahed, der ikke blot gav sig Udslag i Drik og Slagsmaal, men ogsaa i Mangel paa Medfølelse med andres Smerter og Lidelser. Der var ingen Plads for Medlidenhed med de svage, hverken i Samfundet, Kirken eller Skolen. Statens Straffelove var grusomme, og de fældede Domme fuldbyrdes paa den grusomste Maade. Pinebænken var i almindelig Brug. Hekse blev brændt, Betlere og Tyve kagstrøgne paa Byens Torv, grove Forbrydere offentligt halshuggede eller radbrækkede under livlig Tilstrømning af nysgerrige Tilskuere, Mænd og Kvinder, gamle og unge. Teologerne og Gejstligheden var for optagne af dogmatiske Spidsfindigheder, Kætterfølgelser og Hekseprocesser, til at de kunde faa Tid til at prædike kristelig Kærlighed og Overbærenhed. Filologer og Skolemænd dyrkede deres *Humaniora* hos de klassiske Forfattere, men høstede sjældent Humanitetens Frugt. Skolerne var i Reglen hverken bedre eller værre end Tidsalderen, og selv en fremragende Skolemand som Rektor Ravn i Slagelse ca. 1650 prises som »en af sin ugemene Strænghed sær navnkundig Skolekarl«.

Skolelovene var i sig selv haarde og brutale, selv om der i nogle advares mod overdreven Mishandling. I Praksis blev Skoletugten endnu haardere og brutalere, fordi Straffens Størrelse, særligt Antallet af Risslag, var overladt til Hørernes Vilkaarlighed. Mange viste deres Opfindsomhed i Variation af Piskningen, hvilket med kynisk Skadefryd fremhæves af en Rektor i det 17de Aarhundrede. Det er fremført som en formildende Undskyldning, at Skolernes Straffe nogenlunde maatte staa Maal med de borgerlige Straffe, da Skolerne havde Privilegium paa, inden for sine egne Mure, at paadømme endog slemme Forbrydelser mod de borgerlige Love, dog ikke Manddrab. Synspunktet har en vis Berettigelse, men kan i hvert Fald ikke bruges til Forsvar for den tyranniske Brutalitet i Undervisningstimerne, der gjorde disse til et Helvede ogsaa for de flittige og samvittighedsfulde Disciple.

Saa mærkeligt det end kan lyde, synes selve Reformationen at have skabt større Haardhed mod Børnene. Selv om Christian Pedersen irettesatte »de ufornumstige Hørere«, saa var det dog et af hans bedst kendte Fyndord, at »Ris gør godt Barn«. Niels Hemmingsen erklærede, at »den, som sparer Riset, elsker ikke Barnet« og nævner som et advarende Eksempel en from og gudfrygtig Mand, der aldrig med Ris straffede sit eneste Barn, »hvilket Gud fortrød og kaldede det samme Barn fra ham til stor Sorg«. Anders Sørensen Vedel tog med passende Mellemrum sine Børn ind i sit Sovekammer og gennemrisede dem, uden at de havde gjort sig fortjente til Straf. Særligt Langfredag var Slagene talrige og ubønhørlige til Amindelse om Frelserens Lidelser. Selv de spædeste Børn søgtes forbedrede

og rensede for Arvesynden ved før Daaben at af-føres deres gamle Dragt og faa en Portion Ris, for at den medfødte Fordærvelse kunde kues og ondt med ondt fordrives, før de fik »Kristentøjet« paa. Med saadanne Mønstre til Efterfølgelse har sikkert mangan Hører set paa sig selv som en nidkær Herrens Tjener, naar han i Arrigskab tampede en Discipel til Blods ⁴⁷).

Efter Skolelovene havde Rektor Ret til at revse i hele Skolen, en Hører kun i sin egen Lektie, undtagen naar han havde Inspektion i Kirken, eller i Sangtimen som Cantor var alene i Skolen. I disse Tilfælde maatte han revse Efternølere og Spektakelmagere ogsaa fra de andre Klasser, dog ikke Mesterlektianerne, en Forret, hvis Krænkelse medførte en Klage til Rektor.

Prygleredskaberne var Ferlen og Riset. Der er ikke bevaret nogen dansk Ferle, men tre Afbildninger, alle fra Tiden omkring Reformationen, Kalkmaleriet i Tudse Kirke (S. 65), Morten Børups Gravsten i en Gengivelse fra ca. 1730, og et Billede af Morten Børup med hans Attributter paa en nu forsvundet Kirkestol fra Tunø Kirke. Kalkmaleriet og Tunøbilledet viser begge en rund Plade paa en Stok. Hermed stemmer baade Beskrivelsen hos Moth, ca. 1700 (»En Brikke med et langt Skaft til at give Haandtager«) og en Kopi af en skaansk Ferle i det danske Skolemuseum (Skaftet 38 cm. langt, Pladen 7 cm. i Diameter, 2 cm. tyk, ganske plan, uden Hul i Midten). Ret usandsynlig er Taubers Beskrivelse fra 1817 »beslaaet med *Kobbersøm* og med et Hul i Midten, saa at Hænder og Rygstykker sikrere kunde lemlæstes«. Taubers Meddelelse, der angaar Tiden før 1546, støtter sig til

Træskærerarbejde paa en Stol fra Tunø Kirke.

en Henvisning til Gengivelsen af Morten Børups Gravsten. Da Gengivelsen er fra ca. 1730, paa hvilken Tid Stenen var »meget fordærvet og Skriften fast ulæselig«, kan man ikke drage for store Slut-

Morten Børups Gravsten.

ninger af Tegningen. Taubers Forklaring af Lini-erne og Slyngningerne som Søm og Hul i Midten virker ikke overbevisende — Tillægget *Kobber* viser Taubers livlige Fantasi —, snarere kunde man anse dem for rent dekorative. At Ferlen blev brugt dekorativt, ses af Meddelelsen om Mads Clausen Bang, der efter sin Fratræden fra Rektoratet i Odense,

1653—1663, altid havde en Ferle hængende over sit Bord til Minde om sin tidligere Virksomhed ⁴⁸).

Slag med Ferlen tildeltes i den flade Haand eller paa den blottede Ryg, højst fire, oftest kun eet Slag, men selv eet Slag med et saadant Redskab kunde være farligt for Liv og Helbred. Ferlens Brug søgtes baade før og efter Reformationen indskrænket og forbeholdt Rektor. Den seneste Lovbestemmelse findes i Danske Lov II., 18, 12: »Færler maa de ey bruge i Skolerne, at lemlæste Børn med. Dog maa de vel have Færler, om nogle store Rebeller ville sætte sig op imod dennem«. Efter 1700 nævnes Ferlen sjældent i Skoleberetninger, men først henimod 1800 forsvandt den aldeles fra vore Skoler, i Sverige brugtes den endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede.

Ferlen var Rektors Værdighedstegn, hans Scepter, Kommandostav og Prygleredskab. Den har kun været brugt over for de groveste Forseelser, medens Rektor til daglig har nøjedes med Riset. Paa Kalkmaleriet ses derfor Skolemesteren med en Ferle i den ene Haand og et Ris i den anden, ligesom baade Ris og Ferle hører til Morten Børups Attributter paa de to andre Afbildninger. Riset var Symbolet paa Hørernes Magt og Myndighed, og det var i lange Tider Skik, at en Hører ved sin Indsættelse i Embedet højtideligt fik overleveret et Ris som sit *Sceptrum Scholasticum*. Dette Vaaben blev dog snart opslidt i Skolens Tjeneste, saa at der stadig maatte sørges for ny Forsyning. Dette Hverv paahvilede i nogle Skoler udvalgte Disciple, der hver Lørdag Eftermiddag i den nærmeste Skov maatte hente Materiale til det ny Ris. Det approberede og autoriserede Ris skulde efter en Meddelelse være 3 Fod

langt og bestaa af 7 Riskviste, der korsvis blev stukket ind i en Vidjekrans for at danne en Klump eller Skaft, hvorefter Kvistene 9 Tommer fra den tynde Ende blev sammenbundne med en Snor. Risene paa de tre Afbildninger ser mindre kunstige ud. Sikkert har Riset voldt nok saa mange Ulykker som Ferlen, fordi det brugtes altid og af alle, fordi Slagenes Tal var efter Forfødtbefindende, og fordi man ogsaa slog med den tykke Ende ⁴⁹).

I Kolding Skoles ældste Protokol erklærer nogle Gange Rektor og Lærerne i deres Embedsløfter, at de overtager Skolens eller en Lekties *Fasces* (ɔ: Ris). Dette maa forstås bogstaveligt og betyde det samme som den ovenfor omtalte Overdragelse af *Sceptrum Scholasticum*. Thuras Digte (S. 133—134) viser, at han har anset Riset for en Nødvendighed, men overdreven Brug af Ferlen for skadelig. Hans Udtalelse om Disciples fortsatte Mishandling med Ferleslag ikke blot i Haanden, men ogsaa paa den nøgne Krop (»Haand og Hud«) stammer derfor snarere fra hans Erfaringer som Mesterlektianer i Ribe 1715—1718 end som Rektor i Kolding 1724—1726. At Ferlen har været brugt i Kolding til ca. 1800, ses af en Meddelelse hos Fyhn i hans Omtale af Thomasfesten i Byens danske Skoler, maaske det seneste Vidnesbyrd om Ferlens Brug i Danmark. Han fortæller, at Drengene denne Dag fik Lov at brænde »Skolernes gamle *forslidte* Ferle, uden at tænke paa, at de derved selv havde foranstaltet Anskaffelsen af en anden ny og kraftigere, som enten laa paa Skolemesterens Stol eller pegede hen ad Skolebordene til Skræk og Advarsel, naar de, i det ny Aar, samledes igen under den alvorlige Tugt«. Naar Ferlen kunde blive *forslidt* i Løbet af eet Aar,

maa den være brugt baade tidt og kraftigt. Da den ellers kun omtales ved Latinskolerne, og da det i alle andre Beretninger om Thomasdagen i de *danske Skoler* siges, at Børnene brændte *Riset* eller *Tampen*, foreligger der maaske her ved Hukommelsesforskydning et Minde fra Fyhns senere Discipeltid i Lærdskolen. Denne Formodning bestyrkes ved Danske Lovs Forbud mod Ferler, med mindre »nogle store Rebeller ville sætte sig op imod dennem« (S. 159). Man kan vanskeligt tænke sig, at der i den *danske Skole*, der havde Børnene til 14 Aar, har været »store Rebeller«, endnu vanskeligere, at Ferlen kunde blive »forslidt« paa eet Aar. Begge Vanskeligheder bortfalder, naar man flytter Fyhns Ferle over i den latinske Skole ⁵⁰).

7.

Efter Kirkeordinansen skulde Undervisningen begynde Kl. 6 og ende Kl. 5, undtagen 28. Oktober til 2. Februar, da den varede fra Kl. 7 til 4. Mandag, Tirsdag, Torsdag og Fredag var Læsetiderne 6—8, 1—2, 3—5. Onsdag og Lørdag var der indskrænket Undervisning. Reglementet af 1546 bestemmer, at Disciplene skal møde paa Skolen om Sommeren Kl. 5½, om Vinteren Kl. 6½. Efter Skoleloven af 1656 skulde Læsetimerne være Kl. 6—10 Fmd. og 2—5 Eftmd., med færre Timer Onsdag og Fredag, og Timen 7—8 fri nogle Dage. Tilsyneladende var det ugentlige Timetal ikke overvældende stort, men det maa erindres, at Læsetimerne kun var en Del af Disciplenes Pligtarbejde, idet den daglige Korgang Morgen og Aften, Sangopvartningen og den tvungne Kirkegang baade om

Søndagen og visse Hverdage lagde stærkt Beslag paa deres Tid.

Ferier omtales slet ikke i Kirkeordinansen. Kun nævnes de halve Fridage Onsdag og Lørdag samt Eftermiddagene før de store Fester som Tider, da der gaves Hjemlov. Formodentlig er først Juleferienne (∴: Julefridagene, mærk Flertal) opstaaet ved Tillæg til Julehelligdagene, dernæst Høstferienne, da de ældre Disciples Hjælp ved Høstarbejdet var ønskeligt som Gengæld for fri Kost visse Ugedage hos de velhavende Borgere, der alle havde Landbrug. I Reglementerne fra 1604 og 1656 nævnes foruden Høstferier baade Paaske- og Pinseferier, mindre som Hviletider end som Læsetider, i hvilke de ældre Disciple paa egen Haand skulde lære større Pensa udenad. Enkelte Skoler synes at have udstrakt Høstferienne til at være Hundedagsferier. Dette blev i 1621 skarpt paataalt af Christian IV., medmindre der udbrød smitsom Sygdom, »efterdi saadant fast forhindrer Ungdommens Studering, mere og for Lærernes end Tilhørernes Leilighed. Er ej heller i disse Lande den Tid om Aaret saadan befundet, at Ungdommen derfor skulde nægtes og betages det tilbørlige Tilsyn«.

Efter alle Skolereglementerne skulde der altsaa kun være to korte Ferier, Jule- og Høstferienne, men at Skolerne efter Forgødtbefindende forlængede dem og lagde andre til, ses af Biskop Herslebs Udtalelse om, at Rektorerne »ofte og saa længe de vil gøre Ferias«. Desuden var det ikke ualmindeligt, at baade Lærerne og Disciplene paa egen Haand tog sig fri hele Dage eller Uger, en Uskik der skarpt paataaltes i Skoleloven 1739, tilsyneladende uden at Skolerne respekterede Forbudet ⁵¹⁾.

8.

Undervisningsmateriel i Ordets moderne Betydning savnedes ganske, allerede af den Grund, at der ikke undervistes i Historie, Geografi og Naturfag. Musikundervisningen nødvendiggjorde Tilstedeværelsen af nogle Musikinstrumenter. En Fagot, en Basun, to Skalmeyer og et Orgel — formodentlig et Bæreorgel — nævnes i Skolens Regnskaber. Samme Instrumenter omtales ved andre Skoler. Uniformitetsloven af 1656 krævede, at Læsepena skulde være opslaaede i Klasserne, maaske »afpenslede« paa en Tavle. Efter 1660 har der ved Rektors Kateder i Mesterlektien staaet en Tavle med en Fortegnelse over Skolens Rektorer, »afpensled med forgyldte Bogstaver«. Da Disciplene skulde lære at skrive, først med Kridt, maa man antage, at der i hvert Fald i den laveste Lektie har været en sort Tavle til Forskrift. Et Skab nævnes til Opbevaring af Skolens Musikalier. Sandsynligvis har der ogsaa været et Skab til Risene, som det tilkom Notarerne (Ordensduksene) hver Dag at hente frem. Ferlen har hængt over Rektors Kateder. I 1712 gav Prinsesse Sophia Hedevig Skolen ny Katedre, af hvilke efter Beskrivelsen Rektors har været smukt kunstnerisk udført ⁵²).

Da i 1585 Josias Meyer, der ejede en stor Bogsamling, havde begaaet et Manddrab i Kolding, befalede Frederik II. Caspar Markdaner at give hans latinske Bøger til Skolen »til Skolemesterens, Hørernes og Skolebørns, som deri kunne læse, deres Brug«. Samlingen var anselig i Omfang, 46 i Folio, 81 i Kvart og 126 i Oktav, af teologisk, medicinsk og filosofisk Indhold, og har sikkert været værdifuld, hvorfor der blev givet meget omhyggelige Bestem-

melser om Opbevaringen og Udlaanet. Et Katalog fandtes endnu paa Pontoppidans Tid (1769), men Bøgerne maa være gaaet tabt i Krigen 1627—29, eftersom Niels Svendsen Chroniks Biblioteksliste fra 1636, foruden Skolens Musikbøger, kun nævner et græsk Leksikon. Af Musikbøger opregnes i denne Liste 77, dels trykte, dels skrevne, blandt disse »en Bassbog paa det andet Chor«, »En Discant Bog paa det første Chor« og »Tuende Tenor bøger paa det første Chor«, hvilket viser, at Skolen ogsaa den Gang, som senere i Thuras Tid, har haft to Kor ved Omgangen de hellige Aftener. Sang- og Musikundervisningens økonomiske Betydning medførte, at der stadig maatte sørges for ny musikalske Instrumenter og Bøger. Pengene toges af »Diskantpengene«, men der er ogsaa Eksempler paa, at man har brugt af Kostpengene, hvilket var i absolut Strid med Fundatsen. Tilstedeværelsen af en betydelig Samling af Sangbøger endnu i det 19de Aarhundredes Begyndelse bevidnes af Tauber og Fyhn ⁵³).

Ved sin Ansættelse forefandt Thura »alleeneste et gammelt, fordærvet og gandske mutileret Lexicon Calepini« (et græsk Leksikon). Aaret i Forvejen havde Rektor Falster i Ribe ved sin Ansættelse forefundet samme Bog som eneste Rest af en gammel Bogsamling. Forklaringen er, at Calepinus' Leksikon efter Reglementet skulde være lænket ⁵⁴). Dets Plads har formodentlig været paa en Hylde i Mesterlektiens Kateder. Baade Bogen og Lænken findes endnu i Ribe. Thura fik af sin Fader, Biskop i Ribe, Tilladelse til, naar der ikke var Dimittender, at anvende Onsdagstavlepengene (S. 86) til Indkøb af Bøger og indrettede derefter et Skolebibliotek, der

i 1732 var vokset til 52 Bind, mest latinske og græske Forfattere. Heraf er endnu bevaret i Pergamentbind *Alexandri Dōnati: Roma Vetus ac Recens*, i hvilken Thura selv har skrevet, at den er købt 1724. Med Fortidens Erfaringer for Øje lavede Thura et Biblioteksreglement, der forbød Disciplene »at beholde, eller forbytte, eller sælge nogen af Skolens Bøger«. Blev en Bog »ilde medhanded, mutileret, og forderived«, skulde »den skyldige miste saa mange af sine Kostpenge, som Bogen er værd«.

9.

Til Hjælp ved Disciplinens Gennemførelse ansattes af Rektor i hver Klasse to Ordensdukse — *observatores, notarii* —, som dels skulde optegne dem, der skulkede fra Korgang eller Kirkegang, dels dem, der i Skolen forbrød sig mod de disciplinære Regler. Efter Skoleloven af 1632 skulde de flittigste og dygtigste udmærkes med disse Æresposter, og det skulde alvorligt indprentes dem, at Hvervet var Gud velbehageligt, og at det var deres Pligt paa passende Maade at skaffe sig Viden om deres Kammeraters daglige Liv og sædelige Vandel, hvorefter de hver Dag havde at vise Rektor deres Optegnelser, for at Synderne kunde blive »skarpeligen straffede«. I en Skole kaldes disse Ordensdukse med det betegnende Navn: *corycæi, Spioner*. Morsomt nok fandt Disciplene paa at ansætte Kontraspioner — *significatores* — for at alt kunde være i Orden, naar Rektor og Hørerne, sikkert ofte efter den reglementerede Tid, indfandt sig paa Skolen ⁵⁵).

Straffene var Bøder, der vel næsten altid paa Grund af Disciplenes Armod omsattes i Haandtager,

Tab af et eller flere Maaltider, Berøvelse af Stipendier og Degnekald, Ophold i Skolens *Carcer* (Fængsel) — omtales ved mange Skoler, ikke i Kolding — Prygl i forskellige Grader, Bortvisning fra Skolen.

Disciplenes ofte udannede Væsen og Urenlighed ses af de stadige Paabud i Skolelovene om at møde vaskede og kæmmede, med rent Fodtøj og anstændige Klæder, om Morgenen at skylle Munden med rent Vand, »at snyde Næsen med et Tørklæde«, og ikke nyse Folk ind i Ansigtet. Bestemmelserne om Bordskik er omtalt S. 90. Andre Ordensregler angik deres Forhold i Kirken, hvorom mere i næste Kapitel. Naar de om Morgenen mødte i Skolen, »præcist, hvis de ikke vilde have Prygl«, skulde de i Stilhed afvente Lærerens Komme, tage Huen af, naar denne kom eller gik, ikke »svare igen«, naar de blev irettesat, eller sætte sig til Modværge, naar de fik Prygl. Hertil kommer saa de i alle Skolelove — baade de fælles og de særlige — stadig gentagne Forbud mod de grovere Forseelser, at lave Optøjer paa Gaden, Dobbelt og Spil, Besøg i Kipper, Vinstuer og berygtede Huse, at sværme om Natten, brække Vinduer ind, duellere og mere af den Slags ⁵⁶).

10.

Uniformitetsloven af 1656 paabød en Prøve hver Maaned, i nogle Skoler med paafølgende Omflytning, idet de dygtige rykkedes frem til en bedre Plads, de mindre dygtige tilbage til en daarligere. Undertiden maatte de daarligste sidde paa Gulvet, ikke som Straf, men af Pladsmangel. De halvaarlige Eksaminer kunde efterfølges af Opflytning i en højere Klasse, men Opflytning foregik ogsaa til an-

dre Tider og efter andre Principper. I 1725 indtraf i Kolding lærde Skole det ejendommelige Tilfælde, at der slet ingen Disciple var i tredje (næstøverste) Klasse. Der havde været tre, af hvilke den ene var død, de to andre løbet fra Skolen. For at skabe en tredje Klasse lod Thura, »da den nederste Klasse var med Disciple vel forsynet«, de dygtigste af disse »ascendere i anden og Tredje lectie«, 5 i tredje og 3 i anden.

Til Universitetet dimitteredes paa Thuras Tid i Juni. Med Rektors latinske Testimonium og 7 Rdl. af Onsdagstavlepengene (S. 86) i Lommen begav de unge *Candidati Academiæ* sig »med Skibslejlighed« til Hovedstaden for der at indstille sig til Studenter-eksamen. En Sammenligning mellem de i »Skolebogen« anførte Navne og Universitetsmatriklen viser, at de ikke alle bestod.

11.

De ved Kirkeordinansen oprettede lærde Skoler var de mest udprægede Enhedsskoler, der nogensinde har været i Danmark, eftersom der kun maatte være een i hver By, beregnet for Drengene og unge Mennesker fra 6 til 20 Aar. Da det maatte staa Lovens Fædre klart, at ikke alle Disciplene vilde fortsætte til Universitetet, var det paalagt Skolemesteren at foretage en Udskillelse ved 12 og 16 Aar, saa at Skolen fik 3 Trin. Ordningen frembyder for saa vidt en betydelig Lighed med den nuværende, og aldersmæssigt set svarer det 16de Aarhundredes Sinker, Peblinger og Mesterlektianere i store Træk til vor Tids Elever i Underskolen, Mellemskolen og Gymnasiet. Naar Børnene var 12 Aar, skulde Skole-

mesteren »i Tromaal give Forældrene til Kende, hvilke af sine Studeringer intet synes at blive forbedrede, at de i Tide maa sættes andetsteds hen til ærligt Embede« (∴ Haandværk). Resten skulde fortsætte til det 16de Aar, hvorefter en ny Sondring skulde foretages. De, der syntes absolut skikkede til Studering, skulde fortsætte. De skulde *ofres Herren* og sendes til Universitetet paa egen eller Menighedens Bekostning. De derimod, »som det ikke saa vel skulde kunne gaa, de maa tages af Skolen og sættes til ærlig verdslig Embede« (»verdslig Embede« synes her brugt i Modsætning til gejstligt Embede).

Delingsprincippet ved 12 og 16 Aar fastholdes i alle Skolelove og gentages næsten ordret i Danske Lov.

Det viste sig hurtigt i alle Købstæder, at Lærdskolernes Undervisning til 12 og 16 Aar var den daarligst mulige Forberedelse til praktisk Virksomhed. Dette Synspunkt har heller ikke været fremmed for dem, der udarbejdede Ordinansen. Der findes i denne en Paragraf, der tillader Byernes Øvrighed at oprette »Skriveskoler, som man dennem kalder, for Dreng og Piger og andre, der ikke due til at lære Latine«.

I Løbet af det 16de Aarhundrede oprettedes der i Henhold til denne Bestemmelse Skriveskoler i København og mange Købstæder. De hed i Almindelighed *danske* Skoler i Modsætning til de *latinske* Skoler. Det var Magistraten, som skulde give Tilladelse til Skolens Oprettelse, men da den sjældent støttedes økonomisk af Byen, var den i Virkeligheden en *anerkendt Privatskole* i Modsætning til de ikke anerkendte *Pugeskoler* ⁵⁷⁾, der holdt sig trods alle Forbud.

Den ugentlige Betaling i den danske Skole i Kol-

ding var 2 Skilling for at lære at stave og læse, 3 Skilling for dem, der ogsaa skulde lære at skrive, og 4 Skilling for dem, der tillige deltog i Regnekunsten. Skønt det, som Børnene fik ud af deres Skolegang i disse Skoler, vel oftest var kummerligt nok, var Resultatet dog bedre end Latinskolens, fordi Undervisningen foregik paa Dansk og kun omfattede Læsning, Skrivning og Regning. Den tidligst kendte Skoleholder var en dygtig Mand, Niels Mikkelsen, fra 1583—1617, Forfatter af en Regnebog, der udkom i seks Oplag. Efter ham nævnes mange danske Skoleholdere. I 1748 havde en af dem i sin Skole ca. 30 Elever, samtidig med at »en anseelig Trop Børn« blev undervist i »Musikant-Svenden« Richters Pugeskole.

Oprettelsen af en dansk Skole i Kolding maatte medføre Nedgang i Lærdskolens Elevtal. Dette, som allerede paa Markdaners Tid var i Aftagen, men dog endnu ret betydeligt (S. 50), var i 1715 sunket til 14. Medvirkende var Krigen, lavere Folketal, Byens Forarmelse. Hovedaarsagen var, at Forældre, som ønskede, at deres Sønner skulde lære, hvad de havde Brug for til senere praktisk Virksomhed, var kloge nok til at foretrække den danske Skoles Undervisning i Dansk, Skrivning og Regning for Latinremseriet i den lærde Skoles laveste Klasser. Denne Bevægelse fortsattes i det 18de Aarhundrede, saa at Lærdskolen under Rektor Beck paa et Tidspunkt kun havde 8 Disciple ⁵⁸).

VII.

SKOLEN OG KIRKEN.

Danmarks lærde Skole efter Reformationen er i sine Hovedtræk Luthers og Melanchtons Værk, den protestantiske Kirkeskole, planlagt til Værn for den protestantiske Kirkelære. Styret af Biskopperne, tilset af Sognepræsterne, med Præsters Uddannelse som højeste Maal. Skolen var Kirkens Datter, Lærerne og Disciplene kirkelige Personer med Forpligtelse til kirkeligt Arbejde. Ved Lov og Praxis fortsattes Ordningen væsenligt uændret i tre Aarhundreder. Danske Lov opretholdt den daglige Korgang »saa som Skik og Brug har været siden Reformationen«. Kirkeritualet af 1685 gav strenge Bestemmelser om Skolens tvungne Kirkegang, under Rektors og Hørernes Ledelse, med Katekisation efter Kirketjenesten, for at sikre sig Disciplenes Opmærksomhed. I 1725 klager Thura over, at de ældre Disciples Prædiken i Byens Hospitalskirke og i de omliggende Landsbykirker medførte Forsømmelser af deres Studeringer. Rektor og Hørerne prædikede det attende Aarhundrede ud i Byens Kirker. Disciplenes Sangopvartning ved Daab, Bryllup og Begravelse blev først ophævet 1805⁵⁹).

Det ydre officielle Tegn var alle »Skolepersoners« geistlige Dragt, som ikke blot Rektor og Hørerne, men ogsaa Disciplene skulde bære, naar de var i kirkelig Funktion. Men ogsaa uden for den geistlige Tjenestetid vaagedes der nidkært over, at Disciplenes Paaklædning ikke stak af mod Kirkens Opfattelse af det passende. Dragten skulde »passe sig for gejstlige«, sort eller dog mørk. Klæder, Hovedbeklædning og Sko af moderne Snit var forbudt som kun brugelige af »Soldater, Jægere og Narre«. Der var strenge

Regler for Disciplenes Opførsel under Gudstjenesten. Naar Evangeliet og Stykker af Brevene oplæstes, skulde de rejse sig, naar Jesu Navn forekom under Oplæsningen, tage deres Hue af og ærbødigt gøre Knæfald. Der var haarde Straffe for dem, der var uopmærksomme eller faldt i Søvn under Prædikenen. Det sidste timedes ogsaa de voksne, saa at der i 1645 maatte udstedes et Kongebrev om, at Stokkebærere under Gudstjenesten skulde gaa rundt i Kirken og dunke dem, der blundede, i Hovedet med lange Stokke. Det var en hellig Pligt for Skolens Notarer (S. 165) at optegne og melde til Rektor de Kammerater, der forsaa sig ⁶⁰). At den tvungne Kirkegang har været følt som en Plage, og at Disciplenes Andagt har været mangelfuld, ses bl. a. af, at Skoleloven af 1739 paabyder Hørerne at tilse, at Disciplene ikke under Prædikenen »stime eller gaa ud paa Kirkegaarden at lege og bruge uanstændig Adfærd i Kirken. Sker sligt, skal Disciplene offentligen og med Eftertryk i Skolen straffes«. Den religiøse Opdragelse var ikke indskrænket til Skolen og Kirken, men fortsattes ved Fællesmaaltiderne med Oplæsning af Bibelen, teologiske Definitioner, dogmatiske Pensa, Salmer og Bønner, baade til Tak for Mad og til Tak for alle af Gud modtagne Velgerninger, Bønner for Kongehuset, Stiftets Biskop, Sognepræsten, Byens Øvrighed og Skolen ⁶¹).

Den lærde Skole var ikke blot Kirkens Skole med det Formaal at opdrage en stærkt religiøst paavirket Ungdom, den var tillige *Præsteskole* til Uddannelse af vordende Præster. Blomsten af Disciplene skulde efter Kirkeordinansens udtrykkelige Bestemmelse *ofres Herren* (S. 168) og ved Universitetet forberedes til Præstegering. Skolen var det første Skridt paa

Vejen til gejstlig Virksomhed. Uden Hensyntagen til det store Flertal, for hvem de lærde Skolers Undervisning var ganske forrykt, blev alt lagt til rette for de faa, der senere skulde træde i Kirkens Tjeneste. For disse var tre Ting nødvendige, Kendskab til Bibelen og Luthers Katekismus, Latin, der bevarede sin Herskerstilling, og Kirkesang, i det første Aarhundrede paa Latin, senere paa Dansk. Derfor fastslaas det endnu i Skoleloven 1739 som Kantors Hovedopgave at bringe Skolens Sang til »god Fuldkommenhed, paa det at der altid kan have Forraad paa saadanne, som *Musiquen* (o: Sangen) i Kirken kunne forestaa og dirigere«. I det første Aarhundrede efter Reformationen var Uddannelse i disse tre Fag med lidt Skrivning det tilstrækkelige Grundlag for en protestantisk Præst, naar han fik et eller to Aars Afpudsning paa Universitetet ⁶²).

Gudsfrygt og Fromhed og sædelig Vandel havde Luther og Melancton betonet som de protestantiske Skolers høje Maal, ud fra den Forudsætning, at protestantisk Religion og borgerlig Moral var uadskillelige. Dette Synspunkt fremhæves i alle Skolelove. Danske Lov ⁶³) byder, at Ungdommen skal lære »Gudsfrygt og anden Lærdom, hvormed de i Fremtiden kunne tjene Gud i Kirker, Skoler og Academier eller i verdslige Bestillinger til menige Mands Bedste«. Samme Tankegang præger Christian III.s og Frederik II.s Gavebreve til Skolen: »Gud Almægtigste til Lov og Ære, saa og paa det Ungdommen i Gudsfrygt, gode Sæder og Lærdom kan undervises og optugtes«. Det maa da ogsaa siges, at de protestantiske Kirkeskoler i Danmark haandfast lagde et solidt Grundlag for en med Tidens Krav stemmende ortodoks protestantisk Tro. Der-

imod glippede det sørgeligt med den sædelige Vandel. Skolernes Ungdom var, som tidligere meddelt, i en forfærdende Grad hengiven til de værste Udskejelser. Medvirkende til dette Resultat var baade Tidsaanden og selve Lærernes og Præsternes Eksempel. Moraliske Formaninger var af ringe Værd, naar de unge dagligt var Vidne til deres egne Læreres Optræden og hørte om Præsternes Drukkenskab og Laster. Men værst af alt var det dog, at Disciplene netop ved deres kirkelige Arbejde, som Degne og Sangere ved de kirkelige Handlinger, vænnedes til Gæsteri og Drukkenskab og et vagabonderende Liv, der slappede deres moralske Begreber. Der var enkelte klartseende og alvorlige Skolemænd, der havde Øje for denne Fare, men deres Advarsler blev ikke hørt.

Da Kronen i 1536 overtog Kirkegodset, undlød den længst mulig ogsaa at overtage de økonomiske Forpligtelser. En af disse, Bygningernes Vedligeholdelse, fik Kirken Lov at beholde, og denne Ordning opretholdtes baade i Danske Lov og i Loven af 1809. Kolding Kirke maa siges, ogsaa i det 17de Aarhundredes Trængselstid, efter Evne at have opfyldt sine Forpligtelser. Ligeledes var det i 1728 Kirken, som paatog sig den økonomiske Risiko ved den ny Skolebygning. Der foreligger kun een Udtalelse i modsat Retning, Rektor Lundes ubeviste Paastand om, at Kirken havde tilegnet sig Skolens Kapitaler (S. 98). Thura har en anden Opfattelse og anfører bl. a., at Kirken gjorde mere end sin Pligt ved undertiden af sin egen Kasse at give en Klædes Kjørtel til en fattig Dimittend ved hans Afrejse til Universitetet. Der er kun eet sikkert Eksempel paa økonomisk Gnidning mellem Skolen og Kirken, Striden om Onsdagstavlepengene i 1719 (S. 86).

Loven af 1809 ophævede Kirkeskolen. Tilbage af Kirkens gamle Magt er nu kun en ret uvæsenlig Andel i Administrationen af Statsskolerne hos Eforatet (Stiftsøvrigheden 3: Amtmanden og Biskoppen) og Forstanderskabet (Rektor, Byens Borgmester og Sognepræsten) samt Biskoppens Indsættelse af en ny Rektor.

VIII.

FØR OG NU OG OM 300 AAR.

Der er gaaet snart fire Aarhundreder, siden Morten Svendsen for sin Frues Naade lagde den første Sten til det ny Skolehus, og to Aarhundreder, siden det jævnedes med Jorden. Et Par Kongebreve og to Protokoller er alt, hvad der nu er bevaret af Skolens Bo. Intet synligt Minde om Dronning Dorotheas Skolehus er tilbage, ikke en Gang Stenen med Jon Jensens Æresdigt, kun selve Stedet. Paa samme Sted rejstes i 1729 den anden Skolebygning, der i 1845 blev nedrevet for at give Plads for den nuværende. Ved Udvidelsen i 1914 var det under alvorlig Overvejelse at flytte Skolen. Forskellige Hensyn, blandt hvilke det historiske vejede tungt, medførte Opgivelsen af denne Tanke. Endnu ligger Byens latinske Skole, hvor den har ligget siden 1566.

Om Morgenen strømmer nu, som ved Aar 1600, en Ungdom henover den gamle Kirkegaard, forbi St. Nicolaj Kirke. Over dem knejser Kongeborgens Kæmpetaarn. De kommer ad de samme krogede Gader, det tidligere Studiumsstræde, fra Rendebanen gennem Vestergade, fra Østergade over Torvet, fra Laasby ad Adelgade. Naar Skolens Fløjdøre aabnes, bruser Dreng og Piger ind i Forhallen, forbi Cas-

par Markdaners Relief med den krusede Pibekrave og det skarpe Blink i Øjet, forbi den bydende og majestætiske Dronning Dorothea. Om de kunde se og høre og sammenligne, den kloge Lensmand og den myndige Dronning, der hver til sin Tid interesseret og egenmægtigt ordnede Skolens Forhold.

Mesterlektien og det uhyggelige Fællesrum har givet Plads for rene, vel ventilerede Klasseværelser, sollyse om Sommeren, varme om Vinteren. Den gamle Hørertype er vejet for et Lærerpersone, for hvem Opdragelse og Undervisning er et helligt Livskald. Ingen snavsede, lasede, forsultne og skræmte Disciple, men friske og kække Børn fra gode Hjem. Muntre Stemmer og Barnelatter lyder. Der høres ingen raa Tiltale, ingen arrige Skældsord af de inspicerende Lærere. Der tales Dansk, ikke Latin. Ved Timens Begyndelse henter ingen Notarius Risene frem fra Skoleskabet.

Markdaner og Dronning Dorothea vilde ikke genkende disse Disciple. De vilde savne de smaa Sinker, der sang i Frederik II.s Kantorie ⁶⁴). De vilde ikke blandt Mellemskolens Elever finde nogen, der lignede deres egne Peblinge. De vilde blandt Gymnasiasterne forgæves spejde efter en rigtig Mesterlektianer. Mest vilde de forarges over de unge Pigers Deltagelse i Undervisningen og Majfesten. Markdaner vilde minde sit Forbud mod Kransegildet. Dronning Dorothea vilde tænke paa, hvorledes hun opdrog sine høviske Jomfruer. Hun vilde kalde Byskriveren og diktere ham et Brev til Superintendenten i Ribe om at afsætte Skolemesteren og blive maalløs, naar hun fik det Svar, at Sagen ikke vedkom Stiftsøvrigheden, da det nu var Byen, der raadete over Skolen.

De vilde intet forstaa af alt det ny. Hvis nogen

af deres samtidige havde kunnet skildre for dem en Fremtidsskole som vor, vilde de have kaldt ham fuld eller gal. Mellem os og dem ligger en Kløft paa over 300 Aar. Historien kan slaa Bro tilbage, men ingens Fantasi spænder saa langt ud i Fremtiden. Hvem magter blot i Skyggerids at tegne Skolen i 2228? Og hvem tør benægte Muligheden af, at vor Skole til den Tid vil blive bedømt lige saa haardt, som vi bedømmer den latinske Kirkeskole?

For os er Forskellen mellem før og nu som mellem Mørke og Lys. Paa intet Omraade er Talemaaden om de gode gamle Dage mere usand end med Hensyn til Danmarks Skole og dansk Skoleungdom. Efterhaanden som Skolen bedre har forstaaet sin Opgave, er der skabt en bedre Ungdom, ikke blot bedre undervist, men bedre opdraget, med lysere Sind og større Idealer. Baade intellektuelt og moralsk staar vor Tids Ungdom lige saa højt over det 17de og 18de Aarhundredes Ungdom, som vor Skole staar over den Tids Lærskole. Saaledes dømmer vi om den protestantiske Kirkeskole. Men Luther og Melanchton dømte paa samme Maade om den katolske Klosterskole. Ogsaa de havde høje Idealer, af en anden Art end vore, mere himmelske, mens vore holder sig ved Jorden. De, som i Danmark fulgte i Luthers og Melanchtons Spor, Christian III. og Peder Palladius, i Kolding Dronning Dorothea og Markdaner, ønskede ud fra deres Tids Forudsætninger at give Skolen bedre Kaar, at opdrage en Ungdom til Guds Ære og Landets Gavn. Skolen er et Led af Tiden, der stadig skifter. Hver Tid former den Skole, som den har Brug for. Ligesom det 16de Aarhundredes Skole vilde være en utænkelig Udvækst paa det 20de Aarhundrede, vilde vor

Skoleordning have været ikke blot utænkkelig, men ligefrem skadelig i en Tid, da Haardhed i Skolen var en nødvendig Forberedelse til et haardt, oftest brutalt Samfund. Et Samfund, i hvilket alle andre Livsforhold bidrog til at skabe en Ungdom, der maatte aves og tugtes, for at ikke alt for mange skulde ende i Galgen. Datidens Skole var et Resultat af Datidens Samfund. Det var en Skole, vokset organisk frem af Fortiden, passende for Samtiden, ganske ubekymret om Fremtiden. Fremtiden interesserede kun faa, derfor var der i Aarhundreder næsten ingen Fremskridt. Der er i denne Henseende en Væsensforskel mellem før og nu. Vor Tids Stræben efter større Maal afspejler sig ogsaa i Skolen, der spejder ud i Fremtiden efter nyt Indhold og ny Former, idet tidligere Tidens Slagord om Ro-Ro i Skolen er afløst af Kravet om Liv og Udsyn.

Da Kolding højere Almenskole i 1915 indviede sit ny Skolehus, blev der sunget en Kantate ⁶⁵⁾, som, foruden et Blik ud i Fremtiden, ogsaa gav en Sammenligning mellem før og nu:

ENKELTE STEMME:

Se, Nutiden slaar i Fortiden Rod;
 her fandtes de Graabrødres Rønner,
 og Skolen skal staa, hvor en Gang den stod,
 da Munkene bad deres Bønner.
 Men tager vi end fra Fortiden Arv,
 vi lytter til Nutidens Stemme,
 thi Skolen skal røgte Fremtidens Tarv
 og maa ikke Nutiden glemme.

RECITATIV:

Her hørte man en Gang kun Remser og Gloser,
 og Sinkernes Jamren, og susende Slag,
 naar »Blodet løb ned i Disciplenes Hoser«,

og Riset var slidt paa den fjerde Dag,
da skimlede Vægge og lerstampet Gulv
var Templet, hvor Lærdommens Aand havde hjemme,
da Synderen sattes i begsort Hul,
da Tiggergange benævnedes Fester,
da Peblinger skjælv ved Hørerens Stemme,
og Ferlen var Herre og Mester.

ENKELTE STEMMER:

Nu bygger vi lyst og luftigt og højt,
vi gemmer os ikke for Solen;
fra Kasserne lyder Stærenes Fløjt,
thi Glæden er Herre i Skolen.
Vi blindes ej mer af Bøgenes Støv;
hvert Foraar, naar Løvspringet kommer,
vi binder en Krans af Bøgenes Løv
og fejrer den blide Skærsommer.

KONGEBREVE m. m.

I. CHRISTIAN III.s KONGEBREV 1552 OM LØN TIL SKOLEMESTEREN.

Dette Kongebrev har ikke tidligere været trykt. I Skolens Program for 1845 (Oktober) S. 3 meddelers Ingerslev, at Diplomet »gjemmes i Skolens Archiv, men er halvt forraadnet«. Det er nu forsvundet. I Skolens ældste Protokol findes fra ca. 1700 en Afskrift med følgende Indledning:

»Copie aff Christiani 3tii Fundatz paa Kongl. Majts. Anpart Korn- og Qvægtiende aff Hersleff Sogn her udj Brusk Herredt till Rectoris Bestilling og Løn her i Kolding, skrefvet paa Pergement«.

Wij Christian mett Gudtz Naade Danmarckes Venn-
dis og Gottis Koning Hertug udtij Sleszwig, Holstenn,
Stormarenn og Dytmerschenn, Grefve udtij Oldenborgh
og Delmenhorst, Gior alle witterligt, att wii aff wor
Sønnerlig Gunst og Naade, Saa og paa thet aff Scho-
len udtij wor Riøp Sted Kolling maa og kand saa møget
thes bedre bliiffve weed magt at oplæres og opfugtis unge
Personer udtij fiill Religionens forbedring, haffue undt
og tilladt nu mett thette wort obene Bress unde og fil-
lade, att wor aff Kronens part, som er tredie parthen
af ald tienden offver alt Hersløff Hogen i Bryske-
Herredt liggendes, skall her epther være og bliiffve fill
thend Personn, som Scholemester er thet udj Kolling
og hans Eptherkommere Skole-mestere; Thi forbiude
wij alle i hwo thee heldst ere, eller were kunde, sær-
deeles wore Fogeder, Embitz Mænd og alle Andre, forne
Scholemester og hans Eptherkommere Scholemestere her-
imod paa forne wor part aff tienden aff forne Hogen,
epthersom forskreffvet staar, at hindre eller i nogen maade

forfang af giøre, under wort Hylft og Naade. Giiffvet paa wor gard udfij Odense, Søndagen nest epther Dno- rum Viti et Modesti dag ⁶⁶) Aar mdlj.

Under wort Hügneff
Christian.

II. FREDERIK II.s KONGEBREV 1572 OM LØN
TIL TO HØRERE.

Originalen, der findes i Landsarkivet i Viborg, forraadnet og fuldt af Huller, synes aldrig at have været i Skolens Arkiv, formodentlig fordi det ogsaa angaar Kapellanens Løn. Det har ikke tidligere været trykt. Det meddeles her efter en Kopi i Rigsarkivet (Jydske Registre I, 24).

Capellanen fiill bye kiercken wdj
Kolding, predicanthen wdj hospitalit
och thuo høret thet same stedtz sich
breff paa nogen fiender saa liudende.

Wij Frederich thennd anndenn etc. Giør alle witther-
ligft, aff efftherthij wij forfare, aff capellanen fiill bye
kierckenn wdj wor kiøbstedt Kolding, saa oc predican-
thenn wdj hospitalit thet samestedtys, oc the thuo hører
wdj skolen her wdj byenn ick skall were med nocksom
lønn oc wnderholding forsørgelt, tha paa thett fiill
slige embider oc besalinger motthe holdis gode, gudfrø-
fige oc lerde perssoner oc the med nodforffige wnder-
holdinge kunde bliffue forseett, saa aff the oc thieris
efftherkomere med billighedt ick skulle haffue thennom
aff beklage, haffue wij aff wor synnderlig gunst oc naade
wntdt oc fiilladt oc nu med thette wort obnne breff wnde
oc fiillade, aff capellanen fiill bye kierchen alfidt her-

effther maa lade wybbebere wor oc kronenns parff aff korn thienndenn aff Norup sogn, predicanten wdj hospitallit maa bekomme wor oc kronenns parff af kornn thienndenn aff Telling sogn, oc the thuo høter wdj schollen skulle mue sanngge wor oc kronenns parff aff kornn thienndenn aff Randbølle sogn, oc the oc thieris efftherkomere altidt her effther same thiennder, huer effther som forschreffuit slaar, att niude, bruge oc beholde tiill thieris wnderholdinge, dog skall ald halmen aff forschreffne tre thiennder ydes her paa wortt sloff Koldinghus tiil sloffenns behoff, oc skall superintendenten her wdj Ribber stigt hassue guod oc sliffige indsseende medt, att tiil forschreffne besalinger skickis the personner, som lerede, duelighe oc bequeme ere, saa ther wdj ingenn forsømselse findz. Actum Koldinghus thend 21. Martij. Ao. etc. mdlxxij.

III. ANDRE KONGEBREVE m. m.

Christian III.s Kongebrev 1558 om Løn til en Hører er trykt i Program 1845 (Oktober), Bilag IV. I Linie 7 skal for »sejer« læses »seeder«. Originalen, som fandtes i Arkivet paa Ingerslevs Tid, er forsvundet. En Kopi fra ca. 1700 haves i Skolens ældste Protokol.

Om Frederik II.s og Frederik III.s Kostbreve findes Oplysning i Note 80 S. 187.

Den latinske Tekst til Lovene fra 1593 er trykt i Pr. 1845 S. XIV., T. P. S. 24, den gammeldanske Oversættelse i Pr. 1882 S. 7 og T. P. S. 24. I § 7 mangler i Oversættelsen en Gengivelse af Ordene: aut etiam ad exitum perduxerit: »eller endog lader det komme til Yderligheder«.

Den latinske Majsang og Mortensaftensang findes hos T. S. 42—43, F. S. 152. Markdaners Majfest-

festanordning er trykt Pr. 1845 S. XVI. og Majfestbogen S. 72, Mindetavlens Tekst med forskellige Oversættelser T. S. 31, Pr. 1845 S. IX. Pr. 1888 S. 42, T. P. S. 69, Seks Rektorer S. 40. Den ældste Rektortavles Tekst med Oversættelse findes i Thuras »Lykønskningstale« § 4.

NOTER.

Ba.: Bang: Latinskoleliv. Br.: Brandorff: St. Nicolaj Kirke. D. K.: Danske Kirkelove. D. L.: Danske Lov. E.: Eliassen: Kolding. F.: Fyhn: Efterretninger om Kolding. Gj.: Gjellerup: Jens Dinesen Jersin. H.: Henrichsen: Progammer fra Odense Cathedralskole, 1853—1871. H. T.: Historisk Tidsskrift. J. R.: Jydske Registre. J. T.: Jydske Tegnelser. K. B.: Kancelliets Brevbøger. Ki.: Kinch: Ribe Bys Historie. K. S.: Kirkehistoriske Samlinger. M.: Georg Bruun: Kolding højere Almen-skoles Majfest. N.: Nyerup: Historisk statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge III., Bind I. N. K. S.: Ny Kirkehistoriske Samlinger. P. D. A.: Pontoppidan: Danske Atlas. Pr.: Program. Ri.: Rietz: Skånska Skolväsendets Historia. Rø.: Holger Rørdam. Seks: Georg Bruun: Seks Rektorer. T.: Tauber: Breve fra Kolding. T. L.: Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, 4. Udgave. Th.: Thura. Th. Ly.: Thuras Lykønskningstale, 1732. Th. Sk.: Thuras »Skolebog«. Tho.: Thorup: Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole. T. P.: Tang Petersen: Kolding lærde Skoles Historie. V. A. A.: Vejle Amts Aarbøger.

SIDE 9—101.

¹⁾ Hugo Mathiessen i V. A. A. 1908, S. 1—89. Gjellerup i H. T. 5 R. IV. 623 ff. E. 73—82. ²⁾ Pr. 1845 (Oktober) 2 og Bilag I. Brevet var den Gang i Skolens Arkiv. *D.* maaske *Domine* (Herre i Tiltaleform); *Do.* = *Domina* (Herskerinde, Dronning); *nuptionis* (Bryllup) er efter Rø. i N. K. S., III. 305 en Læsefejl for *conceptionis* (Undfangelse). ³⁾ E. 81, 254, 260 ff. Rø. i N. K. S., V. 378. Edda 1926 S. 321 ff. Født 1520,

Borgmester i Kolding 1548—1582, Tolder ved det vigtige Grænsetoldsted, Salmedigter («Løfft op dit Hoffuit all Christendom»), Forfatter af tre fra Tysk og Latin omarbejdede bibelske Skuespil og maaske nogle nu tabte haandskrevne »Annales Coldingenses«. Udsteder i 1562 med Byens Raadmænd en Fundats til Skolemesteren paa 4 Rdl. aarligt. Hans Søn var Magister Johannes Sørensen Paludan, urigtigt opført af Thura som Rektor, en Datter var opkaldt efter Dronning Dorothea (Edda 326). ⁴⁾ Den laveste akademiske Grad. ⁵⁾ »Doctus ubi pariter mox alios docui«. F. 103. ⁶⁾ T. 6, 30, 36. Pr. 1845 S. 1, 1882 S. 9. F. 103, 105, 107 Anm. 118. Rø. N. K. S. V. 380 ff. T. P. 11—14, 31. E. 62, 78. ⁷⁾ »ab ipsa scholae fundatione«. ⁸⁾ Seks 39—42 og Note 29. Rantzaus Kort i »Georgii Braunii Theatrum Urbium Præcipuarum« maa være fra ca. 1580, da Bagsidens Tekst er efter 1580, før 1588. ⁹⁾ Jonas Coldingensis: Daniae Descriptio Nova 1594 S. 89: »Regina Dorothea post mariti obitum Koldingæ . . . vivere præoptavit. Ubi Scholam novam intercessionem viri consularis, Severini Paludani, . . . mota juventuti *extruxit*«. Henrici Rantzovii Cimbr. Chersonesi descriptio nova: A cujus obitu dicti Regis (sc. Christiani 3tii) vidua Dorothea . . . Coldingæ . . . scholam novam, intercessionem viri consularis Severini Paludani mota . . . *condidit*« (Citatet fra F. 95). Paa Bagsiden af Rantzaus Kort: »Dorothea, Daniae Regina, post defunctum maritum Christianum, ad juventutem bene formandam Coldingæ scholam *construxit* Anno Salutis 1566«. Rørdams Formodning (N. K. S., V. 385), at Teksten paa Rantzaus Kort (mellem 1580 og 1588) har første Udgave af Jonas Coldingensis' Bog fra 1584, den saakaldte »*Coronarium*« til Kilde, er urigtig. *Coronarium*, af hvilken der nu kun findes Eksemplarer i Uppsala og Dresden, indeholder intet om Kolding. E. 80. Kolding Folkeblad ^{9/12} 1927. Rø. i N. K. S., V. 378—400, 658. Jon Jensens Digt vil blive meddelt i et følgende Afsnit. Om Lensmand Morten Svendsen E. 43, 78, 83, 209. At Rigtigheden af 1552 som Byggeaaret har været bestridt i Kolding allerede paa Thuras Tid, ses af en Meddelelse i Hoffmans Fundatser IV. 685, at Dronning Dorothea bekostede Skolehuset »omtrent 1566«. Hjemmelsmand til denne Meddelelse er nemlig den lokalhistorisk interesserede Matthias Bakke, Hører ved Skolen 1732—39, senere Kapellan og Sognepræst i Kolding. P. D. A., V. 900 (Aar 1769) har

1566 som Byggeaaret. ¹⁰⁾ Pr. 1845 S. 1. P. D. A., V. 900. Pontoppidans Annaler III. 274. Rø. i N. K. S., V. 410. K. B. ^{7/6} 1542, ^{19/6} 1552. Danske Magasin 3 R. VI. 337. E. 62, 535. ¹¹⁾ Seks 97. T. 36. Pr. 1845 S. 5. F. 98. Pr. 1882 S. 9, 1904 S. 70. E. 80. Om Hospitalet E. 65. Den urigtige Tradition om Hospitalet hos Jonas Coldingensis 89: »Regina Dorothea . . . pauperibus Nosocomium condidit«. ¹²⁾ V. A. A. 1908 S. 53. ¹³⁾ T. 48. F. 147. ¹⁴⁾ Daniae Descriptio Nova 89—90 siger, at Stenen var »affixo foribus«. Dette oversættes rigtigt af Th.: »straks ved Dørren« og af Ingerslev »tæt ved Døren«, medens andre gengiver det »over Døren«, vel fordi Stenpladen 1732 var anbragt over Døren. Fejlagtigt meddeler T. 36, at Digtet paa hans Tid »findes indgravet i en Steen over Døren«, da den var fjernet i Krigstiden 1627—1660. T., F. og T. P. har for *in orbe* (i Verden) Ordene *in ævum* (i al Evighed). Af Th. Sk. I. ses, at Traditionen havde ændret de to sidste Linier til:

Illius æternum florebit nomen in ævum,
Dum Virtutis honos, dum Pietatis erit.

¹⁵⁾ F. 98. Pr. 1845, Bilag V. ¹⁶⁾ E. 80, »stifted« urigtigt for »byggede«. Digtet er skrevet i Kongens Levetid og efter hans Kostgave til Skolen, der nævnes i den prosaiske Tekst. ¹⁷⁾ Th. Ly. Om Hospitalet se Tekst 24. ¹⁸⁾ Tavlen er af brun Sandsten, 1,50 m. høj, 85 cm. bred. Øverst ses i Relief en af stiliserede Laurbærgrene omgivet Krone med Christian VI.s Navnetræk. Derunder en i et folderigt Klædebon indhyllet Kvindeskikkelse, der i højre Haand holder en Fakkell, i venstre en Bog. Ved Siderne er anbragt to Medailloner (14 cm. i Diameter), den til venstre med et Brystbillede af Dronning Dorothea og Indskriften *Dorothea R. D.* (∴ Regina Daniae), den til højre med hendes Valgsprog: *Ales van Godt* (∴ Alles von Gott) 1560. Alle Relieffer er forgyldte og indfattede i sorte ornamentale Felter. Den største Del af Tavlen udfyldes af Indskriften. Under Indskriften staar Bogstaverne P: St., hvilket formodentligt betyder Poul Staal, en i Viuf boende Billedhugger. Medens den allegoriske Kvindefigur er klædt i Tidens Dragt, viser baade Dronning Dorotheas Dragt og Portrætets alvorsfulde Strenghed i Udtryk og Linjevirkning hen til Renæssancens bedste Tid, og en Undersøgelse godtgør Fyhns Meddelelse om, at de to Medailloner er Kopier

af Aversen og Reversen paa en Guldmedaille i det kongelige Mønt- og Medaillekabinet i København fra Aar 1560. Ved Bygningens Restauration i 1816 blev Tavlen fjernet fra sin Plads over Indgangsdøren, om dens senere Anbringelse oplyses kun, at »den findes i Bygningen«. I 1845 blev den indsat i den tredje Skolebygningens Niche i Gymnastiksalen. Ved Ombygningen i 1886 blev den, efter at være omhyggeligt restaureret, indmuret i Façaden over for Kirken, til højre for Hovedindgangen, men da den led meget af Vejr og Vind, i 1908 efter Kæmner Brandorffs Raad flyttet ind i Forkorridoren. Arkitekt C. M. Smidt i V. A. A. 1906, S. 65. Oversættelsen er af Museumsassistent, Cand. mag. Jørgen Olrik. I Stedet for »Biskop« i 5. sidste Linje har T. S. 35 og Pr. ²³/₁₀ 1845 S. XII. urigtigt »Byens Borgemester«. Ligeledes er Meddelelsen i Pr. ²³/₁₀ 1845 S. 6, at Biskop L. Thura indviede den ny Bygning, urigtig, da han døde $\frac{1}{4}$ 1731. Ingerslev nævner samme Sted uden Kilde Biskop L. Thura som Indskriftens Forfatter, T. S. 31 Rektor Albert Thura. Det første er ret usandsynligt, da Biskop Thura døde et Aar før Indvielsen. At Indskriften er af Albert Thura, Skolens Historiskriver, støttes bl. a. ved, at han i sin versificerede Lykønskningstale i Detailler udmaler det i Indskriften brugte Billede om Bygningen som en Klædning:

»Der sad jo Hul hos Hul paa hendes beste Klæder,
Og lutter Drallinger (o: Pjalter) mand saae paa alle Stæder«

O. S. V.

F. S. 95. V. A. A. 1906 S. 65 ff. En i Viuf levende Billedhugger, Poul Staal nævnes Aar 1740. V. A. A. 1908 S. 282. T. S. 31. ¹⁹) Skolens Arkiv. T. 50—60. Engelstofts Efterretninger om lærde Skoler 1823 S. 335—343. ²⁰) En Sletdaler = 4 Mark. ²¹) 1572 fik Søren Kjær med en anden Borger Brev paa at drive en Vinkælder i Kolding, Edda 1926 S. 325. ²²) Afsnittet er et stærkt sammentrængt Uddrag efter Hr. Redaktør Eliassens »Kolding« og velvilligt gennemset af Forfatteren. ²³) F. 98. ²⁴) Seks 35. Mundtlige Oplysninger af Hr. Kæmner Brandorff. ²⁵) E. 267. Br. 4 har »to«, Kortene viser tydeligt tre. ²⁶) Br. 3. F. 98. ²⁷) E. 335. Optegnelser af Sognepræst Bakke 1755. ²⁸) Br. 7—8. F. 76. E. 101, 335—337. ²⁹) F. 153 + Tillæg. E. 335. Bircherods Dagbøger 490. T. L. VII. 158, 169, XII. 58. ³⁰) Th. Ly. 25—26. I Pr. 1845 S. 4 og Seks 24

siges urigtigt, at Skolen fra 1729 stod paa samme Plads som Skolen fra 1566. Ingerslev meddeler, at ogsaa Skolen fra 1729 mod Sydøst stod paa et »noget fugtigt og lavtliggende Sted«. 1881 afstodes $94 \square$ Alen til Strædets Udvidelse (Forstanderskabets Protokol $\frac{5}{4}$ 1881 og Meddelelse fra Hr. Stadsingeniør Lassen). Brandorff og Sigurd Hansen: Grundundersøgelser i Kolding 5 og 17. Mundtlige Meddelelser af Br. Ved Opførelsen af Almenskolen Bygning 1915 var Grunden 6 m. fra den østre Ende saa moseagtig og fuld af Vand, at der maatte lægges Jernbjælker i Fundamentet ud mod Skolepladsen. ³¹⁾ »caeteras solet antecellere« (Rigsarkivet). ³²⁾ D. K. II. 229. E. 92. ³³⁾ T. 30. ³⁴⁾ H. 1858 S. 8—9. ³⁵⁾ Palladius' Danske Skrifter ved Lis Jacobsen V. 91—93; *bred smeltet*. ³⁶⁾ E. 243, 354. ³⁷⁾ Dansk Øl. ³⁸⁾ M. 72—75. ³⁹⁾ F. 5. ⁴⁰⁾ Th. Ly. I. ⁴¹⁾ Vilhelm Lorenzen: Gammel dansk Arkitektur IV. 21—23. ⁴²⁾ T. L. II. 218 ff. E. 250. ⁴³⁾ Seks 21—22. F. 229. Kirkens Regnskabsbøger (Viborg Landsarkiv). ⁴⁴⁾ H. 1871 S. 7. ⁴⁵⁾ D. L. II., 22, 71. Seks 44. ⁴⁶⁾ F. 102. T. P. 48—52. Seks 44—45. ⁴⁷⁾ J. T. $\frac{3}{2}$ 1639. Dansk Maanedsskrift 1863 I. 456. Ba. 15. ⁴⁸⁾ Feilberg: Jul I. 108 ff. Ba. 13. Ki. II. 731—732. Forordning $\frac{17}{4}$ 1739 § 3. ⁴⁹⁾ T. L. IV. 207. ⁵⁰⁾ H. 1862 S. 7. M. 77—78. ⁵¹⁾ E. 341. Jersin i Indberetning 1631: »a ruderibus est restauranda«. J. T. $\frac{17}{4}$ 1636, $\frac{4}{5}$ 1638, $\frac{19}{1}$ 1639. ⁵²⁾ Th. Ly. og Sk. Byggeregnskab 1729. Pr. 1845 S. 4 og Bilag V. M. 22. T. P. 63. ⁵³⁾ F. 57. ⁵⁴⁾ Svaning: Christian II.s Levned (anført af H. 1870 S. 9). ⁵⁵⁾ H. 1870 S. 10. D. K., I. 555, *mue* = maatte. ⁵⁶⁾ H. 1870 S. 9—12, 25. Ba. 42. K. S. III. 39, V. 40. E. 311. D. K. II. 424—425. Kalkars Ordbog. ⁵⁷⁾ Palladius V. 92; *høkrogen* = giv dem (som Kvæget) selv Høkrogen i Munden til at trække Høet ud, *o*: lad dem selv skaffe sig Føden; *halff snarere*: dobbelt saa let; *tyggede* = tiggede; *en danske huiid* $\frac{1}{3}$ dansk Skilling; *thurde*: behøvede. ⁵⁸⁾ M. 75. ⁵⁹⁾ T. L. V., VI., VII. Helweg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. Tønder Nissen: De nordiske Kirkers Historie. Kirkeleksikon, udg. af Frederik Nielsen. N. K. S. II. 465. F. 185. E. 58, 247 ff., 266 ff., 318 ff., 339. T. P. 28. *Per Caudi*: »Halepeter«. Øgenavnet stammer enten fra Tiggerhættens lange Svans (T. L. IV. 13—15) eller fra Studenternes sorte Ordenscappe, der bagtil endte med en nedhængende Flig (Werlauff: Historiske Antegnelser 272, Olrik: Festskrift i Anledning af Borchs

Kollegiums 200 Aars Jubilæum 69, 75). Holbergs Jacob von Thyboe II. 2. ⁶⁰⁾ En katolsk Skoles Tilstedeværelse er selvfølgelig og bevidnes ved Meddelelsen om, at Christian Pedersen var Discipel i Kolding. F. 125. T. P. 4. ⁶¹⁾ Kurve nævnes endnu i Forord. ¹¹/₅ 1775 § 82. ⁶²⁾ Th. Sk. 36. ⁶³⁾ H. 1870 S. 27. Ba. 41; *klattet*, langtoet; *gaar til*, indtræffer; *Tru*, Trusel. ⁶⁴⁾ »Festdagene« var Nytaarsdag, Helligtrekongers Dag, Kyndelmissedag, Taksigelsesfest, Marie Bebudelses Dag, Skærtorsdag, Langfredag, Almindelig Bededag, Christi Himmelfarts Dag, St. Hans Dag, Marie Besøgelses Dag, Mikkelsdag og Alle Helgens Dag. ⁶⁵⁾ H. 1870, S. 24 ff. Th. Sk. Meddelelser i Arkivet om Sang- og Musikundervisning 1702—1717. ⁶⁶⁾ T. L. VII. 86. Ba. 45. ⁶⁷⁾ Oversættelsen af Hr. Adjunkt Alfred Jørgensen. De latinske Tekster T. 43—44 og F. 152. ⁶⁸⁾ M. 18—30, 72—78. T. L. VII. 187—190. ⁶⁹⁾ Den latinske Tekst T. 42 og F. 152. Den danske Tekst af Hr. Adjunkt Alfred Jørgensen giver efter en ordret Oversættelse af første Linie en fri Omdigtning af de mange billedlige Udtryk, og slutter med en fyldigere Udmaling af Tanken i første og sidste Linie. En friere Omdigtning af Hr. Adjunkt Svend Bruun i M. 53. ⁷⁰⁾ Om Fordelingen i Ribe Ki. II. 747, i Aarhus M. 13. ⁷¹⁾ M. 64. Bircherods Dagbøger 201, 418, 465. ⁷²⁾ D. L. II., 15, 13. D. K., I. 101. H. 1870 S. 21. Ved Skolens Reform i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede gik »Degne-pensionerne« over til Skolekassen, men bortfaldt ved Lov ²⁸/₄ 1850. ⁷³⁾ Kirkeordinansen St. 71. K. S. 3 R. II. 695. H. 1858 S. 18, 1870 S. 20. Ba. 56. Pr. fra Aarhus Skole 1837. S. 74. F. 136. Protokol 1639 S. 141. ⁷⁴⁾ Pr. 1845, S. 13 og Bilag VII. F. 136. T. P. 52—54. ⁷⁵⁾ Lundes Regnskab 1715—1716. Th. Sk. 26. F. 137. T. P. 57. ⁷⁶⁾ F. 137. T. P. 55; Resolutionen i Skolens Arkiv. ⁷⁷⁾ Indtægten fra Hjarup Sogn savnes hos Th. (og hos Ingerslev, F. og T. P.), men bevidnes af Rektor Ørsted. Tiendernes Værdi efter Pr. 1882 S. 19—20. Et »Pund« Korn var den Gang 4 Tdr. à 6 Skæpper = 3 Tdr. à 8 Sk. I Varde bestod Hørerens »Pund« Korn af 1 Ørtug Rug (= 10 Sk.) og 1 Ørtug Byg (= 12 Sk.), Samlinger til Jydsk Historie 1927 S. 479 og 505. ⁷⁸⁾ Originalen i Viborg Landsarkiv, et Uddrag i D. K. II. 174. ⁷⁹⁾ N. 29, 36, 46, 50, 59, 61. Ki. II. 746. H. 1870 S. 17. T. L. IV. 226. ⁸⁰⁾ Kostbrevens Originaler i Skolens Arkiv. De er trykt i Pr. 1845, Bilag III. og IV. med Bortfald i Kostbrev 1580 af *uduelge* foran

thiisse, og i Pr. 1882 S. 10—13, T. P. 18—20, 47 med fejlagtigt *Thiuffe* for *thiisse*. Blochs Bidrag til Roskilde Domscoles Historie, Roskilde Pr. 1844, S. 18—19. F. 230. E. 93. H. 1864 S. 18—19. Protokol 1639. ⁸¹⁾ J. T. $\frac{4}{5}$ 1638. Th. Sk. 40. H. 1870 S. 17. ⁸²⁾ D. K. II. 229. K. S. 3 R. VI. 168—170. N. K. S. V. 412. E. 92—93. K. B. $\frac{11}{10}$ 1579. ⁸³⁾ (Teksten S. 95 har urigtigt Notetegn 84). J. T. $\frac{2}{8}$ 1635. Taksationsforretning 1662 hos F. 229. ⁸⁴⁾ Kammerkollegiets Protokol $\frac{14}{8}$ 1688 og $\frac{27}{7}$ 1689. ⁸⁵⁾ Pr. 1882 S. 18. ⁸⁶⁾ F. 141. ⁸⁷⁾ Th. Sk. 47. F. 91, 141. Seks 57. ⁸⁸⁾ Bircherods Dagbøger 201, 465, 564. ⁸⁹⁾ Det sidste Legat er Peder Helts 1641. F. 131, 141. ⁹⁰⁾ F. 245 viser, at Folketallet Aar 1600 har været større end ved Reformationen, da det anslaaes til 1500—1600, E. 243. ⁹¹⁾ F. 161. ⁹²⁾ E. 142, 259, 272, 341, 343 og i Kolding Juleblad 1926. ⁹³⁾ E. 334. ⁹⁴⁾ I Roskilde fik Disciplene alle Diskantpengene, i Odense $\frac{2}{3}$, i Ribe Aar 1565 Halvdelen af alle Ligpengene. I Aarhus brugtes hele Majfestindtægten til et muntert Majfestgilde. H. 1870 S. 26. Ki. II. 747. Tho. 78. M. 13. Pr. 1882 S. 20. Samlinger til jydsk Historie 1927 S. 509. ⁹⁵⁾ Pr. 1845 S. 8 ff., 1882 S. 15 ff. F. 135 ff. T. P. 51 ff. ⁹⁶⁾ Ki. II. 731.

SIDE 102—180.

¹⁾ N. 14. H. 1858 S. 15, 1867 S. 49. ²⁾ Lovene 1593, § 2 *aliquis*, § 3 *uno aut altero collegarum* (∴: Hørerne). K. S. 3 R. II. 695. Udtrykkene *første* eller *øverste* Lokat (Pr. 1845 S. 3, 1882 S. 9) og *de to øverste* Hørere (Pr. 1845 S. 3, T. P. 17) er vildledende. De stammer fra Overskrifterne i Kopierne, ca. 1700, og findes ikke i de originale Breve. ³⁾ F. Tillæg S. 13. I 1613 har F. oversat Antonius Johannides Coldingius. Birket-Smith: Københavns Universitets Matrikel. Den utrykte Kommunitetsmatrikel fra 1592 i Universitetsbiblioteket. Ole Borch, Discipel i Kolding Skole, men dimitteret fra Ribe 1644 (T. P. 76). Ancher Anchersen, privat undervist i Kolding, dimitteret fra Odense 1661 (F. 81). Rø. gør i K. S. 5 R. II. 202 ff. opmærksom paa de mange koldingensiske Disciple, der fik Frikost i Roskilde. Pr. fra Roskilde 1843 S. 33 ff., 1844 S. 47, 1846 S. 10. Tho. 118—123. I Ribe var Undervisningen standset 1627—1629, Tho. 96. ⁴⁾ E. 311. H. T. 3 R. IV. 557, 579. ⁵⁾ H. 1868 S. 13. I Kolding Kirkes Regnskaber er Udgift til Biskoppens »Hold« (∴: Underhold) ved hans Visitationer af Skolen en aarlig genkommende Post, f. Eks.

3¹/₂ Daler i 1620—21 »baade der han visiteret og siden der han indsatte Skolemesteren« (nemlig Hans Hansen Paludan).⁶⁾ N. K. S., V. 658. ⁷⁾ Hans Paludan var ved sin Ansættelse 21 Aar, Eilertz, Ancher Sørensen, Thura 23. ⁸⁾ H. 1868 S. 18, 19, 24. F. 81. N. 120. Forordn. ¹⁷/₄ 1739 § 15. N. K. S., V. 658. ⁹⁾ K. S. 5 R. II., S. 204. N. K. S., V. 381. ¹⁰⁾ Protokol 1639; Th. Sk. F. 103 ff., 118, Rettelser 13. T. P. 29—33, 71—73. K. S. 5 R. II. 202 ff. N. K. S., V. 378. Den i 1554 afskedigede Skolemester. ¹¹⁾ K. S. 5 R. II. 204 ff. I Ny kongelige Samlinger (4to 751) findes en Fortegnelse over Indskrifter i Kolding Kirke af Rektor Ørsted 1730 med Anmærkninger fra Kirkebøgerne af Sognepræst Bakke 1755. Biskop Hegelunds Almanakoptegnelser i den Hjelmstjerneske Samling i det kongelige Bibliotek. ¹²⁾ F. 103 »Linde . . . mater Agrestem agresti me genuit loco«. Worms Leksikon I. 233. ¹³⁾ F. 42, 103, 106. N. K. S., V. 378—400, 658. K. B. ⁴/₉ 1576. J. R. ¹²/₆ 1673. E. 43, 101. Kolding Folkeblad ¹/₅ 1905. Biografisk Leksikon IX. 358. Rø.: Lyskander 246. Det skruede »pædonomus istius loci« i Stedet for »rector scholæ« kan være Udtryk for, at Jon Jensen har følt sig som mere end slet og ret skolemester. ¹⁴⁾ F. 106. Hegelunds Optegnelse ¹⁵/₁₁ 1571: Obiit Severinus Kneus Ludi Coldingensis rector diligens et industrius. F. 106 har urigtigt ¹⁶/₁₁. Wibergs Præstehistorie. ¹⁵⁾ F. 62, 105. Poul Lindholm: Almind Sogn 71. Br. i V. A. A. 1908 S. 266. K. B. ⁴/₉ 1576, ¹¹/₁₀ 1579, ¹³/₆ 1581, ⁷/₅ 1584. Jens Sørensens nu forsvundne Ligsten i Ørstedes Fortegnelse. ¹⁶⁾ F. 63. K. B. ¹⁹/₁₁ 1586, ¹³/₈ 1590. N. K. S., V. 381. ¹⁷⁾ N. K. S., V. 381. K. B. ²⁶/₆ 1586. Officia præcipua conjugum, in honorem Henrici Beloui a Nicolao Bartholini Collingio, 1583. ¹⁸⁾ F. 106. Skanderups Liber Daticus: »Hr. Jens Knudsen Buck fra 1604—1616, 12 Aar«. ¹⁹⁾ F. 63, 75, 76, 81, 107. V. A. A. 1908 S. 270—271. Br. 31. Indskriften er nu ret ulæselig. ²⁰⁾ F. 107. T. P. 71—72. Hegelunds Optegnelser ¹/₄ 1600, ²³/₁ 1608, ¹⁹/₂ 1610. Ki. II. 322. Wegener: Historiske Efterretninger om A. S. Vedel 243. ²¹⁾ F. 107. T. P. 72. E. 316. K. S. 5 R., II. 204 ff. Wibergs Præstehistorie II. 235. ²²⁾ K. S. 5 R., II. 204 ff. K. B. ¹²/₁₂ 1622. Universitetsmatriklen S. 56 og 73. ²³⁾ Br. 27. K. S. 5 R. 204 ff. Kirkens Regnskabsbøger i Viborg Arkiv. Universitetsmatriklen meddelte, at Magistergraden ²⁸/₅ 1633 blev erhvervet af Janus Severini Coldingius, patriæ scholæ rector. En Daler her =

en Sletdaler. Om Legatet F. 139 Nr. 6 + Anm. Maaske er Rektor Hans Antonissøn den samme som den Hans Antoniusen, der blev Præst i Assens og Klakring i Aarhus Stift »o. 1632, † 1682 eller 1674« (Wibergs Præstehistorie), saa at Brandts »i Holsten« er urigtigt. ²⁴⁾ K. S. 5 R., II. 204 ff. ²⁵⁾ F. 107. T. P. 74—75. Helweg: Den danske Kirkes Historie I. 378. ²⁶⁾ F. 108. E. 45. ²⁷⁾ F. 59, 81, 110. T. P. 79—81. ²⁸⁾ E. 310, 353. J. T. 4₁₂ 1719. Skolens Arkiv. ²⁹⁾ Straffes. ³⁰⁾ T. P. 86—100. K. S. 5 R., II. 56—105. Thura: Halvandet Hundrede mestendeel moralske Betenkninger 1728, S. 8, 75—77. ³¹⁾ Ri. 15. D. L., II. 18, 3. N. K. S., V. 378. H. 1858 S. 15—18. *Collega*, Medlærer; *Hypodidasculus*, Underlærer; *Collaborator*, Medarbejder; *Hebdomarius*, Ugelærer, ∴ Inspektør i en Uge; *Locatus*, Lærer med fast Bolig. ³²⁾ N. 121. H. 1868, S. 18. ³³⁾ H. 1866 S. 30. ³⁴⁾ Forordn. 17/4 1739 § 14. K. S. 5 R. II. 661 ff. ³⁵⁾ Ritualbog med Noder. ³⁶⁾ F. 119. Seks 66. Meddelelser om enkelte Hørere hos F. 27, 180. E. 157. T. P. 42. ³⁷⁾ N. K. S., II. 465. ³⁸⁾ T. L. V., VI., VII. N. K. S., II. 465, V. 412. H. 1870 S. 43—44, 1871 S. 22—27. Ki. II. 750. Nyerup: Bidrag til den danske Digtekunsts Historie II. 99. *Grothans*, Storhans; *Positive*, Bæreorgel. ³⁹⁾ H. 1870 S. 32—45. Seks 76. M. 74, 77. ⁴⁰⁾ H. 1858 S. 16, 19. Ki. II. 750. F. 178. Forordn. 17/4 1739, § 16. ⁴¹⁾ D. K., I. 90. ⁴²⁾ Ælius Donatus, en romersk Grammatiker fra 4. Aarhundrede. ⁴³⁾ Dionysius Cato, Tid omstridt, Forfatter af moralske Livsregler, brugt som Glosebog og Lærebog. ⁴⁴⁾ Erasmus fra Rotterdam udgav 1522 *Colloquia* (Samtaler), fulde af giftige Udfald mod Munkene, bandlyst af Paven, paa Grund af Tendensen yndet i de protestantiske Lande. ⁴⁵⁾ G. 15. ⁴⁶⁾ G. 96—98. N. 6—125. H. 1866 S. 10, 1871 S. 8—13. En udførlig Fremstilling af de lærde Skolers Undervisning efter Reformationen af Norvin i »Sorø« I. H. T. 3 R. 4 B. 547—549. Seks 59—60 ⁴⁷⁾ H. 1853 S. 1—36, 1871 S. 16—18. T. L. VIII. 85, XII. 262. Edda 1926 S. 358. H. T. 3 R. 4 B. 144. Bircherods Dagbøger 89. Ødmann: Hågkomster från Hembygden och Skolan 50 ff. Schouws danske Ugeskrift VI. 22. Molbech: Historisk-biografiske Samlinger 186—190, 221 ff. ⁴⁸⁾ H. 1853 S. 1—36, 1871 S. 16. Aprilhæftet af »Vor Ungdom« 1928. Tauber: Historia Scholæ Cathedralis Arhusiensis, 1817 S. 43. Emanuel Sejr i Aarhus Stifts Aarbøger 1926, S. 143, 163. Insignierne paa Kirkestolen (den er nu forsvundet, men en Tegning findes

i Nationalmuseets 2. Afdeling) — Riset, Ferlen og Greben — er de samme som paa Gravstenen. Sandsynligvis har Morten Børup, som Kantor ved Domkapitlet, haft Tunø Kirke som Præbende og som »Kirkeherre« ladet sine Insignier indskære paa Kirkestolen. Tunø, i Kattegat mellem Samsø og Aarhus, var i 1216 af Valdemar Sejrs mageskiftet til Aarhus Domkapitel. (Langebek: *Scriptores* VI. 396). I M. 60—61 har jeg, med Tauber i H. S. C. A. 43, H. 1853 S. 8, Ba. 84, givet den almindelige, sikkert urigtige, Forklaring om Søm paa Ferlen. ⁴⁹⁾ M. 60—62. ⁵⁰⁾ Feilberg: *Jul* I. 108 ff. F. 164. F. var Elev i den danske Skole 1794—1799, i Lærdskolens 1799—1806. ⁵¹⁾ N. 17. H. 1868 S. 4—11. K. S. 5 R., II. 665. Forordn. ^{17/4} 1739 § 42; Sjællandske Tegnelser XXI., 552. ⁵²⁾ Seks 45. ⁵³⁾ K. S. 3 R., VI. 168. P. D. A., V. 901. T. 44. F. 144—149. T. P. 59—62. ⁵⁴⁾ »Calepini cum Græcis, catenula alligatus«, N. 81. Ki. II. 759. T. P. 61. T. *Historia Scholæ Cathedralis Arhusiensis* 139: »lexica Scapulæ et Calepini catenis ferreis cathedræ annexa«. ⁵⁵⁾ Ri. 634. H. 1871 S. 7. Seks 75. En Notarius ved Sang nævnes i Rektor Lundes Tid. ⁵⁶⁾ Ri. 634 ff. ⁵⁷⁾ Pugeskole (af usikker Oprindelse), en ulovlig Skole. ⁵⁸⁾ N. 4. D. L. II., 18, 7. H. 1866 S. 38. Kirkeordinansen § 67. D. K., I. 97. F. 159 ff. E. 312—315. Seks 70. Kyrre: Byens Skole 11—20. ⁵⁹⁾ H. 1870 S. 52. N. 5. D. L. II., 18, 6. ⁶⁰⁾ Ri. 634 ff. H. 1864 S. 41. E. 311. Tønder Nissen: *De nordiske Kirkers Historie* 334. ⁶¹⁾ H. 1870 S. 47. ⁶²⁾ Forordn. ^{17/4} 1739 § 35. ⁶³⁾ D. L. II., 18, 1. ⁶⁴⁾ F. 178. ⁶⁵⁾ Kantaten, trykt i *Pr.* 1916 S. 11—15, er af daværende stud. mag., nu Adjunkt Svend Bruun. ⁶⁶⁾ 19 Juni (D. K., I. 336; *Viti og Modesti Dag* er 15. Juni).

BILLEDSTOFFET.

Clichéen til Dronning Dorothea S. 10 er velvilligt stillet til Raadighed af Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. Tegningen af Kirkepladsen S. 41 skyldes Hr. Stadsingeniør Lassen. Peblingerne S. 62 er efter samtidig Tegning i Svensk Rigsarkiv, Rektor Hans Hansen Paludan S. 124 efter hans Epitafium i Ringkøbing Kirke, Relieffet af Caspar Markdaner S. 97 efter det smukke Gravmæle i Rønninge Kirke, hugget

mange Aar før hans Død. (En Afstøbning i Koldinghus Museum. E. 100). Om Tunø Kirkestol S. 157 findes Meddelelse i Note 48 S. 190, om Dronning Dorotheas Medaillon S. 12, Grundridset S. 47 og Rektorresidensen S. 55 i »Seks Rektorer« S. 194. Clichéerne S. 65 og 145 er efter Magnus Petersens: De gamle Kalkmalerier i vore Kirker S. 61 samt Kyrre og Langkilde: Byens Skole S. 12.

Bogstaverne I S K paa Jens Sørensen *Harthes* Valgsprog S. 118 synes at betyde Jens Sørensen *Kolding*, idet han maa antages at have anlagt dette Tilnavn som Sognepræst i Kolding. Indskriften paa Afbildningen af Morten Børups Gravsten S. 158 er: Doctor Martinus Borup S: S: theologiæ Professor quondam et Scholæ hujus Rector (o: i sin Tid Lærer i den højhellige Teologi og denne Skoles Rektor). De tre Emblemer paa Stenen (og Tunø Kirkestol) Greben, Ferlen og Riset, giver i kort Begreb Morten Børups Livshistorie: Bondekarlen, der ender som Rektor.

INDHOLD.

	Side
I. Dronning Dorothea paa Koldinghus. Afsætter en drikfældig Skolemester. Bygger et nyt Skolehus. Dorotheas store Navn	9
II. Kort Rids af Kolding i det 16de og 17de Aarhundrede. Kirkegaarden	32
III. Skolehuset. Rektorresidensen. Mesterlektionen. Inventarium. Varme, Lys og Rengøring. Skolehuset nedrives	45
IV. Kirkeskolen. Skoletiggeriet. Drukkenskab.....	61
V. Tiggertog. Kirkelige Indtægter. Kongegaver. Private Velgørere. Økonomisk Udvikling	73
VI. Trivialskolen. Rektorer. Hørere. Mesterlektionerne, Peblinge og Sinkere. Latinremseriet. Ris og Ferle. Ferier. Undervisningsmateriel og Bøger. Ordensregler. Eksaminer. Den danske Skole	102
VII. Skolen og Kirken.....	170
VIII. Før og nu og om 300 Aar	174
Kongebreve m. m.	179
Noter	182
Billedstoffet	191